

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Навчально-науковий інститут післядипломної освіти

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

Кафедра психології

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

В.о. завідувача кафедри психології

_____ Володимир ШЕВЧЕНКО

«__» листопада 2025 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: **ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ ВИХОВАННЯ НА
РОЗШИРЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПОЧУТТІВ**

Керівник: доктор психологічних наук, професор
Лисенкова Ірина Петрівна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: практичний психолог
Миколаївського палацу творчості
учнів, спеціаліст вищої категорії
АЛЕКСЄЄНКО Ольга Миколаївна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконала: студентка VI курсу групи 665Мз
Крячко Сніжана Сергіївна

(П.І.Б.)

Спеціальності: 053 «Психологія»

(шифр і назва спеціальності)

ОПП: «Психологія»

Миколаїв – 2025 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут, факультет, відділення	навчально-науковий інститут післядипломної освіти
Кафедра, циклова комісія	кафедра психології
Рівень вищої освіти	другий (магістерський)
Спеціальність	053 «Психологія»
ОПП / ОНП	«Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о.завідувача кафедри психології
_____ Володимир ШЕВЧЕНКО
«___» _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Крячко Сніжани Сергіївни

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Вплив соціокультурних факторів виховання на розширення батьківських почуттів

керівник роботи: Лисенкова Ірина Петрівна, д.психол.н., професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від
«14» жовтня 2025 року № 240.

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) 24 листопада 2025 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом кваліфікаційної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Ірина Лисенкова		
Розділ 1	Ірина Лисенкова		
Розділ 2	Ірина Лисенкова		
Розділ 3	Ірина Лисенкова		
Висновки	Ірина Лисенкова		

7. Дата видачі завдання 14.10.2025**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до кваліфікаційної роботи	вересень 2025	
2.	Розділ 1. Теоретичні засади вивчення впливу соціокультурних факторів виховання на розширення батьківських почуттів	вересень 2025	
3.	Розділ 2. Результати емпіричного дослідження впливу соціокультурних факторів виховання на розширення батьківських почуттів	вересень-жовтень 2025	
4.	Розділ 3. Корекція розширення батьківських почуттів під впливом соціокультурних факторів виховання	жовтень 2025	
5.	Висновки	листопад 2025	
6.	Передкваліфікаційна практика	06.10 – 18.10. 2025	
7.	Оформлення списку використаних джерел та літератури, додатків	листопад 2025	
8.	Попередній захист	24.11.2025	
9.	Рецензія на кваліфікаційну роботу	02.12.2025	
10.	Захист кваліфікаційної роботи	23.12 2025	

Студент

(підпис)

Сніжана КРЯЧКО

(прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

Ірина ЛИСЕНКОВА

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Крячко С.С. Вплив соціокультурних факторів виховання на розширення батьківських почуттів. – Магістерська робота.

Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» - Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2025.

Кваліфікаційну роботу присвячено теоретичному й емпіричному дослідженню впливу соціокультурних факторів на формування розширених батьківських почуттів. Розглянуто особливості батьківства та сімейної взаємодії, встановлено роль якості виховних стосунків у розвитку емоційної та соціальної компетентності дитини.

Феномен розширених батьківських почуттів визначено як надмірне емоційне залучення, гіперопіка та порушення меж, що стримують автономність дітей. Емпіричні дані підтвердили його поширеність (67%) та циклічність переходів від гіперопіки до виснаження й гіпоопіки. Методики Е.Ейдемільера, В.Юстіцкіса та опитувальник А.Варги й В.Століна засвідчили суперечливість виховних стратегій та підвищений рівень батьківської тривожності.

Соціокультурний аналіз показав, що сучасне батьківство формується під впливом історичних трансформацій та поєднує традиційні й демократичні моделі, що зумовлює нестійкість виховних практик. Військовий контекст посилює емоційне навантаження та схильність до надмірної опіки.

Апробована корекційно-розвивальна програма для дітей виявила ефективність у підвищенні самооцінки, впевненості та покращенні емоційної регуляції. Отримані результати підкреслюють актуальність вивчення феномену та його значення для практичної психології й педагогіки.

Ключові слова: батьківство, батьківсько-дитяча взаємодія, стилі виховання, розширені батьківські почуття, гіперопіка, гіпоопіка, соціокультурні фактори, автономність дитини, самооцінка.

ANNOTATION

Kryachko S.S. The influence of sociocultural factors of upbringing on the expansion of parental feelings. – Master's thesis.

Qualification work for obtaining the second (master's) level of higher education in the specialty 053 'Psychology' – Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2025.

The qualification work is devoted to the theoretical and empirical study of the influence of sociocultural factors on the formation of expanded parental feelings. The peculiarities of parenthood and family interaction are considered, and the role of the quality of educational relationships in the development of a child's emotional and social competence is established.

The phenomenon of extended parental feelings is defined as excessive emotional involvement, overprotection, and boundary violations that inhibit children's autonomy. Empirical data confirmed its prevalence (67%) and the cyclical nature of transitions from overprotection to exhaustion and underprotection. The methodologies of E.Eidemiller, V.Yustitskis, and the questionnaire by A.Varga and V.Stolin revealed the inconsistency of parenting strategies and an increased level of parental anxiety.

A sociocultural analysis showed that modern parenting is shaped by historical transformations and combines traditional and democratic models, which leads to instability in parenting practices. The military context increases emotional stress and a tendency toward overprotection.

The tested corrective and developmental programme for children proved effective in increasing self-esteem, confidence and improving emotional regulation. The results obtained emphasise.

Keywords: parenthood, parent-child interaction, parenting styles, extended parental feelings, overprotection, underprotection, sociocultural factors, child autonomy, self-esteem.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ ВИХОВАННЯ НА РОЗШИРЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПОЧУТТІВ	9
1.1. Теоретичне дослідження батьківства та сімейної взаємодії	9
1.2. Розширення батьківських почуттів і його вплив на стилі виховання	18
1.3. Соціокультурні фактори виховання як чинник розширення батьківських почуттів	21
Висновки до першого розділу	33
РОЗДІЛ 2 РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ ВИХОВАННЯ НА РОЗШИРЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПОЧУТТІВ	35
2.1. Організація і методи дослідження	35
2.2. Результати констатувального етапу дослідження та їх аналіз	60
Висновки до другого розділу	85
РОЗДІЛ 3 КОРЕКЦІЯ РОЗШИРЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПОЧУТТІВ ПІД ВПЛИВОМ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ ВИХОВАННЯ	87
3.1. Корекційно-розвивальна програма розширення батьківських почуттів під впливом соціокультурних факторів виховання	87
3.2. Аналіз результатів формувального етапу дослідження	91
3.3. Розробка рекомендацій щодо розширення батьківських почуттів під впливом соціокультурних факторів виховання	98
Висновки до третього розділу	101
ВИСНОВКИ	103
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	107
ДОДАТКИ	111

ВСТУП

Актуальність теми. Виховання дитини завжди відбувається у певному контексті соціокультурних факторів, який визначає норми, цінності та очікування від батьківської ролі. Саме соціокультурні фактори: історичні, економічні, культурні, релігійні традиції, суспільні уявлення про «правильне» батьківство впливають на те, як формуються й проявляються батьківські почуття. У різних культурах спостерігаються відмінності у ставленні до контролю, опіки, автономії дитини та емоційної включеності батьків.

Особливий інтерес становить феномен так званого «розширення батьківських почуттів», який проявляється у формі надмірної опіки, гіперконтролю чи емоційного злиття з дитиною. Такі моделі батьківсько-дитячої взаємодії часто супроводжуються тим, що увага з реальних потреб дитини зміщується на очікування й установки самих батьків або суспільства. Це створює певні ризики для розвитку особистісної автономії, формування адекватної самооцінки та емоційної стійкості дитини [27].

У сучасних дослідженнях доведено, що культурні моделі виховання значною мірою визначають характер батьківських почуттів. Так, у країнах із переважно індивідуалістичною культурою, наприклад, США, домінує орієнтація на розвиток самостійності й автономії дитини. Водночас у більш колективістських суспільствах, зокрема, у країнах Східної Європи, традиційно більше цінується послух, контроль і тісна включеність сім'ї в життя дитини. Це створює різні умови для формування та прояву розширених батьківських почуттів, що потребує наукового аналізу й порівняння [19].

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибше зрозуміти, як саме соціокультурні фактори впливають на формування батьківських уявлень, норм, очікувань, що лежать в основі такого психологічного феномена, як розширення батьківських почуттів, і як ці порушення у стилях виховання позначаються на емоційному, поведінковому та особистісному розвитку дітей.

Проблематика батьківсько-дитячих стосунків і батьківського виховання привертала увагу багатьох учених, які наголошували на значенні батьківського ставлення для розвитку особистості дитини. Серед вітчизняних дослідників варто виокремити Л.Орбан-Лембрик, З.Кісарчук, Т.Титаренко, Л.Божович, О.Захарова, Л.Самигіна, Ю.Альошину, А.Варгу, В.Століна, О.Бодальова, Є.Аметову та інших, які акцентували увагу на структурі батьківсько-дитячих взаємин, емоційному контакті, впливі стилів виховання та психологічної атмосфери в родині. Батьківське виховання як складне психологічне явище досліджували також І.Кравець, В.Сухомлинський, Л.Якубова, які підкреслювали роль сімейних цінностей і міжпоколінного досвіду. Серед зарубіжних науковців Дж.Боулбі, Е.Еріксон, З.Фройд, М.Ламб, Дж.Плек зосереджували увагу на впливі прив'язаності, раннього досвіду, несвідомих процесів і соціальних факторів на становлення батьківства.

Узагальнення наукових концепцій дозволило виокремити кілька провідних підходів до розуміння батьківського виховання. За онтогенетичним підходом, Дж.Боулбі, І.Кравець, Л.Якубова, батьківство розглядається як процес, що формується на основі власного життєвого та сімейного досвіду. Аксіологічний підхід, Т.Власова, А.Гранкін, П.Гурко, підкреслює роль сімейних і культурних цінностей у розвитку дитини. Психоаналітичний підхід, Ф.Дольто, Е.Еріксон, З.Фройд, пояснює батьківство через несвідомі установки та ранні емоційні переживання. Діяльнісний підхід, Л.Виготський, М.Ламб, Дж.Плек, трактує виховання як свідому й активну діяльність, спрямовану на розвиток дитини [26, с. 35-37].

Мета дослідження полягає у теоретичному та емпіричному дослідженні впливу соціокультурних факторів виховання на розширення батьківських почуттів.

Відповідно до мети дослідження були визначені наступні **завдання**:

1) дослідити теоретичні основи батьківства та сімейної взаємодії у науковій психолого-педагогічній літературі;

2) дослідити феномен «розширення батьківських почуттів» і його вплив на стилі виховання;

3) дослідити соціокультурні фактори виховання як чинник розширення батьківських почуттів;

4) розробити та апробувати психоосвітню корекційну програму спрямовану на корекцію розширених батьківських почуттів під впливом соціокультурних факторів виховання.

5) Розробка рекомендацій для батьків та педагогів щодо розширення батьківських почуттів під впливом соціокультурних факторів виховання.

Об'єктом дослідження є процес виховання дітей у контексті соціокультурних факторів.

Предметом дослідження є вплив соціокультурних факторів виховання на розширення батьківських почуттів.

Методи дослідження. Для досягнення мети й вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження:

- теоретичний аналіз та узагальнення наукової літератури за основними темами дослідження;

- загальні емпіричні методи: спостереження, анкетування, тестові методики. Для дітей: Тест «Сімейна соціограма» Е.Ейдемільера, як допоміжна до наступних методик; методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейн за модифікацією А.Парафіян; напівпроективна методика «Фільм-Тест» Рене Жиля (Le Test-Film, Rene Gille). Для батьків: аналіз сімейних відносин, Е.Ейдемільера і В.Юстіцкіса, модифікована версія «Батьківського ставлення» за методикою А.Варги, В.Століна та напівструктуроване інтерв'ю з респондентами про повсякденні ситуації, реакції на емоції дитини, контроль і свободу дитини;

- математико-статистичні методи обробки результатів дослідження: для узагальнення та систематизації результатів дослідження застосовувалася описова статистика. Для дітей вона включала розрахунок середніх значень, мінімальних та максимальних показників, а також частотного розподілу результатів. Для батьків додатково враховувалися категорії оцінок за

методиками та процентильні таблиці. Обробка даних здійснювалася вручну та із застосуванням зведених таблиць у Microsoft Word.

База дослідження. Базою дослідження виступила Миколаївська загальноосвітня школа I-III ступенів № 19 Миколаївської міської ради Миколаївської області. На попередньому, діагностично-відбірковому етапі взяли участь 112 учнів 3-4 класів, віком 9-10 років. З них для подальшої участі у дослідженні було відібрано 26 дітей: 13 хлопчиків та 13 дівчаток віком 9-10 років. Передбачалося залучити до дослідження всіх батьків відібраних дітей, однак погодилися взяти участь лише 12 осіб: 4 батька та 8 матерів, 1980-1995 років народження. Таким чином, вибірка формувального етапу експериментального дослідження склала 26 дітей та 12 батьків.

Теоретична значущість дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про вплив соціокультурних факторів виховання на «розширення батьківських почуттів». Робота доповнює існуючі підходи сімейної психології, показуючи, що гіперопіка, надмірна емоційна включеність та схильність до контролю не є лише індивідуально-психологічними характеристиками батьків, а значною мірою зумовлені культурними нормами, соціальними очікуваннями та міжпоколінними сценаріями.

У межах дослідження уточнено психологічний зміст поняття «розширення батьківських почуттів», визначено його прояви, механізми та наслідки у контексті сучасного українського суспільства. Отримані результати дозволяють розширити наявні теоретичні моделі батьківської поведінки, доповнивши їх соціокультурними факторами і показуючи, як поєднання економічної нестабільності, трансформації ролей, досвіду війни та традиційних уявлень про виховання впливає на емоційну взаємодію в родині.

Таким чином, дослідження сприяє розвитку теорії сімейних відносин і може бути використане для подальших наукових робіт у галузі дитячої та сімейної психології.

Практичне значення. Результати, отримані в ході дослідження можуть бути використані у науково-дослідних цілях так і у практичній роботі

психологів, педагогів та батьків. Для практичних психологів ці дані є корисними для діагностики особливостей виховання в сім'ях із тенденцією до гіперопіки або емоційного злиття, суперечливого виховання, розробки корекційних та психоосвітніх програм, спрямованих на підтримку батьківських компетентностей, а також для індивідуального та сімейного консультування, що сприяє формуванню здорових меж та підтримці автономності дітей. Педагогам результати дослідження дають можливість краще розуміти поведінкові та емоційні труднощі дітей, що виникають у контексті порушених стилів виховання, будувати партнерську комунікацію з батьками, схильними до розширення батьківських почуттів, а також розробляти педагогічні стратегії підтримки самооцінки та соціальної компетентності молодших школярів. Для батьків отримані дані можуть слугувати основою для усвідомлення впливу власних виховних стратегій на емоційний розвиток дитини, формування навичок м'якої підтримки, ненав'язливої опіки та здорової автономії, а також переосмислення міжпоколінних сценаріїв та корекції неконструктивних патернів. Крім того, розроблена та апробована психоосвітня корекційна програма може виступати готовим практичним інструментом для роботи з дітьми у школах, центрах психологічної допомоги, НУШ-проектах та сімейних консультаціях.

Публікації. Основний зміст і результати роботи висвітлено 2 тезах та 1 статті категорії В:

1. С.Крячко. Надання переваги в особистості дитини жіночим рисам: Тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції *«Практичні та теоретичні питання розвитку науки і освіти»* (29-30 серпня). Львів, 2025. С. 81-83.

2. С.Крячко. Прояв резильєнтності попри травматичний або стресовий досвід перебування в залежному середовищі: Тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції *«Практичні та теоретичні питання розвитку науки і освіти»* (29-30 серпня). Львів, 2025. С. 84-86.

3. С.Крячко. Соціокультурні та психологічні чинники формування стилів виховання у сучасних сім'ях. *«Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права»* (прийнята до друку).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, який включає 72 найменування українських та зарубіжних авторів. Основний зміст роботи викладено на 103 сторінках комп'ютерного тексту (загальний обсяг дослідження складає 183 сторінок) містить 14 таблиць, 2 діаграми та 22 рисунка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ ВИХОВАННЯ НА РОЗШИРЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПОЧУТТІВ

1.1 Теоретичне дослідження батьківства та сімейної взаємодії

Сім'я є складною, багаторівневою системою, в межах якої взаємодіють різні підсистеми, зокрема подружжя, батьківська та дитяча. Проте розглядати її доцільно як «єдиний багатогранний організм» [32, с. 187] у якому кожен структурний компонент виконує свої специфічні функції та завдання, що забезпечують цілісність та розвиток сімейної системи. Так і в психологічній роботі розглядають своїм клієнтом не окремого індивіда, а всю сімейну систему загалом. Основні ідеї системного підходу зводяться до такого:

- цілісність: сім'я є більше, ніж сума вхідних до неї частин;
- контекстуальність: кожна окрема частина може бути зрозуміла тільки в контексті цілого;
- взаємозалежність: будь-яка зміна в окремій частині позначиться на всіх інших частинах та на системі в цілому;
- саморегуляція: сімейна система підтримує рівновагу послідовністю ланцюгів зворотного зв'язку, які мають не лінійний характер, а розглядаються як кібернетичний ланцюг [32, с. 190].

Таким чином, за системним підходом, сім'я – це динамічний, саморегульований організм, де поведінка кожного члена стає зрозумілою лише у взаємозв'язку з усією системою.

Сім'я є соціальною системою і може бути відкритою або закритою. Відкрита система гнучка, здатна до змін і вдосконалення, тоді як закрита ґрунтується на контролі, силі та жорстких переконаннях, де рішення визначають сильніші, зазвичай батьки. Історично більшість соціальних систем були

закритими або частково закритими, і досі існують напіввідкриті родини, де дитині важко розвиватися, бо в таких умовах можна лише існувати.

Сім'я – це фундамент особистості. Її завдання сформувати основу для подальшого особистісного розвитку. В сім'ї закладаються базові цінності, моделі поведінки, способи емоційного регулювання та первинні навички соціальної взаємодії. Сім'я здійснює найбільший вплив на розвиток особистості та суспільства. В.Сухомлинський стверджував, що саме від міцності «маленьких цеглинок» – сімей «залежить цілісність і довговічність побудованого із них «величезного дому» – суспільства [49, с. 129]. Якщо ці основи міцні, то й особистість розвивається гармонійно, якщо ж ні – починають виникати труднощі.

Функції сім'ї безпосередньо пов'язані із задоволенням потреб її членів. Зазвичай виділяють такі основні функції: виховну, господарсько-побутову, емоційну, культурну, соціального контролю, сексуально-еротичну тощо [32, с. 189].

Головною функцією сім'ї є виховання, яке реалізується через сімейне виховання, систему взаємодії між дорослими та дітьми в родині, що формує у дитини цінності, потреби, інтереси, звички та поведінку.

Особливості сімейного функціонування можна проілюструвати через призму піраміди потреб А.Маслоу, де різні сімейні функції забезпечують задоволення фізіологічних, безпекових, соціальних потреб, потреби в любові та приналежності, у повазі й самоповазі та самоактуалізації. Такий підхід дозволяє виділити чотири ключових напрями функціонування сім'ї, які забезпечують її природне зростання і розвиток:

- 1) діяльнісна: господарсько-побутова функція - забезпечує задоволення фізіологічних потреб та потреб в безпеці;
- 2) емоційна функція - включає виховну діяльність, духовне спілкування, та інтимну взаємодію, задовольняючи потребу в любові, повазі та самоповазі;
- 3) культурна та соціальні функції, формуючи норми, цінності, традиції та соціальні компетенції – забезпечують потребу в повазі, репутації та досягненнях;

4) функція соціального контролю – підтримує порядок в системі, координує поведінку її членів та забезпечує гармонійне функціонування всіх підсистем [32, с. 188].

Функціонування сім'ї відбувається в динаміці: потреби зростають та переходять від одного рівня потреб до іншого – від базових до рівня актуалізації, як і в піраміді А.Маслоу. При цьому рівень задоволення потреб кожного члена родини безпосередньо визначає благополуччя всієї сім'ї. Якщо потреби окремих її членів залишаються незадоволеними, задовольняються частково чи не рівномірно, або ж їхні потреби взагалі не розуміють, виникає дисбаланс, який порушує гармонію взаємодії та стримує подальший розвиток [32].

Особливе значення в сім'ї має батьківська підсистема, адже саме батьки відповідальні за задоволення потреб дітей – фізіологічних, емоційних та соціальних. Саме від якості цієї взаємодії залежить не лише гармонійний розвиток дитини, а й стабільність та цілісність сімейної системи в цілому [2; 4].

Водночас, якщо перші два рівні за пірамідою А.Маслоу, фізіологічні потреби та потреби у безпеці зазвичай забезпечуються більшістю благополучних батьків, то реалізація наступних рівнів, потреби у любові та приналежності, повазі і самоповазі, вимагає набагато більше зусиль. Ці потреби тісно пов'язані з емоційною взаємодією та вихованням підростаючого поколіннями і саме тут найчастіше виникають труднощі. Виховання дітей, наголошує В.Сухомлинський, вимагає від батьків величезного напруження сил: «Є десятки, сотні професій, спеціальностей, робіт, один будує залізницю, інший зводить житло, третій вирощує хліб, четвертий лікує людей, п'ятий шиє одяг. Та є найуніверсальніша – найскладніша і найблагородніша робота, єдина для всіх і водночас своєрідна, неповторна в кожній сім'ї – це творення людини» [46, с. 12].

З огляду на це, питання виховання завжди було однією з головних проблем батьків, педагогів та суспільства загалом. Його основними завданнями є пошук конструктивних способів впливу на ціннісно-мотиваційну сферу дітей та молоді.

Стан, у якому батьки усвідомлено та активно виконують свою роль, поєднуючи глибоке розуміння потреб дитини з постійним самовдосконаленням

і адаптацією до сучасних вимог, що забезпечує всебічний розвиток та благополуччя родини - є розвиненою формою батьківства [28, с. 139-138].

Вона включає в себе кілька взаємопов'язаних компонентів, що утворюють його цілісну систему:

1) Ціннісні орієнтири подружжя – це фундамент сім'ї, представлений емоціями, почуттями, переконаннями та поведінковими шаблонами людей. Визначають життєві цілі, мотивацію та поведінку людини. Формуються під впливом соціального середовища, виховання, культури, особистого досвіду та біологічних факторів [20, с. 61].

Вирішальним чинником формування моральності та духовності дитини є стосунки в сім'ї. Саме вони визначають успішність виховання, впливають на внутрішній світ дитини й здатність зробити її життя гармонійним і щасливим. Лише ті батьки, які самі є високоморальними, духовно багатими, ставляться один до одного з повагою та взаємопідтримкою і сприймають сім'ю як найвищу життєву цінність, здатні виховати справжню особистість.

Батьки навчають дітей не лише практичних, фізичних дій, таких як рубати, копати, прати, а й морально-емоційних: просити, відмовляти, не заперечувати, висловлювати обурення. Проте морально-емоційних дій вчать непомітно, спостерігаючи за поведінкою дорослих, переймаючи їхню моральність, духовність і культуру спілкування. Тому особливого значення набувають засоби формування культури поведінки, що впливають на дитину передусім через сімейне середовище й особистий приклад батьків.

2) Батьківські установки й очікування – уявлення про себе як про батьків, про образ дитини та взаємодію з нею. Проявляються на рівні: сімейної ідентичності «ми – батьки», взаємодії: «ми – батьки нашої дитини» та персональних очікувань від дитини: «це – наша дитина» [7].

На переконання С.Соловейчика, батьки мають виховувати не «ідеальну», а реальну дитину, сприймаючи її такою, якою вона є, а не порівнюючи її вчинки та поведінку з вигаданим образом «досконалої дитини». Учений увів у сімейну педагогіку поняття «Ідеальної Людини» своєрідного взірця, на основі якого

батьки вибудовують уявлення про майбутнє своєї дитини, її доросле життя [53, с. 214]. Таким чином, у процесі виховання поєднуються два різні образи: «Ідеальної Дитини», що відображає теперішні очікування батьків і «Ідеальної Людини», що символізує бажане майбутнє та професійне становлення. Однак, коли реальні результати виховання не збігаються з цими уявними моделями, це призводить до розчарування батьків у власних дітях.

Як підкреслює С.Соловейчик, зазвичай батьки формують два суперечливі образи: «Ідеальну Людину» як зразок для дорослого життя, у якому головною рисою є самостійність, та «Ідеальну Дитину» як об'єкт виховного впливу, де домінує залежність і несамостійність. Унаслідок цього виникає протиріччя: образ дорослої людини створюється з метою підготовки до життя, тоді як образ дитини для виховання за застарілими моделями підпорядкування: «Образ Дитини у кожного батька свій, а образ Людини у всіх приблизно однаковий» [53, с. 214]. На думку педагога, коли в свідомості батьків співіснують ці два несумісні образи, виховний процес втрачає послідовність і внутрішню логіку: «якщо в одній виховній голові два несумісних образи, то виховання не може бути налагодженим, і ми перестаємо щось розуміти» [53, с. 214].

3) Батьківське ставлення – емоційно-ціннісне ставлення до дитини, що визначає баланс між дистанцією і близькістю. У його межах за Д.Баумрінг виокремлюють авторитетний або демократичний, авторитарний ліберальний/поблажливий– та байдужий стилі [63].

4) Батьківські почуття – емоції батьків щодо дитини: любов, гордість, радість, але й провина, ревності, роздратування. Вони можуть сприяти гармонійному розвитку дитини або навпаки, формувати дисгармонійні стилі виховання [51].

В.Сухомлинський застерігав батьків від проявів сліпої, некритичної любові до дитини. На його переконання, справжня, розумна батьківська любов виявляється у турботі про гармонійний фізичний і духовний розвиток дитини, постійній увазі до її внутрішнього світу, створенні сприятливих умов для розкриття індивідуальної неповторності кожної особистості. Вона передбачає

особистісний підхід до виховання, формування доброти, чуйності, щирого прагнення робити добро людям, а також поступове розширення кола спілкування дитини в міру її дорослішання. Педагог наголошував на необхідності заохочення добрих учинків і прилучення дитини до справжньої радості, радості творення добра [53, с. 179-180].

Щирість і сердечність у взаєминах між батьками та дітьми, за В.Сухомлинським, несумісні з такими спотвореними формами почуттів, як «любов-замилювання», «любов-відкуп» чи «деспотична любов». Ідеал любові, який утверджував педагог, ґрунтується на глибокій пошані до особистості дитини та визнанні її гідності.

5) Батьківські позиції – реальні способи взаємодії батьків з дитиною, що відображають в уявленнях про батьківські ролі та на образі ідеальної дитини. Вони можуть бути адекватними чи викривленими, гнучкими або жорсткими, з прогнозуванням розвитку чи без нього.

Типова батьківська позиція – «над», «згори». Ідеальною же є позиція рівності, яка визнає активну роль дитини в процесі її виховання.

М.Пентилюк у своїх працях зазначається, що традиційно спілкування батьків із дітьми відбувається у стилях моралізування, настанов та взаємопорозуміння. Перші два стилі характерні для багатьох українських родин, тоді як сучасні умови потребують активного використання третього стилю, що ґрунтується на довірливій, щирій розмові, яка встановлює відкриті й чесні стосунки між батьками та дітьми [35].

С.Соловейчик підкреслює, що спілкування базується на рівності, на відміну від керування чи навчання, які передбачають авторитет, досвід або владу. Будь-яка надмірна владність чи моральнізація робить комунікацію малоефективною. Він визначає провідні інструменти спілкування: голос і погляд, які можуть сприяти або перешкоджати вихованню. Важливу роль відіграють інтонація, посмішка, доброзичливий, серйозний, іноді гумористичний тон, а також уважний і теплий погляд [53, с. 228].

С.Соловейчик наголошує, що спілкування зі злістю, роздратованістю чи байдужістю не дає позитивного результату. Роздратованість часто виникає, коли очікування батьків щодо «ідеальної дитини» не збігаються з реальною поведінкою дитини. Тому батькам слід аналізувати власні емоції та стосуватися дитини як до самостійної особистості на основі гуманістичних принципів [53, с. 214].

6) Батьківська відповідальність – прояв зрілості та готовності нести відповідальність за дитину, сім'ю та власну роль в ній.

7) Стиль сімейного виховання – компонент, що поєднує всі вище перераховані компоненти та відображається у можливих та найбільш ефективних способах взаємодії з дитиною. Саме він справляє найбільший вплив на становлення особистості дитини [20, с. 61].

Так, наприклад, С.Соловейчик виділяв такі три поширені моделі виховання, «правила руху»: виховання через нотації, повторення правил, що не завжди дає результат, «сад-город»: батьки намагаються прищеплювати позитивні якості, одночасно «виполнюючи» недоліки; часто це призводить до сварок і відсутності підтримки, тож виховання виявляється малоефективним. і «батіг і пряник»: нагороди за хороші вчинки й покарання за погані; тимчасово спрощує виховання, але може підривати віру дитини в справедливість і формувати аморальну особистість. Однак підкреслював, що справжнє виховання має ґрунтуватися на любові, терпінні та довірі. Він вважав, що батьки мають формувати у дитини добрі бажання, віру в себе, совість і духовність через позитивний приклад, спілкування й культуру [53, с. 220], [27].

В психолого-педагогічних дослідженнях для визначення та аналізу стилю батьківського ставлення/виховання за В.Корніловою найчастіше за все використовують два критерії:

1) ступінь емоційної близькості, теплоти у ставленні батьків до дитини: надмірна емоційна дистанція між батьками й дитиною та надто велика концентрація уваги на дитині, а поміж ними – емоційно врівноважене ставлення до дитини;

2) домінування та поступливість щодо дітей: оптимальною нормою тут є прийняття батьками позиції внутрішньої незалежності дитини, що дозволяє проявляти повагу до її індивідуальності [5 с. 3], [23].

У цьому контексті теплота розглядається як міра емоційно-позитивного ставлення до дитини, що проявляється у підтримці, довірі, турботі, доброзичливості, чуйності й щирому інтересі до її життя. Натомість батьківський контроль стосується ступеня вираженості у батьків заборонних тенденцій, що виявляються у вимогах підпорядкування правилам, виконання дітьми своїх обов'язків; по суті, контроль – це спроба впливати на діяльність дитини.

Р.Кайл, спираючись на дослідження Д.Бомрінд та Е.Маккобі, запропонувала класифікацію стилів батьківської поведінки, що ґрунтуються на двох головних чинниках: наскільки батьки контролюють дитину та наскільки батьки проявляють теплоту. Так кожен стиль виховання визначається поєднанням цих параметрів, рівню контролю і теплоти: авторитетний стиль характеризується високим рівнем контролю й теплими стосунками, авторитарний - високим контролем та холодними стосунками, ліберальний - низьким контролем, але з теплими стосунками, індиферентний - низьким контролем та холодними стосунками [5, с. 4].

Кожен стиль батьківського виховання формує у дитини специфічні риси характеру, особливості поведінки та способи взаємодії з навколишнім світом. В авторитетних сім'ях правила є зрозумілими й послідовними, але водночас батьки проявляють турботу, повагу до особистості дитини та враховують її потреби. Це створює умови для гармонійного розвитку: діти впевнені у собі, добре адаптуються до соціального середовища, мають розвинений самоконтроль і відповідальність. Вони демонструють високий рівень навчальних досягнень, легко будують стосунки з однолітками та дорослими, а в майбутньому здатні приймати зважені рішення й будувати стабільні відносини.

В авторитарному стилі, який відзначається жорстким контролем і браком емоційної близькості, діти виховуються в атмосфері суворих правил і високих вимог, проте без підтримки та тепла. Це призводить до формування

невпевненості, боязкості, залежності від авторитетів. Часто такі діти є похмурими, дратівливими, схильними до замкнутості. Дівчатка, як правило, залишаються пасивними та надмірно залежними, тоді як хлопці нерідко виявляють агресивність і непокору. У дорослому віці це може проявлятися труднощами у сфері самовираження та встановлення близьких стосунків [59; 61; 71].

В ліберальному стилі батьки виявляють поблажливість, часто уникають встановлення чітких вимог і обмежень. Це створює подвійний ефект: з одного боку, діти можуть виявляти імпульсивність, неслухняність, труднощі з дисципліною, а з іншого, така свобода сприяє розвитку самостійності, креативності й рішучості. Однак за відсутності належного керівництва та меж така поведінка нерідко призводить до труднощів у соціальній адаптації та відповідальності.

Індиферентний стиль є найбільш несприятливим, адже поєднує низький рівень контролю з відсутністю емоційної теплоти. У такій атмосфері дитина часто відчуває брак уваги, підтримки та любові, що породжує почуття непотрібності та відчуженості. Це збільшує ризик девіантної поведінки, агресивності, схильності до асоціальних дій та залежностей. У майбутньому такі діти мають труднощі з формуванням стабільної ідентичності, побудовою здорових стосунків і досягненням психологічного благополуччя [5].

Очевидно, що найбільш сприятливим для розвитку особистості дитини та гармонії у сім'ї є авторитетний стиль виховання. Саме він забезпечує баланс між теплом і підтримкою з боку батьків та чіткими межами і вимогами. Проте, незважаючи на очевидну ефективність авторитетного стилю виховання, багато батьків обирають інші моделі.

Отже, сім'я є основною соціальною системою, що визначає розвиток особистості дитини. Якість сімейної взаємодії та стиль виховання безпосередньо впливають на формування цінностей, емоційної стабільності та соціальної адаптації дитини.

Ефективне батьківство ґрунтується на любові, відповідальності, повазі та гнучкості, а гармонійний розвиток можливий лише за умови авторитетного стилю виховання, що забезпечує баланс між підтримкою та контролем.

1.2. Розширення батьківських почуттів і його вплив на стилі виховання

Феномен «розширення батьківських почуттів» полягає у тому, що емоційна сфера батьків щодо дитини виходить за межі природного, адекватного рівня сприйняття її потреб і можливостей. Це може проявлятися у надмірній турботі, контролі, емоційній опіці, а також у формуванні уявлень про «ідеальну дитину» чи «ідеальну людину», якою дитина має стати. У результаті батьківські почуття розширюються від любові та підтримки до очікувань, страхів, проєкцій власних нереалізованих бажань та соціальних вимог.

Уявлення про «ідеалізацію» дитини виникає внаслідок кількох взаємопов'язаних факторів. По-перше, часто батьки формують у своїй уяві образ «ідеальної дитини», який значно відрізняється від реальної особистості дитини. Ця суперечність між очікуванням та реальною поведінкою дитини може призводити до конфліктів і психологічного напруження як для батьків, так і для дитини. По-друге, емоційна залежність батьків від дитини відіграє значну роль: батьки можуть сприймати успіхи чи поведінку дитини як джерело власної цінності або підтвердження власної компетентності в ролі батьків. Це явище проявляється тоді, коли емоційна енергія батьків, замість природного розподілу між різними сферами їх життя, таких як подружні стосунки, власний розвиток, соціальні контакти, концентрується майже виключно на дитині [53, с. 214].

Крім того, важливим фактором є соціальні та культурні стереотипи, що визначають уявлення про «успішне виховання» та нав'язують очікування щодо досягнень і поведінки дітей. Замість того, щоб забезпечувати розвиток дитини як самостійної особистості, батьки починають контролювати її життя, ухвалювати рішення за неї, обмежуючи автономію. З часом така поведінка трансформується у домінуючу гіперопіку, коли дорослий нав'язує свої правила, очікування й

норми, не залишаючи простору для ініціативи чи самовираження дитини. Спроба «вкласти дитині свій розум» не сприяє розвитку її мислення та здобуттю нових знань, а навпаки, «руйнує здатність думати». У результаті дитина часто стає замкнутою, не сприймає порад і настанов батьків, ніби відгороджується від дорослих [53, 558].

У підлітковому віці це призводить до загострення конфліктів: батьки відчують страх перед самостійністю дитини і намагаються зберегти контроль, часто прикриваючи це турботою. Такі фрази, як *«Я знаю, як краще для тебе»*, *«Мені ніхто не потрібен, окрім тебе»*, свідчать про емоційне злиття та залежність, які порушують межі між батьками і дитиною.

Нарешті, особистісні труднощі самих батьків, низький рівень саморефлексії та недостатня здатність до емоційної регуляції можуть підсилювати схильність до ідеалізації, оскільки батьки не завжди усвідомлюють свої власні потреби і проєктують їх на дитину. Серйозною небезпекою на шляху взаємин з дітьми, на думку В.Сухомлинського є грубе чи нетактовне втручання батьків у світ дитячих стосунків. Подібна поведінка дорослих часто стає причиною замкнутості, відчуженості та труднощів у спілкуванні в подальшому житті. Особливо неприпустимим педагог уважав батьківський диктат у виборі друзів, у сфері дитячого товаришування. Він наголошував, що завдання батьків полягає не у забороні дружби, а у допомозі дитині знайти своє місце в колективі, навчитися розуміти сутність справжньої дружби та взаємоповаги [53, с. 180].

У сукупності ці фактори створюють середовище, в якому феномен розширення батьківських почуттів стає досить поширеним. У підсумку розширення батьківських почуттів, особливо у поєднанні з авторитарним стилем виховання формує в дитини залежність, невпевненість, страх помилки та ускладнює становлення зрілої, відповідальної особистості. Батьки ж нерідко сприймають дитину як «продовження себе», намагаючись реалізувати через неї власні нереалізовані потреби та мрії [9, с. 225].

Такі ситуації найчастіше спостерігаються у сім'ях із порушеними подружніми стосунками, у неповних сім'ях, у сім'ях з єдиною дитиною, а також у сім'ях із гіперкомпенсацією батьківської провини: брак часу, матеріальні труднощі тощо. Подібна динаміка характерна також для надмірно тривожних батьків, емоційно незрілих або залежних батьків, а іноді – для родин з завищеними амбіціями та високими очікуваннями щодо дитини.

Наслідки для стилів виховання спостерігаються в усіх основних стилях виховання, але з різною психологічною динамікою:

Авторитарний стиль. У цьому типі виховання надмірне розширення батьківських почуттів проявляється через гіперконтроль, вимогливість і прагнення реалізувати власні очікування за рахунок дитини. Підвищена тривожність і страх за майбутнє дитини спонукають батьків до встановлення жорстких правил і обмежень. Емоційна турбота в такій моделі набуває форми контролю, а любов умовності («я люблю тебе, якщо ти слухаєшся»). У результаті дитина відчуває тиск, обмеження власної автономії та формується орієнтація на зовнішні оцінки.

Ліберальний/поблажливий стиль. У цьому випадку емоційне розширення батьківських почуттів набуває вигляду надмірної турботи, прагнення “все дозволити” або уникнути конфліктів. Батьки часто бояться “травмувати” дитину, не встановлюють чітких меж, виявляють непослідовність у вимогах і правилах. Емоційна теплота тут не супроводжується структурою, що призводить до відчуття дитиною невизначеності, нестачі опори та труднощів у формуванні самодисципліни.

Індиферентний стиль. За емоційного виснаження або апатії, які є наслідком дисбалансу батьківських почуттів, спостерігається емоційна відстороненість. Такі батьки можуть фізично піклуватися про дитину, але емоційно залишаються недоступними. Для дитини це означає відсутність стабільного емоційного зв'язку, дефіцит підтримки, складність у формуванні базової довіри до світу. Подібна ситуація часто виникає після періодів надмірної опіки чи тривожної турботи, коли ресурси батьків вичерпані.

Авторитетний стиль. Оптимальний варіант розширення батьківських почуттів це їх усвідомлене, збалансоване проявлення. У цьому стилі поєднуються любов, прийняття, підтримка та чіткі межі. Батьки здатні емоційно включатися у життя дитини, але з повагою до її автономії, індивідуальних потреб і темпу розвитку. Такий підхід створює умови для формування у дитини впевненості в собі, самостійності, відповідальності та соціальної компетентності. [40, с. 180].

Отже, «Розширення батьківських почуттів» — це вихід емоцій батьків за межі природного сприйняття потреб дитини. Вони можуть проявляються у надмірній турботі й контролі, порушенні меж між батьками і дитиною та спотвореної автономії, самостійності та ініціативи дитини. Розширення батьківських почуттів виступає ключовим фактором, який може як сприяти, так і порушувати ефективність стилю виховання. Коли емоційна залученість батьків надмірна або неконтрольована, вона призводить до дисгармонії у взаєминах, розвитку у дітей підвищеної тривожності, залежності, низької самооцінки чи конфліктності [32, с. 191]. Водночас, коли батьки здатні усвідомлено регулювати свої емоції, проявляти любов і турботу відповідно до реальних потреб дитини, розширення батьківських почуттів стає основою гармонійного стилю виховання і сприяє формуванню зрілої, емоційно стабільної особистості. [3, с.14]. Отож, все залежить від усвідомленості, емоційної зрілості та реалістичності ставлення батьків до дитини.

1.3. Соціокультурні фактори виховання як чинник розширення батьківських почуттів

В даній роботі ми припускаємо, що на стиль виховання впливають не лише індивідуально-психологічні, а й соціокультурні та поколінні фактори. Люди, народжені в один історичний період, мають спільні ознаки покоління: подібні вірування, моделі поведінки, систему цінностей, ставлення до культури, сім'ї, ризику, праці та суспільства. Вони формують певне вікове положення й почуття

причетності до власного покоління, що зумовлює схожість у світогляді, виховних підходах і сімейних ролях.

На нашу думку, саме ці фундаментальні поведінкові установки визначають, як представники певного покоління реалізують себе в ролі батьків: які цінності вони передають дітям, як розуміють любов, дисципліну, контроль і відповідальність. Таким чином, явище розширення батьківських почуттів можна розглядати не лише як індивідуальну психологічну особливість, а й як відображення поколінних цінностей і моделей поведінки, характерних для певного історичного часу [20, с. 59].

Стиль виховання формується не лише всередині сім'ї, але й у ширшому соціокультурному контексті. Стиль виховання дитини є репродуктивним і походить з батьківської прасім'ї. Як правило, задачі суспільства визначали задачі конкретної сім'ї, як стосовно трудової діяльності, так і в питаннях виховання дітей [32].

В історії нашої країни тривалий час переважали колективістські підходи, де індивідуальні потреби дитини часто підпорядковувалися інтересам групи, суспільства чи держави. Цей досвід вплинув на ціннісні інтерпретації сучасних поколінь українців, для яких характерною є орієнтація на колективістські цінності: орієнтація на інших більшою мірою, ніж на індивідуалістичні, що підтверджено низкою проведених досліджень як в Україні, так і поза її межами [19].

Це зумовило поширення виховних моделей, у яких значну роль відігравала суспільна думка: часто переважало прагнення "виглядати правильно" перед іншими, навіть ціною недостатньої уваги до внутрішніх переживань та емоційних потреб дитини. Бажання відповідати очікуванням колективу або уникнути осуду з боку оточення нерідко ставало важливішим за емоційний комфорт дитини. Підхід «що скажуть люди» формував у дітей орієнтацію на зовнішню схвалюваність, що могло пригнічувати розвиток автентичності, емоційної саморефлексії та здатності відстоювати власні межі. При цьому критерієм належного виховання часто вважалося насамперед фізичне

забезпечення та побутовий догляд, тоді як емоційна сфера залишалася другорядною та не завжди визнавалася необхідною. Потреби дітей не рідно визначалися самими батьками на основі власних уявлень про важливе й другорядне, без врахування дитячої думки, виходячи з власних уявлень про важливе й другорядне. Такий підхід суттєво відрізнявся від моделей, притаманних країнам з індивідуалістичними традиціями, де у вихованні переважає підтримка емоційного розвитку та заохочення самовираження дитини [68].

Водночас не всі батьки дотримувалися такої моделі: у сучасних умовах поступово зростає усвідомлення важливості емоційного розвитку дитини та врахування її внутрішнього світу. Дослідження мешканців Львівщини в 2020 році, показало, що для різних поколінь характерна змішана система цінностей: молодші більше орієнтуються на індивідуалістичні цінності, тоді як старші - на колективістські цінності та соціальні аспекти власної ідентичності [19].

На вибір стилю виховання впливають також індивідуальні особливості самих батьків: рівень їх емоційної зрілості, власний дитячий досвід, а також глибинні установки, що сформувалися під впливом соціокультурного середовища. Кожен із батьків має унікальну особистісну організацію, свою історію життя в батьківській сім'ї та сформовану модель сімейних стосунків, яку, свідомо чи несвідомо, прагне реалізувати у власному подружньому житті та у взаємодії з дітьми [32, с. 190].

У нашому дослідженні ми виходимо з припущення, що на стиль виховання впливають не лише індивідуально-психологічні особливості батьків, а й соціокультурні фактори, зокрема належність до певного покоління. З огляду на це доцільно звернутися до теорії поколінь та до її критики, вони допоможуть структурувати й зрозуміти механізми формування ціннісних орієнтацій представників різних поколінь. Саме спільними цінностями, а не віковими рамками, визначається покоління людей. Це група людей, які народилися в певний період і зазнали впливу схожих історичних подій і моделей виховання, що сформували подібні життєві пріоритети та переконання. Хоч ці цінності часто

залишаються непомітними на рівні повсякденної свідомості, вони суттєво впливають на нашу поведінку: на спосіб комунікації, прийняття рішень у конфліктних ситуаціях, організацію командної роботи, розвиток, споживчі звички, мотивацію, постановку цілей та управління людьми.

Особливу увагу в цьому контексті слід приділити теорії поколінь В.Штрауса та Н.Хоува, яка є однією з найвпливовіших і найчастіше використовується для аналізу соціокультурних відмінностей між поколіннями. Вона дозволяє пояснити, чому стиль виховання батьків часто відображає цінності та досвід їхнього покоління, а також як ці цінності формують очікування та взаємодію між батьками і дітьми [22, с. 38].

Американці В.Штраус, історик і драматург та Н.Хоув, економіст і демограф цікавились темою «конфлікту поколінь» і вирішили проаналізувати сучасні та близькі до них покоління США. У своїй книзі «Покоління» вони окреслили основні риси кожного покоління [56], а у «Четвертому перетворенні» детально розглянули циклічність поколінь [57]. Теорія показує, що певні підходи до виховання повторюються через покоління, відображаючи характерні для них соціальні та культурні цінності. Це робить теорію поколінь корисною для аналізу стилю виховання та взаєморозуміння між батьками і дітьми.

В.Штраус і Н.Хоув наголошують, що точних меж між поколіннями не існує. Розвиток поколінь неможливо передбачити, проте він має циклічний характер, схожий на біологічні процеси, у яких можна виділити певні проміжки часу. Дослідники порівнюють тривалість таких циклів із порами року: так само, як зима може наставати раніше чи пізніше та відзначатися різним рівнем суворості, початок нового поколіннєвого циклу теж змінюється. Згідно з теорією поколінь, кожен чотири покоління формують один цикл.

Вони виявили, що історія розвивається циклічно і повторюється кожні 80–90 років, стільки приблизно триває одне людське життя. Крім того, цей цикл має чотири періоди: криза, відновлення, підйом та розквіт або зрілість. Період триває приблизно 20 років, саме в цей період народжуються представники одного покоління. Цікавим є те, що народжені в певному періоді люди, від циклу до

циклу, мають достатньо схожі спільні ознаки: моделі поведінки по відношенню до культури, сім'ї, ризику, громадську позицію, уявлення про картину світу та власне цінності того ж періоду попереднього циклу. Тому зміну поколінь порівняли зі зміною сезонів року, виділивши чотири типи: зима – період кризи, весна – відновлення, літо – підйом та осінь – розквіт/зрілість. Серед основних чинників, що впливають на формування цінностей кожного покоління, автори виокремлювали сімейне виховання, макроекономічні та політичні події. Саме ці фактори, на їхню думку, визначають модель поведінки людини у різних сферах життя, при цьому основні поведінкові патерни формуються до 11–12 років. Дослідники пояснюють таку повторюваність періодів тим, що молоде покоління намагається виправити чи компенсувати помилки своїх батьків, виховуючи повну їм протилежність. Батьки і діти не схожі між собою, діти більше схожі на покоління, що виховувало та формувало їхніх батьків. Так автори створили чотири архетипові образи народжених в межах покоління: ідеаліст, реагуючий, громадянин та адаптивний, які в наступній роботі змінилися на: пророк, мандрівник, герой і художник [22, с. 38].

Архетип «художник» - притаманний людям народженим в період криз, потрясінь, масштабних загроз. Суспільство концентрується на перебудові інститутів та суспільної поведінки. Стара структура не працює, з'являється напруга, сумніви, втрати. Формується потреба в компромісах, етика самопожертви. Криза навчає цінити порядок. Це покоління вважають рецесивним. Це невпевнені, самотні люди, без стрижня, які віддають перевагу до пристосування.

Архетип «пророк» - народжені після кризи і залучені до відновлення суспільного життя, це принципові моралісти та ідеалісти війни. Людина поступово стабілізується, переосмислює досвід, формує нові опори. Покоління вважають домінантним.

Архетип «герой» - формується після періоду активного зростання суспільства, коли панує індивідуалізм і політика невтручання. Їх вирізняє висока дієвість, орієнтація на спільне благо та прагнення створювати нові соціальні

інститути. Герої покоління часто виступають як будівники «кращого колективного майбутнього», активно беручи участь у формуванні суспільних структур, технологій та ціннісних моделей.

Архетип «мандрівник» - формується в після періоду суспільного підйому, оновлення соціальних ідеалів і духовних цінностей, коли традиційні інститути порядку зазнають серйозних викликів. Енергія поступово спадає, нове стає звичним, система потребує оновлення. У процесі дорослішання представники цього покоління стикаються з нестабільними умовами, що супроводжуються чергуванням спадів і підйомів. Такий досвід сприяє ранньому усвідомленню відповідальності, формує прагматичність і реалістичне бачення життя. Представники цього покоління зазвичай характеризуються проникливістю, виваженістю та здатністю до адаптації [22, с. 38].

У теорії поколінь центральне місце посідає ідея двох протилежних періодів кризи та підйому. В період кризи суспільство зосереджується на перебудові соціальних інститутів і форм поведінки. У цей час загострюється потреба в компромісах, етика самопожертви, а люди вчаться цінувати стабільність і порядок. Період підйому, навпаки, характеризується культурними й духовними змінами. У цей час суспільство звертається до свого «внутрішнього світу» осмислює систему цінностей, норми поведінки та моральні орієнтири. Піднесення супроводжується розвитком індивідуалізму, появою нових соціальних течій і духовних ідеалів, які часто викликають критику або сумніви щодо існуючих інститутів порядку. Автори відмітили таку особливість: ті, хто був дитиною під час глибокої кризи або підйому рецесивні, у них формується більш залежна, спостережлива позиція. А ті, що дорослішали в період активних суспільних змін – домінантні, для них характерна активна участь, ініціативність і здатність засвоювати «уроки епохи».

Концепція В.Штрауса і Н.Хоува зазнала численних критичних оцінок. Дослідники вказують, що запропонована ними періодизація поколінь є надто умовною, адже тривалість у 20 років не завжди узгоджується з історичними подіями. Великі кризи чи війни тривали значно менше, але охоплювали кілька

поколінь одночасно. Теорію також критикують за недостатню опору на емпіричні соціологічні дані та надмірну символічність описів, зокрема, архетипів. До того ж, їх модель базується на американських соціокультурних реаліях і передбачає формування цінностей упродовж близько семи років усередині двадцятирічного періоду покоління. Однак дослідження процесів соціалізації З.Фрейда, Ж.Піаже, Л.Виготського, Е.Еріксона, Л.Колберга та інших показують, що засвоєння цінностей і соціальних норм починається приблизно з 11 років і триває до підліткового віку. Це свідчить про певну умовність і гнучкість меж між поколіннями. Крім того, циклічність історичного розвитку, яку пропонують автори, викликає критику в науковців, адже не враховує унікальних історичних контекстів. Говорячи об'єктивно, теорія поколінь не є досконалою концепцією й з наукового погляду має низку обмежень, через що її не можна повною мірою розглядати як наукову теорію. Водночас, попри певну спрощеність і узагальнення, ця теорія все ж має практичну цінність. Її доцільно застосовувати не в академічному контексті, а в ширших, більш глобальних сферах для орієнтовного опису моделей поведінки, цінностей і мотивації людей у межах різних поколінь.

Незважаючи на недоліки, теорію поколінь набула популярності, її почали застосовувати і поза межами США спочатку в Південній Африці, згодом у країнах Азії та Європи. Її поширенню сприяє наявність глобальних явищ, спільних для багатьох культур, таких як розвиток інтернету чи мобільного зв'язку, що формують схожі цінності та поведінкові орієнтири серед різних поколінь світу.

Існує опис поколінь і для нашої країни, проте в різних джерелах роки початку та завершення періодів дещо різняться. Це пов'язано з тим, що соціально-економічні й культурні події, які впливали на формування цінностей, у різних регіонах відбувалися неодноразово. Проте назви поколінь та їхні спільні риси загалом збігаються.

Характеристика поколінь за теорією В.Штрауса та Н.Хоува:

Покоління GI, або “покоління переможців” (1900–1923). Представники цього покоління зазнали впливу революційних подій, Громадянської війни, економічних криз, епідемій, а також процесів колективізації та індустріалізації. Для них характерні високе почуття відповідальності, працьовитість, оптимізм і віра в “світле майбутнє”. Вони тяжіють до ідеологічної єдності, готові жертвувати власними інтересами заради спільної мети. Основними життєвими орієнтирами для цього покоління є сім’я, традиції, дисципліна та стабільність.

“Мовчазне покоління” (1924–1943). Це покоління формувалося під впливом Другої світової війни, репресій, післявоєнної відбудови, голоду та швидкої індустріалізації. Його представникам притаманні старанність, витривалість, дисциплінованість і повага до правил. Вони надають великого значення праці, лояльності до системи та збереженню сімейних зв’язків, оскільки саме родина була головною опорою в умовах виживання. Це покоління цінує ієрархію, стабільність і передбачуваність.

Покоління «Бєбі-бумерів» (1944–1963). Назва походить від демографічного сплеску народжуваності після Другої світової війни. На формування їхніх цінностей вплинули холодна війна, “відлига”, космічні досягнення, розвиток науки й медицини, а також поширення соціальних гарантій: освіти й охорони здоров’я. «Бєбі-бумери» мають психологію досягнення та віру у власні сили, орієнтуються на успіх і матеріальний добробут. Для них характерні працелюбність, оптимізм і прагнення до самореалізації. Вони сприймають труднощі як виклик, активно змагаються, а матеріальні блага розглядають як підтвердження власної ефективності.

Покоління X (1964–1983). Так зване «покоління самотійних» сформувалося в умовах перебудови, політичної нестабільності, дефіциту та швидкого поширення нової інформації. Представники цього покоління рано стали самотійними, відзначаються прагматизмом, гнучкістю, умінням адаптуватися до змін і покладатися насамперед на себе. Вони цінують особисту свободу, не сприймають надмірного контролю та схильні до індивідуалізму. Для «іксів» робота це засіб для гідного життя, а не його сенс; вони надають перевагу

балансу між професійною та особистою сферами. Їм властива вимогливість, прямолінійність, але й певна емоційна нестриманість. Через історичні потрясіння вони мають менше довіри до державних інституцій, відчують слабший зв'язок із національною ідеєю та часто мислять у глобальних категоріях.

Покоління Y, або «Міленіали» (1984–2000). Це покоління виросло у світі глобалізації, інформаційних технологій, мобільного зв'язку та відкритих кордонів. На формування їхніх поглядів вплинули розпад, ринкові реформи, розвиток Інтернету й нових форм комунікації. Міленіали відрізняються впевненістю, відкритістю до змін, прагненням до самовираження й саморозвитку. Для них важливі емоційний комфорт, свобода вибору, екологічність, моральні принципи та соціальна відповідальність. Вони орієнтуються не на вертикальну кар'єру, а на горизонтальний розвиток здобуття різноманітного досвіду. На відміну від попередніх поколінь, для них престижна робота чи висока посада не є кінцевою метою. Попри поширений стереотип, для «ігреків» сім'я має важливе значення, адже вони прагнуть уникнути помилок своїх батьків, представників покоління X.

Покоління Z (з 2001 року і далі). Це перше покоління, яке зростає в умовах повністю цифрового середовища. Вони не знають світу без Інтернету, гаджетів і соціальних мереж. Представники цього покоління швидко навчаються, легко адаптуються до нових технологій, мислять глобально та критично. Вони цінують незалежність, практичність, стабільність і мають реалістичне бачення світу. Інтернет став їхнім основним джерелом інформації та простором для соціалізації. «Зетівці» прагнуть до саморозвитку, часто здобувають знання самостійно, мають прагматичне ставлення до матеріальних речей і байдужі до брендів [22, с. 38-39].

Розглядаючи цінності різних поколінь, можна зробити висновок, що історичні умови формування кожного з них впливали не лише на світогляд, а й на підходи до виховання дітей, роль сім'ї у суспільстві та моделі взаємодії батьків і дітей. Для глибшого розуміння стилів виховання доцільно звернутися до історичного аналізу розвитку сімейного виховання. Особливий інтерес у

межах нашого дослідження становить період 1980–1995 років це час народження батьків сучасних дітей. Водночас важливо врахувати виховні підходи їхніх батьків, простежуючи еволюцію сімейного виховання від післявоєнного періоду до сьогодення та вплив соціокультурних змін на його цілі, засоби та пріоритети.

Друга світова війна призвела до руйнування багатьох сімей: матері залишалися з дітьми, старші діти брали на себе трудові обов'язки. Післявоєнне виховання мало ідеологічний характер, акцент робився на патріотизмі, колективізмі та героїчних прикладах народу. Багато дітей виховувалися у школах-інтернатах через неповні сім'ї та матеріальні труднощі. Держава активно просувала ідею суспільного виховання, звільняючи батьків, особливо жінок, від виховних функцій, що часто ігнорувало психологічні потреби дитини. В. Сухомлинський критикував таку практику, підкреслюючи важливість сімейного тепла та відповідальності батьків [53, ст. 169].

У 1950–1960-х роках поступово відновлювалося визнання сім'ї як основного виховного осередку, однак виховання залишалось підпорядкованим державним ідеалам: колективізму, громадянської активності та моральним нормам. Основними принципами педагогіки були зв'язок виховання з виробництвом, виховання через колектив та поєднання вимогливості з повагою до дитини. Батьків активно залучали до ідеологічно спрямованих форм співпраці батьківських комітетів, лекторіїв, педагогічних товариств. Водночас, формалізм і надмірна ідеологізація обмежували реальні потреби сімейного виховання.

Важливим поворотним моментом стало впровадження дитиноцентричного підходу В.Сухомлинського, який підкреслював унікальність кожної дитини, її потреби та інтереси. Принцип гуманізму, щира любов до дитини, розвиток її індивідуальності, виховання без покарань, роль особистого прикладу вихователя стали основою його педагогічних переконань. В.Сухомлинський поєднав сімейне й шкільне виховання через Павлиську батьківську школу, де навчання батьків тривало понад 250 годин, що значно перевищує стандартні педагогічні курси. Його підхід став основою переходу від колективістської до особистісно орієнтованої системи виховання [48, с. 42-43]. .

Після нього розвиток педагогічної думки у 1970–1980-х роках продовжив С.Соловейчик, який наголошував, що дитина не «маленький дорослий», а самостійна особистість із власними цілями та соціальним контекстом. Він визначав головну мету виховання, формування самостійності та внутрішньої свободи дитини, здатності робити вибір і відповідати за нього. С.Соловейчик акцентував на морально-духовних засадах сімейного виховання, щирому спілкуванні, вихованні через любов і правду [50]; [53, с. 212-228].

Аналіз джерел показує, що 1980-ті роки відзначалися розвитком педагогіки співробітництва та розширенням свободи педагогічної думки, виходом її за межі офіційних радянських канонів. Педагоги набували самостійності у визначенні цілей та шляхів вирішення освітніх і сімейних проблем, лідером цього процесу вважався С.Соловейчик.

Друга половина 1980-х – 90-ті роки характеризувалися масштабними політичними, економічними та соціальними змінами, проте сімейна політика залишалася переважно такою ж, як і раніше. Економічна криза наприкінці 1980-х поглибила проблеми сімей, поставивши питання їхньої економічної незалежності та автономії [53, с. 234-254].

Процеси демократизації та проголошення незалежності України в 1991 році стимулювали розвиток національної освіти та історико-педагогічної науки, зокрема дослідження історії сімейного виховання. Педагоги отримали доступ до праць зарубіжних учених М.Міда, Е.Еріксона, Ф.Арієса, які підкреслювали роль культури, традицій та соціального середовища у вихованні дітей. Ці праці розкрили різноманітність підходів до сімейної педагогіки, розширили дослідницьке поле та джерельну базу, що досі потребує подальшого вивчення та інтерпретації. [30, с. 223].

У 1990-ті роки сімейна політика змінювалася повільно, а адаптація родин до умов ринкової економіки проходила неоднорідно. Законодавчі зміни до Кодексу про шлюб та сім'ю були спрямовані на демократизацію сімейних відносин [21].

Водночас почали формуватися етнопедагогічні підходи до виховання в українській родині, які підкреслювали роль народних традицій і повернення батьків до активного виховання дітей. Соціально-економічні трансформації 80–90-х років сприяли розвитку самостійності, моральності та життєвої компетентності дітей.

Особливою рисою цього періоду стало знайомство педагогічної спільноти з працями українських учених діаспори, раніше заборонених, зокрема С.Русової та Г.Ващенка. С.Русова наголошувала на національній свідомості, гідності, релігійно-моральному та громадянському вихованні, а Г.Ващенко розвивав ідеї етнопедагогіки, християнської моралі, патріотизму та ролі родини у формуванні духовно зрілої особистості. Значний внесок у розвиток сімейної педагогіки зробив М.Стельмахович, обґрунтувавши концепцію національної родинної педагогіки, де провідну роль відіграють народні традиції, звичаї, мова та мистецтво [10; 40; 41; 44].

Отже, виховання дітей у сім'ї в різні історичні періоди було різним за змістом, метою, завданнями, умовами, формами, методами, прийомами виховання в окремих моделях сім'ї: селянської, робітничої, інтелігенції, на що впливали соціально-економічні, ідеологічні, культурно-освітні процеси в Україні другої половини XIX – XX ст [52, с. 85].

Як бачимо, тривалий час виховання було зорієнтоване на колектив, дисципліну та суспільні інтереси, тоді як індивідуальні потреби дитини відходили на другий план. Такий підхід формував стандартизовану систему, де особистість розглядалася переважно як частина колективу. Лише у 1970-х роках ідеї В.Сухомлинського стали поворотним моментом, започаткувавши перехід до особистісно орієнтованої системи виховання, що залишається актуальним і сьогодні [49, с. 7].

Таким чином, розширення батьківських почуттів є не лише індивідуальною характеристикою конкретної родини, а й відображенням суспільних процесів, історичного досвіду та культурних цінностей сім'ї.

Висновки до першого розділу

Сім'я це не просто соціальний осередок, а жива, динамічна система, у якій кожен член виконує унікальну роль, впливаючи на цілісність і гармонію всієї структури. Саме у сім'ї формуються базові цінності, емоційні зв'язки, способи спілкування та поведінкові моделі, які стають фундаментом для становлення особистості дитини.

Батьківство, як провідна підсистема сім'ї, передбачає не лише задоволення базових потреб дитини, а й розуміння її емоційного світу, прийняття, підтримку та створення умов для розвитку. Якість батьківських почуттів, стиль виховання, в тому числі, розширення батьківських почуттів безпосередньо визначають рівень емоційного благополуччя дитини та її здатність гармонійно взаємодіяти з навколишнім світом [16, с. 102].

Найбільш оптимальною моделлю виховання є авторитетний стиль, що поєднує любов, повагу та чіткі межі й сприяє формуванню самостійної, впевненої, відповідальної особистості, здатної до побудови здорових стосунків і конструктивної самореалізації.

Одним із важливих чинників, що визначає характер взаємодії між батьками та дітьми, є феномен розширення батьківських почуттів. Це складне психологічне явище, що відображає ступінь емоційної залученості батьків у життя дитини. У помірному, усвідомленому прояві він слугує джерелом любові, підтримки й довіри, однак у надмірній формі перетворюється на гіперопіку, контроль і емоційне злиття. Які, в свою чергу: обмежують розвиток автономії дитини, сприяють формуванню тривожності, залежності, низької самооцінки. Отже, гармонія у сфері батьківських почуттів це не відмова від емоцій, а вміння спрямувати їх на підтримку дитини відповідно до її реальних потреб і можливостей.

Формування розширення батьківських почуттів неможливо розглядати поза соціокультурним контекстом. Соціокультурні фактори визначають не лише норми поведінки, але й цінності, через які батьки сприймають свою виховну роль. Упродовж історії українське виховання еволюціонувало від

колективістсько-ідеологічної моделі, де домінували контроль і підпорядкування, до особистісно орієнтованої, заснованої на любові, прийнятті та повазі до унікальності дитини.

Належність до певного покоління істотно впливає на виховні установки батьків, як показує теорія поколінь В.Штрауса і Н.Хоува, цінності та моделі виховання змінюються циклічно, відображаючи історичні, економічні та культурні умови свого часу.

Отже, сім'я це головне середовище формування особистості, у якому забезпечуються не лише задоволення базових потреб дитини, а й становлення її емоційної та соціальної зрілості. Розширення батьківських почуттів, у свою чергу, постає не лише як психологічна особливість окремого індивіда а й соціокультурний продукт свого часу, у якому відображається досвід поколінь, культурна спадщина й трансформації суспільних цінностей.

РОЗДІЛ 2

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ ВИХОВАННЯ НА РОЗШИРЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПОЧУТТІВ

2.1. Організація і методи дослідження

Організація дослідження базується на теоретичних положеннях щодо впливу соціокультурних факторів на формування розширених батьківських почуттів та їхній подальший вплив на емоційний та особистісний розвиток дитини.

Передбачається, що в умовах певних соціокультурних моделей виховання у батьків формується тенденція до «розширення батьківських почуттів», яка проявляється у надмірному контролі та опіці, з емоційним включенням на власний розсуд батьків, без врахування реальних потреб дитини: рішення щодо дитини приймаються переважно батьками, що супроводжується обмеженням її автономії; емоційна сфера дитини не отримує достатньої підтримки через складнощі батьків у відкритому вираженні почуттів і побудові довірливих, рівноправних стосунків та труднощі в усвідомленні власних потреб і орієнтація на очікування інших. Це зумовлює дефіцит емоційної підтримки та схильність дітей орієнтуватися на очікування інших, що ускладнює розвиток їхньої самостійності та емоційної зрілості.

У процесі організації дослідження виникла практична складність у доборі батьківської вибірки, що відповідала б критеріям теми. Водночас найдоступніші дослідницькі бази заклади загальної середньої освіти забезпечують реальний доступ до дітей, що створило можливість для проведення первинного емпіричного етапу саме з ними. У зв'язку з цим було прийнято рішення розпочати дослідження з учнями молодшого шкільного віку, а саме вікової групи 9–10 років, адже саме в молодшому шкільному віці у дітей відбуваються важливі зміни у розвитку особистості. У цей період формується усвідомлення свого місця

в системі суспільних відносин, що зумовлює якісні зміни у самосвідомості. З'являються такі новоутворення психіки, як довільність, внутрішній план дій та рефлексія [3, с. 11-12].

За думкою Л.Божович, саме в цей час зароджується «соціальне Я» дитини. Відбувається перебудова системи взаємин із дорослими: вчитель стає для дитини авторитетною фігурою, яка уособлює вимоги суспільства, тоді як стосунки з батьками дещо змінюються. Дитина починає виявляти більшу самостійність, оскільки батьки не присутні в шкільному середовищі, однак їхня підтримка та схвалення все ще залишаються надзвичайно важливими. Тому, діти цього віку виступають безпосереднім відображенням сімейної взаємодії, а їхній емоційний і особистісний розвиток є чутливим індикатором стилю батьківського виховання. Так, аналізуючи поведінку, самооцінку та систему міжособистісних стосунків дитини, можна опосередковано визначити характер і особливості батьківських впливів, зокрема прояви тенденції до «розширення батьківських почуттів» [1].

Таким чином, початковим етапом дослідження стало вивчення емоційно-особистісних особливостей дітей молодшого шкільного віку, 9-10 років, після чого було здійснено аналіз стилю виховання їхніх батьків, але які народжені в одному історичному періоді, в нашому дослідженні це 1980-1995 р.н. Вибір року народження батьків обґрунтований тим, що люди, народжені в один історичний період, володіють спільними рисами покоління, зокрема подібними віруваннями, моделями поведінки, системою цінностей та ставленням до культури, сім'ї, праці, ризику й суспільства. Такі спільні характеристики формують певну вікову позицію та відчуття належності до свого покоління, що впливає на схожість світогляду, виховних підходів і ролей у сім'ї. Такий підхід дозволив, з одного боку, зібрати об'єктивні дані про прояви можливого «розширення батьківських почуттів» у сім'ї, а з іншого врахувати реальні соціальні умови та обмеження, пов'язані з організацією вибірки.

Для діагностики емоційного та особистісного розвитку дітей було сформовано комплекс діагностичних засобів, який забезпечує комплексне та

достовірне вивчення досліджуваних характеристик і дає змогу ефективно розв'язати завдання, поставлені в межах дослідження. До складу даного комплексу увійшли такі методики:

1. Тест «Сімейна соціограма» Е.Ейдемільера, допоміжна методика, що застосовувалася для виявлення особливостей емоційних зв'язків у родині, визначення позиції дитини у системі сімейних взаємин та рівня психологічного комфорту в сім'ї;

2. Методика діагностики самооцінки Т.Дембо, С.Рубінштейн за модифікацією А.Парафіян – використовувалася для дослідження рівня та адекватності самооцінки дитини, а також ступеня сформованості її уявлень про власні можливості й значущість;

3. Напівпроективна методика «Фільм-Тест» Р.Жиля дала змогу визначити особливості міжособистісних відносин дитини, її емоційне ставлення до батьків, рівень соціальної адаптованості та характер емоційного включення у взаємодію..

Для вивчення стилів виховання та особливостей батьківського ставлення було використано такі діагностичні інструменти:

1. Аналіз сімейних відносин Е.Ейдемільера і В.Юстіцкіса – спрямований на визначення стилю виховання та чому батьки виховують саме таким чином, тобто виявити його глибинні, психологічні причини, які викликали даний тип виховання.

2. Модифікована версія опитувальника «Батьківське ставлення» на основі методики А.Варги та В.Століна дозволила виявити особливості емоційного ставлення до дитини, типові форми контролю, гіперопіки чи відстороненості у стосунках.

3. Напівструктуроване інтерв'ю з респондентами про повсякденні ситуації, реакції на емоції дитини, контроль і свободу дитини – передбачало обговорення повсякденних ситуацій, реакцій на емоційні прояви дитини, особливостей контролю, меж свободи та способів надання підтримки.

Застосування зазначеного комплексу методик дало змогу отримати цілісне уявлення про взаємозв'язок між соціокультурними факторами, стилями виховання та особливостями емоційного й особистісного розвитку дітей, що стало емпіричною основою подальшого аналізу результатів дослідження.

Дослідження проводилось у шість етапів.

Перший етап – аналіз наукової літератури. Це дозволило обґрунтувати мету та завдання дослідження, а також визначити предмет і об'єкт дослідження.

Другий етап - визначення вибірки респондентів та бази дослідження. Базою дослідження стала Миколаївська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 19 Миколаївської міської ради Миколаївської області. А респондентами, як вже писали вище стали учні молодших класів, 9–10 років та їх батьки, 1980-1995 років народження.

Третій етап – проведення діагностичного відбору учасників для подальшого дослідження. Проведено психологічну діагностику, аналіз, диференціацію та структурування отриманих результатів серед 112 учнів 3-4 класів, віком 9-10 років. Діагностика проводилася з метою визначення рівня соціальної впевненості та самооцінки дітей, а також виявлення тих учнів, емоційно-особистісні характеристики яких відповідають завданням дослідження. Для цього застосовувалися вказані вище методики.

Четвертий етап – обробка, аналіз та опис результатів дослідження, оформлення висновків. На цьому етапі з 112 учнів було відібрано 26 дітей, які мали низький рівень соціальної впевненості або самооцінки.

З цією групою було проведено чотири корекційні психоосвітні заняття, спрямовані на підвищення соціальної впевненості та формування позитивної самооцінки.

П'ятий етап – психологічна діагностика батьків відібраних дітей. На цьому етапі здійснювалося вивчення стилів виховання, особливостей батьківського ставлення та проявів «розширених батьківських почуттів». Діагностики батьків проводилися онлайн із використанням Google Форм. Це дозволило ефективно збирати дані забезпечивши зручність для респондентів,

полегшило подальший аналіз отриманих результатів і дозволило зіставити дані дітей та батьків у межах дослідження.

Попри обмежену кількість батьків, діти з необхідними характеристиками та проявами емоційних чи поведінкових особливостей уже були відібрані на попередніх етапах дослідження. Наступним завданням стало виявлення спільних рис у підходах батьків до виховання, які могли б пояснити формування у дітей зазначених емоційних і поведінкових проявів.

Таким чином, дослідження сконцентрувалося на пошуку закономірностей між стилем батьківського виховання та особливостями емоційного та особистісного розвитку дітей, навіть за умов обмеженої батьківської вибірки.

Шостий етап – повторна психологічна діагностика групи дітей для оцінки ефективності корекційних занять.

У формувальному експерименті брали участь 26 осіб: 13 хлопчиків й 13 дівчаток віком 9-10 років, які є учнями 3-4 класів.

Отже, організація дослідження включала шість етапів, вибірка на третьому етапі налічувала 112 осіб, на четвертому - 26 осіб. Віковий ценз дітей становив 9-10 років, а розподіл за статтю був рівномірний. На п'ятому додалися ще 12 осіб, батьки відібраних дітей, віком 30-45 років: 4 батька та 8 матерів, 1980–1995 р.н.

Методи дослідження. З метою вирішення поставлених завдань у роботі використовувалася низка методів для забезпечення об'єктивності дослідження:

- теоретичний аналіз та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження;
- загальні емпіричні методи: спостереження; анкетування, тестові методики;
- метод констатувального експерименту;
- метод порівняльного аналізу й узагальнення отриманих результатів;

Опис психодіагностичного інструментарію, використаного у дослідженні дітей:

Методика «Сімейна соціограма» Е.Ейдемільера – це проєктивна діагностична методика, створена в межах системного підходу до сімейної психотерапії. Е.Ейдемільер у співпраці з В.Юстіцкісом у 1970-1980-х роках активно впроваджувати системний і психодинамічний підхід до вивчення сімейних стосунків. Вони спиралися на моделі соціометрії Я.Морено та структурного аналізу сім'ї С.Мінухіна. Перші версії методики з'явилися у 1980-х роках, як інструмент швидкої діагностики, що дозволяє виявити емоційні зв'язки між членами родини, дистанцію, рівень згуртованості, конфліктність та альянси.

Методика «Сімейна соціограма» Е.Ейдемільера використовувалася, як допоміжний інструмент з метою уточнення складу сім'ї та особливостей внутрішньосімейних взаємин у випадках, коли ці аспекти залишалися не до кінця зрозумілими за результатами основної методики напівпроективної методики Рене Жиля.

Для проведення тесту досліджуваним видають бланки: на кожному бланку намальований круг діаметром 110 мм. Завдання намалювати в ньому самого себе, членів сім'ї у формі кружечків і підпишіть їх імена.

Інтерпретація результатів проводиться оцінка результатів тестування за кількома критеріями:

- 1) число членів сім'ї, які потрапили в площу кола і черговість їх зображення;
- 2) величина кіл;
- 3) розташування кіл відносно один одного, дистанція між ними – говорить про характер взаємин між членами сім'ї.

Оцінюючи результат за першим критерієм, слід зіставити число членів сім'ї, які зобразив досліджуваний з реальним. Можливо, що члени сім'ї, з якими досліджуваний перебуває в конфліктних відносинах, не потраплять у велике коло, вони будуть забуті. У той же час хтось із сторонніх осіб, тварин, улюблених предметів може бути зображений як член сім'ї.

Далі ми звертаємо увагу на величину кіл. Більше порівняно з іншими

коло «Я» говорить про достатню або завищену самооцінку, менше – про знижену самооцінку. Величина кіл інших членів сім'ї говорить про їх значущість їх в очах досліджуваного.

Слід звернути увагу на розташування кіл в площі кола і по відношенню один до одного. Розташування досліджуваним свого кружка в центрі кола може говорити про егоцентричність особистості, а розташування себе внизу, осторонь від інших кіл, які символізують інших членів сім'ї, може вказувати на переживання емоційної відторгнутості.

Найбільш значимі члени сім'ї зображуються у вигляді великих за розміром кружечків в центрі або у верхній частині тестового поля. Нарешті, велику інформацію можна отримати, проаналізувавши відстані між колами. Віддаленість одного кола від інших може говорити про конфліктні стосунки в сім'ї. Своєрідне «злипання», коли кола нашаровуються один на один, стикаються або знаходяться один в одному, говорить про недиференційованість «Я» у членів сім'ї, наявність симбіотичних зв'язків.

Кола можуть бути розташовані в лінійному порядку, що свідчить про формальний підхід до дослідження або відсутності теплих відносин. Якщо кола розташовані у вільному розташуванні, в різній віддаленості один від одного, це свідчить про певний ступінь близькості між членами сім'ї.

Матері інколи ніби приліплюють до свого кола маленьке коло, яке означає дитину, а коло колишнього чоловіка та батька дитини може опинитися за великим колом, тобто за межами сім'ї, або взагалі зникнути. Зустрічаються також варіанти, коли в коло поміщається обличчя члена сім'ї, таким чином формальна схема олюднюється. Важливою перевагою цієї методики є короткий час, протягом якого можна отримати результат і скласти уявлення про сім'ю.

Методика діагностики самооцінки Т.Дембо. С.Рубінштейн за модифікацією А.Парафіян. Методика була розроблена психологами Т.Дембо в 1962 році та доповнена С.Рубінштейн у 1970 році. Спочатку вона була спрямована на дослідження уявлень про щастя, але пізніше була адаптована для вивчення самооцінки та самосвідомості.

Будь-яка людина оцінює свої здібності, можливості, характер та ін. Рівень розвитку кожної якості, сторони людської особистості можна умовно зобразити вертикальною лінією, нижня точка якої символізуватиме найнижчий розвиток, а верхня - найвищий. На діагностичному бланку (додаток А) зображені вісім таких ліній. Вони позначають: здоров'я; охайність, вправність, розум, характер (добрий-злий, нудний-веселий); авторитет у однолітків та впевненість у собі. Під кожною лінією написано, що вона означає. На кожній лінії рисою «-» відзначається, як особа оцінює розвиток у себе цієї якості в даний момент часу.

Обробка проводиться по восьми шкалах, перша шкала є тренувальною «здоров'я» і не враховується. Кожна відповідь виражається в балах. Як вже зазначалося раніше, розміри кожної шкали 100 мм, відповідно до цього відповіді школярів отримують кількісну характеристику, напр., 54 мм = 54 балам.

Оцінка та інтерпретація окремих параметрів:

Висота самооцінки

Кількість балів від 45 до 74, тобто показники середньої і високої самооцінки, засвідчують реалістичну/адекватну самооцінку.

Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку і вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на істотні спотворення у формуванні особистості: «закритості для досвіду», нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінками оточуючих.

Кількість балів нижче 45 вказує на занижену самооцінку або недооцінку себе і свідчить про крайнє неблагополуччя в розвитку особистості. Ці учні складають групу ризику, їх, як правило, мало.

За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різних психологічних явища: справжня невпевненість в собі і «захисна», коли декларування самому собі власного невміння, відсутність здатності і т. п. дозволяє не докладати жодних зусиль.

Напівпроективна методика «Фільм-тест» була опублікована Р.Жилем у 1959 році. У 1972 році І.Гільяшева та Н.Ігнат'єва здійснили адаптацію тесту, яка згодом отримала поширення у європейських країнах, як напівпроективна візуально-вербальна методика «Фільм-тест» Р.Жиля. Вказана методика призначена для дослідження структури конкретно-особистісних стосунків дитини з оточенням, а також для вивчення особливостей соціальної адаптації, окремих поведінкових характеристик та рис особистості дитини.

Методика реалізує: принцип проєкції – особистісні утворення проєктуються в тестову ситуацію без виклику захисних реакцій у дитини; принцип символічної лінійності – емоційна дистанція між людьми у символічному просторі. Чим ближче – тим тепліше стосунки.

Методика застосовується для діагностики дітей до 11 років. У нормально розвинених дітей 11–12 років суттєво знижується проєктивність відповіді стають переважно прямими. Це важливо враховувати у практичній роботі з методикою.

Методика Р.Жиля дозволяє описати досить широкий спектр соціально-психологічних характеристик дитини:

1. Показники, що характеризують конкретно-особистісні емоційні стосунки дитини з іншими людьми: з матір'ю, батьком, обома батьками, братами й сестрами, бабусею, дідусем та іншими родичами, другом/подругою, учителем, вихователем або іншими авторитетними для дитини дорослими.

2. Показники, що характеризують особливості самої дитини, які виявляються в різних міжособистісних взаємодіях: рівень пізнавальної активності, допитливості, прагнення до спілкування в великих групах однолітків, прагнення до домінування, лідерства в групі, конфліктність, агресивність, прагнення до усамітнення, емоційна замкнутість, особливості поведінкової реакції на фрустрацію в ситуаціях взаємодії.

3. У загальному висновку оцінюється ступінь соціальної адекватності поведінки дитини, а також фактори: психологічні й соціальні, що порушують цю адекватність. Із різноманітних реакцій на фрустрацію автори методики рекомендують розрізняти три типи:

- Активно-агресивна реакція: кричати, обзивати, насміхатися, протестувати, чинити всупереч забороні, злитися, бити тощо.

- Пасивно-страждальна реакція: плакати, ображатися, «надутися».

- Нейтральна/індиферентна реакція вважається найбільш адекватною, свідчить про відсутність переживання фрустрації: нічого не сказати, нічого не зробити, знизати плечима, продовжити гру, зробити зауваження.

Усього виокремлюють 13 показників, кожен з яких оцінюється за окремою шкалою:

1. «Ставлення до матері»;
2. «Ставлення до батька»;
3. «Ставлення до обох батьків як до пари»;
4. «Ставлення до братів і сестер»;
5. «Ставлення до дідуся й інших родичів»;
6. «Ставлення до друга/подруги»;
7. «Ставлення до вчителя, вихователя, іншого авторитетного дорослого»;
8. «Пізнавальна активність, допитливість»;
9. «Прагнення до домінування»;
10. «Прагнення до спілкування в групах дітей»;
11. «Конфліктність, агресивність»;
12. «Реакція на фрустрацію: соціальна адекватність поведінки»;
13. «Прагнення до усамітнення, емоційна замкнутість».

Таким чином, методика охоплює та дозволяє оцінити широке коло соціально-психологічних характеристик дитини, що безсумнівно є однією з її ключових діагностичних переваг.

Оригінальний стимульний матеріал методики, запропонованої Р.Жилем, включає 69 стандартних картинок, адаптований варіант методики, підготовлений І.Гіляшевою та Н.Ігнат'євою (Додаток Б), складається із 42 завдань: 25 із них – це картинки із зображенням дітей та дорослих, 17 – текстові завдання, що також спрямовані на діагностику особливостей поведінки в типових ситуаціях.

Малюнки є схематичними, зображують переважно просторове

розташування та позиції людей, а не їхній емоційний стан. Така побудова малюнків: «Полегшує ідентифікацію випробуваного з тим чи іншим персонажем, дозволяє уявити будь-який емоційний вираз обличчя».

Усі 42 ситуації умовно поділяються на три групи, відповідно до об'єкта взаємодії: 1-ша група – взаємодія «дитина – дорослий»: Завдання №: 1, 3, 7, 14, 26, 27, 28, 29, 32, 37, 38, 41; 2-га група – взаємодія «дитина – одноліток»: Завдання №: 20, 21, 22, 23, 24, 25, 33, 34, 35, 39; 3-тя група є змішаною – взаємодія «дитина – дорослий/одноліток»: Завдання №: 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 30, 40, 42.

Таким чином, методика містить приблизно однакову кількість ситуацій взаємодії з дорослими та з однолітками, що є важливим для діагностики переваг дитини у виборі об'єкта спілкування – дорослого чи іншої дитини. Кожна з 42 тестових ситуацій має чітко сформульовану інструкцію-завдання, на яку дитина має дати відповідь.

Обробка результатів обстеження. Після того як випробуваний відповість на запропоновані завдання, і ці відповіді будуть зафіксовані можна перейти до обробки отриманих результатів та побудови «профілю» системи стосунків і особистісних особливостей дитини.

Інформативними, тобто значущими, вважаються ті ситуації-завдання, в яких дитина висловила своє позитивне ставлення і розмістила себе у безпосередній близькості до зображеної у завданні фігури, тобто поряд із нею.

Всі 13 шкал методики, поданих у реєстраційному листі (додаток В), умовно можна поділити на три блоки:

1. Оцінка конкретно-особистісних стосунків (шкали 1-7);
2. Оцінка особистісних характеристик;
3. Оцінка поведінкових реакцій дитини.

Окрім цього, до кожної з 13 шкал вказано кількість завдань методики, що належать до тієї чи іншої шкали. Наприклад, у шкалі № 1 «Ставлення до матері» їх 20, а також відповідні номери цих завдань.

Оперуючи двадцятьма завданнями методики №№ 1–4, 8–15, 17–19, 27, 38,

40–42, дослідник отримує матеріал для аналізу ставлення дитини до матері. Підсумовування позитивних виборів «+» або балів за кожною шкалою та їх графічне відображення у реєстраційному листі здійснюється виходячи з максимальної кількості завдань, що «працюють» на відповідну шкалу.

Заповнення шкал позитивними виборами здійснюється суворо за ключем (Додаток В). Кожне завдання методики є багатозначним, тобто виявляє ставлення дитини до кількох осіб. У шкалах, які діагностують ставлення (№ 1–7), вибір зазвичай робиться на користь однієї з фігур, і позитивна оцінка «+» ставиться тільки в одну зі шкал, які «працюють» на це завдання.

Інтерпретація результатів здійснюється на основі сумарної кількості виборів за кожною шкалою. Для дітей 8–11 років використовуються нормативні оцінки за всіма 13 шкалами (Додаток Г).

За шкалами № 8-13 будується профіль особистісних характеристик, за винятком шкали № 12 «Реакція на фрустрацію», дозволяють досліднику скласти уявлення про особистісні особливості дитини, такі як: допитливість, товариськість, конфліктність, відгородженість тощо. При обробці результатів потрібно враховувати, що позитивна оцінка може одночасно зараховуватися до кількох шкал.

Шкала № 12 «Реакція на фрустрацію» або «Соціальна адекватність» передбачає більш детальний аналіз. У межах цієї методики рекомендують розрізняти три типи реакції на фрустрацію:

1. Активно-агресивна реакція: на оточуючих виливається роздратування, злість, ворожість. Відповіді: кричати, сміятися з когось, протестувати, піти кудись усупереч забороні, злитися, вдарити, обзивати, відібрати.

2. Пасивно-страждальна реакція: поверненням до більш примітивних форм поведінки, регресії та зниженням ефективності діяльності. Типові прояви: плакати, образитися, скаржитися, «надутися».

3. Нейтральна, індіферентна реакція: є найбільш адекватною, свідчить про фрустраційну толерантність – відсутність емоційного потрясіння від фрустратора або ж стійкість до нього.

Йдеться не лише про спокійний стан, а й про внутрішнє напруження, зусилля, самоконтроль для стримування небажаних імпульсивних реакцій. Типові варіанти: нічого не сказати, нічого не зробити, знизати плечима, продовжити грати, зробити зауваження.

Нейтральна реакція може свідчити про оволодіння дитиною нормами соціальної поведінки, про вміння контролювати емоції, що, у свою чергу, говорить про її соціальну адаптованість.

Для того щоб діагностувати тип реагування дитини, шкалу № 12 слід представити у вигляді таблиці, куди вносяться відповіді дитини на відповідні завдання методики. У шкалу № 12 реєстраційного листа позитивним знаком «+» вносяться лише ті відповіді дитини, що мають нейтрально-індиферентний характер, тобто відповідають реакціям «фрустраційної толерантності». Реакції активно-агресивного типу вносяться до шкали «Конфліктність, агресивність». Реакції пасивно-страждального типу не фіксуються в реєстраційному листі.

У завданні № 35 зі шкали «Реакція на фрустрацію», «Товариш узяв твою ручку без дозволу» немає нейтрально-індиферентного варіанту відповіді, тому, в цьому питанні реакцію «відібрати» можна вважати соціально-нормативною для цього віку, незважаючи на те, що вона має активно-агресивний характер.

Тому дитина-респондент, яка обирає у завданні № 35 варіант «спробую відібрати», отримує позитивну позначку «+» і в шкалу № 12 «Реакція на фрустрацію», і в шкалу № 11 «Конфліктність, агресивність». Таким чином, кількісна обробка даних за шкалою № 12 «Реакція на фрустрацію» передбачає попереднє складання таблиці типів реагування, і лише після цього занесення даних до «профілю».

Опис психодіагностичного інструментарію, використаного у дослідженні батьків:

Методика АСВ допоможе встановити, яким способом батьки виховують дитину, тип виховання та чому батьки виховують саме таким чином, тобто виявити його глибинні причини, які викликали даний тип виховання. Методика містить 130 тверджень про виховання дітей (додаток Д). Відповіді фіксуються у

спеціальному бланку (додаток Е). Якщо відповідь «Так» – потрібно обвести номер твердження кружечком, якщо «Ні» – закреслити цей номер. Якщо дуже важко відповісти, то можна поставити знак питання, але таких відповідей не повинно бути більше 5. Деякі питання призначені лише для матерів, вони виділені курсивом: №№ 32, 52, 72, 92, 104, 110, 112, 128.

Для діагностики типів негармонічного виховання за методикою АСВ призначені шкали опитувальника за такими напрямками:

За рівнем батьківської опіки: гіпоопіка «шкала Г-» і гіперопіка «шкала Г+». Мова йде про те, скільки сил, уваги, часу приділяють батьки при вихованні дитини. Гіперопіка – надмірна увага до дитини, контроль над її діями, думками, вибором. Вона позбавляє дитину самостійності та здатності приймати рішення, може формувати залежності чи протести, а виховання стає центральним змістом життя батьків. Гіпоопіка – недостатня увага до дитини та до її потреб, дитина сама по собі, до неї не «доходять руки», батьки відсторонені, беруться за виховання коли станеться щось серйозне;

За рівнем задоволення потреб дитини: потураюча «шкала У+» і ігнорування потреб дитини (шкала У-). На скільки діяльність батьків націлена на задоволення, як матеріально-побутових так і духовних: спілкування, любов, увага, потреб дитини. Потураюче виховання – максимальне та некритичне задоволення будь-яких потреб дитини, «балування», «будь-який каприз». Сприяє формуванню інфантильності, егоцентризму та нездатності приймати обмеження. Ігнорування потреб дитини – протилежний потураючому стилю виховання і вказує на недостатність прагнень батьків до задоволення потреб дитини, найчастіше страждають духовні потреби. Дитина відчуває емоційну порожнечу, самотність, відсутність підтримки та тепла з боку батьків.

За кількістю і якістю вимог до дитини в сім'ї. Вимоги – важлива частина виховання. Це, по-перше, обов'язки дитини, які вони виконує: навчання, допомога по дому, по-друге, це вимоги-заборони, які визначають чого дитина не повинна робити. І, нарешті, невиконання вимог дитиною, може привести до

санкцій з боку батьків. Форми порушень в сфері вимог до дитини представлені в цілому ряді шкал:

Надмірність вимог-обов'язків «шкала Т+» – вимоги до дитини дуже високі, непомірні, не відповідають його віку чи можливостям, тому не лише не сприяють його розвитку, але можуть травмувати. Саме ця риса лежить в основі типу «підвищена моральна відповідальність». Формує тривожність, страх невдач, почуття провини. Недостатність вимог-обов'язків «шкала Т-» – мінімальна кількість обов'язків, або вони взагалі відсутні. У дитини немає правил, структури, що формує пасивність і безвідповідальність.

Заборони, перш за все, про ступінь самостійності дитини, можливість самому обирати спосіб поведінки. Надмірність вимог-заборон «шкала З+» – дитині нічого не можна, суворий контроль і обмеження. Такий стиль характерний для «Домінуючої гіперпротекції». Самостійність дитини пригнічується, будь яка ініціатива сприймається батьками, як загроза. Таке виховання може викликати протестну поведінку, або формування тривожних, замкнених рис у дитини.

Недостатність вимог-заборон «шкала З-» – в цьому випадку дитині, навпаки, все можна, відсутність меж і контролю. Дитина легко порушує заборони, сама обирає друзів, час обіду, прогулянок, свої розваги тощо. Ні за що не відчитується батькам, через їх байдужість або безпорадність. Таке виховання стимулює розвиток гіпертивного або дезадаптивного типу особистості, особливо у дітей з низьким рівнем саморегуляції.

Надмірність санкцій/жорстоке ставлення «шкала С+» для такого типу виховання характерне застосування суворих покарань, надмірна реакція навіть на незначне порушення поведінки. Такі батьки впевнені, що максимальна суворість дуже корисна для дітей. При мінімумі санкцій «шкала С-» батьки або зовсім не використовують покарань, або застосовують їх дуже рідко. Вони сподіваються на заохочення та сумніваються в результативності будь-яких покарань.

Нестійкий стиль виховання «шкала Н» – це різка зміна стилю, прийомів виховання. Від дуже суворого до ліберального і навпаки, від дуже уважного до дитини до емоційного її відкидання. Такий тип виховання формує впертість та схильність до протистояння будь-якому авторитету, нестабільність емоцій. Батьки, як правило визнають факт коливань в вихованні, проте недооцінюють розмах і частоту цих коливань.

Перелічені риси сімейного виховання не існують самі по собі. Існує велика кількість поєднань перелічених вище рис. Найбільш важливе значення, з точки зору причин відхилень в характері та порушень в поведінці мають наступні сталі комбінації типів виховання (Див. табл. 1).

Потураюча гіперопіка, поєднання рис за шкалами Г+, У+, Т-, З-, С-. Дитина це центр уваги родини, яка прагне до максимального задоволення її потреб. Розвиває в дитини демонстративні, істероїдні та гіпертимні риси особистості, знижує здатність до самоконтролю та відповідальності. Недостатність самостійності та навичок самоконтролю, підвищують ризик зловживання алкоголем.

Домінуюча гіперопіка: Г+, У+/-, Т+/-, З+, С+/- . Дитина також в центрі уваги, батьки віддають їй багато сил і часу, але, повністю позбавляють її самостійності, ставлячи численні обмеження та заборони. У дітей з гіпертимною акцентуацією може посилювати реакцію емансипації, провокувати гострі афективні реакції та пошук «захисту» у зовнішніх речах, включно з алкоголем. У тривожно-недовірливому, сенситивному та астенічному типах – загострює астенічні риси.

Підвищена моральна відповідальність: Г+, У-, Т+. Поєднання високих вимог до дитини з пониженою увагою до її емоційних і фізичних потреб. Розвиває тривожно-недовірливий тип акцентуації особистості, призводить до внутрішнього конфлікту та зниження самооцінки.

Емоційне відкидання: Г-, У-, Т+/-, З+/-, С+/- . Тип виховання, за якого дитину сприймають як «перешкоду» або джерело життєвих проблем (часто несвідомо). Встановлюється психологічна дистанція, бракує тепла і прийняття.

Почуття самотності, низька самооцінка та підвищений рівень тривожності є факторами ризику розвитку залежностей. Таке виховання формує та посилює інертно-імпульсивну акцентуацію особистості і епілептоїдної психопатії, сприяє декомпенсації, а у дітей з емоційно-лабільною і астеничною акцентуацією – формуванню невротичних розладів.

Жорстоке поводження батьків з дітьми: Г-, У-, Т+/-, З+/-, С+. На першому плані емоційне відкидання разом з фізичними покараннями, приниження, знущання, позбавлення задоволень та ігнорування базових потреб дитини. Це один із найтравматичніших типів виховання, який веде до глибоких психічних порушень.

Гіпопротекція: Г-, У-, Т-, З-, С+/- . Дитина сама по собі, батьки не цікавляться нею та не контролюють її. Такий стиль виховання найбільш згубний для дітей з гіпертимним та нестійким типом акцентуації., оскільки призводить до девіантної поведінки та соціальної дезадаптації.

Психологічні чинники відхилень в сімейному вихованні. Причини негармонійного виховання можуть бути різноманітними. Проте головна роль належить двом факторам: особистісні відхилення самих батьків та їх психологічні проблеми, які вони, свідомо та несвідомо, вирішують за рахунок дитини. Це і є відповіддю на питання «Чому батьки виховують саме так, а не інакше?», що викликає певний стиль виховання.

Одним із таких чинників є акцентуації характеру або психопатії батьків, які являються передумовою розвитку порушень у вихованні. Так, наприклад, при нестійкій акцентуації батьки схильні до гіпопротекції, зниженого задоволення потреб дитини та рівню вимог до неї. А батьки з інертно-імпульсивною, епілептоїдною, акцентуацією схильні до домінування та жорстокого поводження з дитиною тощо.

Інший важливий чинник – психологічні/особисті проблеми батьків, які вирішуються за рахунок дитини. В основі таких відхилень зазвичай лежить якась особиста проблема батьків, часто не усвідомлена, яку вони намагаються задовольнити за рахунок виховання дитини. Саме ці приховані психологічні

мотиви часто визначають стиль виховання, що є неадекватним або шкідливим для розвитку особистості дитини. Для діагностики психологічних проблем батьків, які викликають даний певний тип виховання, автори методики використали найбільш поширені психологічні проблеми батьків, детальний опис яких, разом з відповідними назвами шкал, згідно з методикою.

Розширення батьківських почуттів «шкала РБП». Це явище зумовлює формування завищеної протекції, потураючої або домінуючої, з боку батьків. Найчастіше виникає в умовах порушених подружніх стосунків: смерть, розлучення, хронічні незадоволення, різні характери тощо. Часто, при таких порушеннях мати (батько рідко), часто не усвідомлено, хоче, щоб дитина стала для неї чимось більшим, ніж просто дитина. Від дитини очікують задоволення, хоча б частини потреб, які в нормальних відносинах повинні бути задоволені в психологічних стосунках подружжя: потреба в прив'язаності, підтримці, а іноді й частково еротичні потреби. Мати часто відмовляється від повторного заміжжя, віддаючи дитині всю свою любов (частіше протилежної статі). В дитинстві стимулюється еротичне відношення до батьків – ревності, дитяча закоханість. Коли ж дитина досягає підліткового віку в батьків з'являється страх перед самостійністю дитини, з'являється прагнення стримати дитину за допомогою потураючої чи домінуючої гіперпротекції. Прагнення до РБП за рахунок еротичних потреб у стосунках матері і дитини, як правило нею не усвідомлюється. Ця установка проявляється не прямо, а в фразах типу: «Мені ніхто не потрібен, окрім сина». Часто спостерігається ідеалізація стосунків з сином та одночасне протиставлення їх з незадовільними стосунками з чоловіком. Іноді такі матері усвідомлюють свої ревності до подруг сина, хоча частіше, це проявляється в вигляді численних критичних зауважень на їх адресу.

Перевага дитячим рисам у дитини «шкала ПДР». Зумовлює формування потураючої гіперпротекції та небажання батьків визнавати дорослішання дітей. Для батьків вона «ще маленька», навмисно стимулюються такі дитячі якості, як: наївність, грайливість, безпосередність. Часто, можна почути фразу: «Маленькі діти мені подобаються більше ніж дорослі, бо з маленькими дітьми цікавіше».

Страх дорослішання може бути пов'язаний з власним дитячим досвідом батьків. Наприклад, наявність у них молодшого брата чи сестри, на яких перемістилась любов батьків, може спричинити сприйняття до асоціації свого дорослішання, з втратою любові й уваги. Сприймаючи дитину як маленьку, батьки знижують рівень вимог до неї, створюючи потураючу гіперпротекцію, тим самим формуючи розвиток психічного інфантилізму.

Виховна невпевненість батьків «шкала ВН». Вплив на виховання: потураюча гіперпротекція або просто знижений рівень вимог до дитини. ВН можна назвати «слабким місцем» особистості батьків. В цьому випадку відбувається перерозподіл влади в сім'ї між батьками і дитиною, на користь дитини. Батьки йдуть «на повіді» у дитини, поступається на користь дитини, навіть там де внутрішньо не згодні з її вимогами. Це відбувається тому, що дитина швидко відчуває слабкість батьків і починає маніпулювати ситуацією намагаючись досягти для себе «мінімум вимог – максимум прав». Типова комбінація в такій сім'ї: впевнена в собі, рішуча дитина і невпевнений, сповнений сумнівів та почуття провини, батько/мати. Таке виховання може бути викликане психостенічними рисами особистості батька/матері або їхнім власним дитячим досвідом. Діти, виховані вимогливими та егоцентричними батьками, в певних умовах, вбачають у своїх дітях ту саму вимогливість та егоцентричність та відчувають себе «боржниками» по відношенню до них, так, як відчували себе по відношенню до своїх батьків. Характерна риса таких батьків, в тому, що вони визнають в собі масу помилок, які вони здійснили при вихованні дитини. Вони бояться впертості та опору своїх дітей, тому знаходять безліч приводів, щоб поступитися.

Фобія втрати дитини «шкала ФВ». Викликає формування потураючої або домінуючої гіперпроекція. «Слабке місце» - завищена невпевненість в собі, в своїх діях, страх помилки, перебільшене уявлення про «крихкість» дитини, її вразливість, хворобливість тощо. Часто така поведінка може бути наслідком пережитої тривалої хвороби дитини. Стосунки між батьками та дитиною будуються під впливом страху втрати дитини. Цей страх викликає в батьків

бажання забезпечити всі потреби, вимоги дітей, потураючи гіперпротекція, або постійно опікати її, навіть в дрібницях, домінуюча гіперпротекція.

Нерозвиненість батьківських почуттів «шкала НБП». У вихованні формує гіперпротекцію, емоційне відкидання, особливо часто, жорстоке поводження з дитиною. Адекватне виховання дітей можливе лише за наявності у батьків внутрішніх мотивів, що забезпечують емоційне включення в процес виховання: почуття відповідальності, симпатія, любов до дитини, реалізація себе, продовження себе через дитину. При нерозвинених батьківських почуттях ці мотиви або відсутні, або мають вкрай слабкий прояв. Такий стиль виховання найчастіше спостерігається у батьків з труднощами особистісного розвитку або емоційною незрілістю. Таке явище батьками рідко усвідомлюється та дуже рідко визнається ними. Зовні це не бажання мати справу зі своєю дитиною, непереносимість спілкування з нею, поверхневий інтерес до справ дитини. Причиною НБП може бути недоотримання батьківського тепла від своїх батьків в дитинстві, емоційне відкидання від них. Або виражена шизоїдність одного з батьків, також може бути причиною такого виховання. Недостатня психологічна зрілість зокрема, у молодих батьків, для яких батьківські почуття ще не встигли сформуватись повною мірою. До речі, в молодих батьків батьківські почуття розвиненні менше, ніж в більш зрілому віці, приклад тому люблячі бабусі, дідусі. НБП формується особливо часто за умов зовнішньо благополучного, але емоційно "порожнього" життя, де немає глибоких зв'язків і внутрішнього стимулу до виховання.

Коли ж стосунки в сім'ї важкі, напружені, конфліктні на дитину перекладається значна частина батьківських обов'язків – формується завищена моральна відповідальність або ж виникає вороже чи роздратоване ставлення до дитини. Від таких батьків можна почути скарги про втому, пов'язану з батьківським вихованням, про шкоду, що ці обов'язки відволікають їх від чогось більш важливого та цікавого. У жінок це може бути прагнення будь-яким шляхом влаштувати своє життя, що супроводжується дистанціюванням від дитини.

Проекція на дитину власних небажаних якостей «шкала ПНЯ». Формує емоційне відкидання, жорстоке поводження. Проекція це психологічний механізм, за якого батько/матір несвідомо приписує дитині ті якості, які насправді присутні в них самих, але не приймаються, заперечуються або викликають внутрішній конфлікт. Це може бути агресивність, лінощі, схильність до залежностей, негативізм, протесні реакції, нестриманість тощо. Ведучи боротьбу з істинними чи надуманими якостями дитини, частіше батько чи мати отримує з цієї ситуації вигоду для себе. Насправді ж це спроба «очиститися» від власної внутрішньої проблеми, переклавши її на іншу людину. Таким чином, караючи дитину, батьки отримують психологічну вигоду: вони підтримують у собі переконання, що самі позбавлені цієї риси. Такі батьки багато і охоче розповідають про свою непримириму і постійну боротьбу з негативними рисами та слабкостями своєї дитини, про покарання, які вони застосовують. Причому батьки не вірять в добрі наміри дитини, в будь якому вчинку дитини вони шукають «істину», приховану погану причину. А насправді, це якості самого батька/матері, з якими він/вона несвідомо бореться, використовуючи дитину як об'єкт проєкції.

Винесення конфлікту між подружжям в сферу виховання «шкала ВК». Викликає суперечливий стиль виховання, поєднання потураючої гіперпротекції одного з батьків з відкиданням або домінуючою гіперпротекцією іншого. Конфлікти між подружжям – звичайна річ навіть для стабільних сімей. Однак у деяких випадках ці конфлікти виходять за межі подружніх стосунків і проєктуються на сферу виховання дитини. У таких ситуаціях виховання перетворюється на «поле битви» між батьками, де під прикриттям турботи про дитину вони фактично реалізують своє незадоволення один одним. Причому різниця в поглядах батьків частіше за все буває діаметральною: один наполягає на суворому вихованні з завищеними вимогами, заборонами і санкціями, а інший – демонструє поблажливість, жалість, схильність потурати дитині та уникати будь-яких обмежень. Характерний прояв цього стилю виховання це вираження незадоволення виховними методами іншого з батьків. Причому суть конфлікту

полягає не стільки у способах виховання дитини, скільки в глибинному подружньому протистоянні прагненні одного з партнерів довести свою правоту, підвищити власну значущість, «виграти» суперечку.

У результаті дитина опиняється в центрі конфлікту, який не має до неї прямого стосунку, що може призвести до формування тривожності, емоційної нестабільності, почуття провини або схильності до маніпулятивної поведінки.

Шкала надання переваги в особистості дитини чоловічим рисам «шкала ПЧР» та надання переваги жіночим рисам «шкала ПЖР» в установках батьків по відношенню до дитини в залежності від її статті. Спричиняють формування потураючої гіперпротекції або емоційне відкидання. Іноді відношення батьків ґрунтується не на реальних особливостях дитини, а на стереотипних уявленнях про типові якості, які вони приписують її статі, тобто «взагалі чоловікам», або «взагалі жінкам». Так при наявності ПЖР присутнє неусвідомлене неприйняття дитини чоловічої статті. В таких випадках доводиться стикатися зі стереотипами про чоловіків взагалі, що чоловіки грубі, неохайні, агресивні, схильні до алкоголізму, з тваринними інстинктами тощо. Вони вважають, що всі, незалежно від статі мають прагнути до протилежних якостей: бути ніжними, делікатними, охайними, стриманими в почуттях тощо. Такі якості батьки з ПЖР вбачають в жіночій статті. Так, батько/мати з ПЖР буде бачити масу недоліків в своєму синові та його товаришах та в той же час ідеалізувати доньку. Так, при наявності ПЖР в стосунках батьків та дитини чоловічої статті формується емоційне відкидання. Можлива інша перевага з вираженою антифеміністичною установкою, зневагою до матері дитини та сестер, заниженні цінності жіночих якостей - наявність шкали переваги чоловічих рис. Відносини з дівчинкою можуть супроводжуватися емоційним відкиданням, а іноді потураючою гіперпротекцією хлопчиків.

Обробка результатів проводиться наступним чином. На бланку реєстрації номери відповідей розташовані так, що номери, що відносяться до однієї шкали, розташовані в одному рядку. Це дає можливість швидкого підрахунку балів по кожній шкалі. Потрібно лише підрахувати кількість обведених кружечків. У

вертикальному стовпчику (за межами поля для відповідей) вказано діагностичне значення (ДЗ) для кожної шкали. Якщо кількість балів досягає або перевищує ДЗ, у досліджуваного визначається той чи інший тип виховання. За наявності відхилень за кількома шкалами слід звернутися до таблиці 1 для визначення типу негармонійного сімейного виховання.

Модифікована версія опитувальника батьківського ставлення на основі методики розробленої психологами А.Варгою та В.Століним спрямована на дослідження системи стереотипів, установок і практик, що реалізуються у спілкуванні батьків з дитиною, а також особливостей сприйняття її особистості, домінуючих виховних установок та рівня гармонійності взаємин у сім'ї. Опитувальник дозволяє отримати загальне уявлення про характер батьківсько-дитячих відносин.

Опитувальник містить 61 твердження (додаток Є), на які респондент відповідає “згоден” або “не згоден” та призначений для батьків дітей віком від 3 до 10 років.

За підсумками обробки відповідей визначаються провідні типи батьківського ставлення, що дозволяє виявити міру емоційної близькості, прийняття дитини, особливості контролю та вимогливості. Методика допомагає окреслити можливі труднощі у взаєминах і потенційні шляхи їх корекції.

Обробка результатів тесту-опитувальника батьківського ставлення. Складається тест з п'яти шкал. За кожну з отриманих позитивних відповідей випробовуваному нараховується 1 бал. За відповідь «ні» - 0 балів. Якщо перед номером питання стоїть знак «-», то, навпаки, за відповідь «ні» за дане питання нараховується 1 бал, а за відповідь «так» - 0 балів. Високі бали свідчать про значний розвиток вказаних типів відносин, а низькі бали – про те, що вони порівняно слабо розвинені.

Опис шкал: приводяться умовні інтервали низьких-середніх-високих значень:

1. Прийняття/відторгнення дитини: Шкала показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. Високими вважаються бали починаючи від 24 і до 33. Це

вказує на те, що у тестованого склалося позитивне ставлення до свого малюка. Дорослий приймає свою дитину такою, якою вона є, поважає і визнає її індивідуальність, схвалює її інтереси та плани, проводить з дитиною достатньо часу та не жалкує про це. Низькі бали по цій шкалі - від 0 до 8 - вказують на те, що дорослий відчуває по відношенню до дитини в основному негативні почуття: роздратування, злість, досаду, ненависть. Їм здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібності, брак розуму, погані звички. Вони не довіряють дитині й не поважають її. Зрозуміло, що маючи такі схильності дорослий не може бути хорошим педагогом.

2. Кооперація: соціально бажаний образ батьківського ставлення. Високі бали – 7-8 балів – свідчать про те, що батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються у всьому допомогти дитині, співчують їй. Батьки високо оцінюють інтелектуальність та творчі можливості дитини, пишаються її успіхами. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, намагаються бути з нею на рівні. Батьки довіряють дитині, намагаються захистити її точку зору під час суперечок. Низькі бали – 1-2 бали – свідчать про протилежну позицію дорослих і які не можуть претендувати на роль гарного педагога.

3. Симбіоз: шкала відбиває міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. Високі бали – 6-7 балів – батьки прагнуть до симбіотичних стосунків з дитиною. За змістом ця тенденція така: батьки відчувають себе з дитиною одним цілим, намагаються задовольнити всі потреби дитини, захистити її від труднощів і негараздів життя. Батьки постійно відчувають тривогу за дитину, дитина видається їм маленькою й беззахисною. Тривога батьків підвищується, коли дитина починає відокремлюватись через обставини, бо за власним бажанням батьки не дають дитині проявити самостійність. Низькі бали – 1-2 – навпаки, свідчать, що дорослий встановлює значну психологічну дистанцію, між собою та дитиною, мало про неї піклується. Навряд чи такий дорослий стане гарним вихователем для дитини

4. Контроль: відбиває форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. Високі показники - 6-7 балів - говорять про те, що батьки поводяться надто

авторитарно по відношенню до своєї дитини, вимагають безумовного послуху, встановлюють суворі дисциплінарні межі. Вони намагаються нав'язати дитині свою волю, не в змозі сприймати її точку зору. За прояви свавілля дитину суворо карають. Батьки пильно стежать за соціальними досягненнями дитини і вимагають соціального успіху. При цьому батьки добре знають дитину, її індивідуальні здібності, навички думки, почуття. Низькими вважаються показники 1-2 бали. У такому випадку контроль за діями дитини практично не здійснюється. Це також не дуже добре для навчання та виховання дитини.

5. Ставлення до невдач дитини: відбиває особливості сприйняття та розуміння дитини батьками. При високих значеннях – 7-8 балів - за цією шкалою в батьківському ставленні наявне прагнення інфантилізувати дитину, надати їй особистих і соціальних рис нездари. Батьки уявляють дитину молодшою за її реальний вік. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини видаються батькам дитячими, несерйозними. Дитину вважають нездатною до успіху й такою, що піддається поганим впливам. Батьки не довіряють своїй дитині, відчують прикрість через її неуспішність та некмітливість. Низькі бали – 1-2 – по цій шкалі, навпаки, свідчать, що невдачі дитини дорослий сприймає, як випадкові і вірить в неї.

Процентильні норми оригіналу використовуються частково. У модифікованій версії опитувальника батьківського ставлення на основі методики А.Варги та В.Століна, шкала «Прийняття-відторгнення» за змістом орієнтована на позитивне полюсне значення, тобто високі сирі бали відображають вищий рівень прийняття дитини батьками. Водночас у класичній таблиці процентилів, розробленій для оригінальної версії методики, високі бали відповідають полюсу відкидання. Оскільки офіційну таблицю процентильних норм для модифікованої версії шкали у відкритих наукових джерелах не вдалося знайти, у роботі було використано інвертовану шкалу процентилів, побудовану шляхом арифметичного перетворення: $100-x$, де x – процентиль оригінальної версії (додаток Ж). Такий підхід дозволив зберегти нормативний розподіл

результатів і водночас коректно відобразити теоретичний зміст шкали, у якому високі показники трактуються, як показний прийняття дитини, а низькі – як тенденція до її емоційного відкидання. Використання інверсії у першій шкалі є робочим припущенням. Високі бали в інших шкалах відповідають їхньому змістовому полюсу, тобто інтерпретуються як: соціальна бажаність, симбіоз, контроль: авторитарність, гіперопіка та інфантилізація, тому для шкал 2-5 інверсія не застосовувалась (додаток Ж).

Напівструктуровані інтерв'ю проводилися з батьками для уточнення та поглиблення отриманих даних. Відповіді батьків використовувалися як додаткове підтвердження результатів, отриманих за допомогою застосованих та описаних вище методик, і дозволяли ілюструвати конкретні тенденції та особливості виховання. У тексті результати інтерв'ю наводяться як наочні приклади, що демонструють прояви тих чи інших проявів виховання та психологічних характеристик, виявлених у дослідженні.

Отже, на початковому етапі дослідження було здійснено вивчення емоційно-особистісних особливостей дітей молодшого шкільного віку, 9–10 років. Для цього були використані такі методики: «Сімейна соціограма» Е.Ейдемільера, методика діагностики самооцінки Т.Дембо, С.Рубінштейн у модифікації А.Парафіян, а також напівпроективна методика «Фільм-тест» Р. Жия.

Після отримання даних про емоційно-особистісну сферу дітей було проведено аналіз стилів виховання їхніх батьків, які належать до одного історичного покоління, народжені у 1980–1995 рр. Для оцінки особливостей сімейних взаємин і батьківського ставлення застосовувалися такі інструменти: аналіз сімейних відносин за Е.Ейдемільером і В.Юстіцкісом, модифікована версія опитувальника «Батьківське ставлення» на основі методики А.Варги та В.Століна, а також напівструктуровані інтерв'ю з батьками.

2.2. Результати констатувального етапу дослідження та їх аналіз

Отже, зважаючи на труднощі з вибіркою батьків, метою першого експериментального дослідження було визначення рівня соціальної впевненості та самооцінки учнів 3-4 класів. Для досягнення мети дослідження розроблено психодіагностичний комплекс, до якого увійшли: основні методики: діагностика самооцінки Т.Дембо С.Рубінштейн за модифікацією А.Парафіян та напівпроективна методика «Фільм-Тест» Р.Жиля і тест «Сімейна соціограма» Е.Ейдемільера, як допоміжна методика до перших двох.

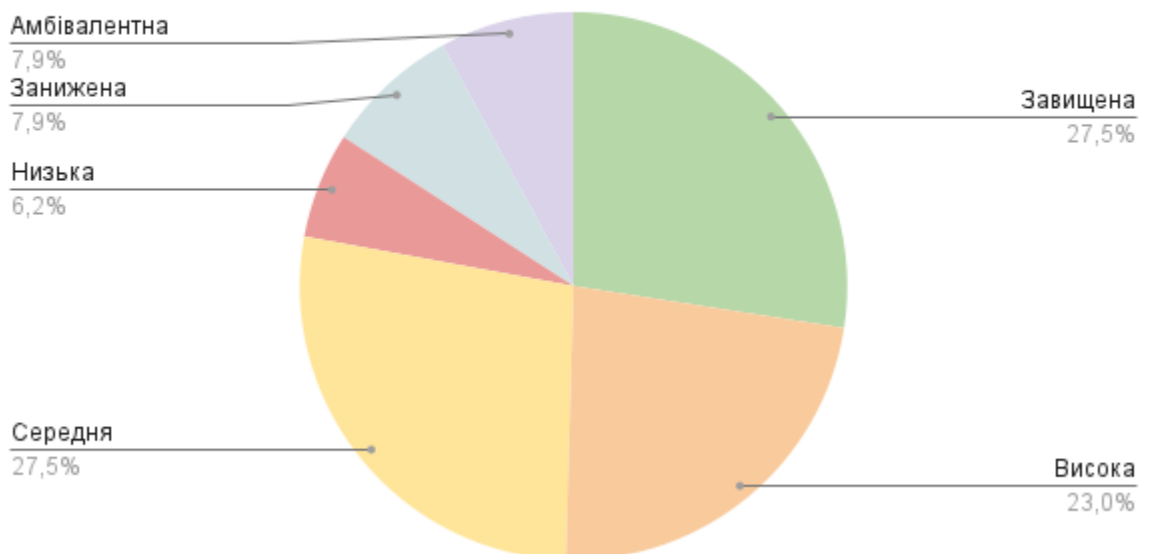
Результати дослідження самооцінки учнів (додаток 3) проведеного за допомогою методики діагностики самооцінки Т.Дембо С.Рубінштейн наведено у таб. 2.1.

Табл. 2.1

Самооцінка	Завищена	Висока	Середня	Низька	Занижена	Амбівалентна
%	27,7	23,2	27,7	6,3	8	8

Діаграма 2.1

Результати дослідження за допомогою методики «Діагностики самооцінки Т.Дембо, С.Рубінштейн»



Як видно з таблиці та діаграми, більшість учнів демонструють середній або завищений рівень самооцінки 27,7%, висока самооцінка спостерігається у 23,2% респондентів, тоді як низька та занижена самооцінка зустрічається рідше, 6,3% та 8% відповідно. Амбівалентна самооцінка, 8% це діти, які не мають стабільного уявлення про себе, можуть коливатися між високим і низьким рівнем самооцінки та які потенційно потребують підтримки.

Отримані результати свідчать, що більшість дітей мають самооцінку в межах норми. Зокрема, у 27,7% учнів спостерігається середній рівень самооцінки, що свідчить про достатню адекватність у сприйнятті власних можливостей і результатів діяльності. Такі діти, як правило, вміють об'єктивно оцінювати свої успіхи та невдачі, демонструють упевненість у знайомому середовищі й відкритість у спілкуванні.

Водночас у значної частини респондентів 27,7% зафіксовано завищену самооцінку, що може бути проявом вікових особливостей молодших школярів прагнення до визнання, демонстрації власної значущості, бажання бути кращим. У поєднанні з недостатнім досвідом самокритики така тенденція іноді призводить до переоцінки власних можливостей, імпульсивності чи труднощів у прийнятті критики. Проте в межах даного віку подібна позиція є типовою й зазвичай поступово коригується з досвідом навчання та соціальної взаємодії.

Високу самооцінку мають 23,2% дітей це свідчить про наявність позитивного образу «Я», почуття власної цінності та віри у власні сили. Такі діти проявляють активність у навчанні, здатність приймати рішення, демонструють ініціативність у колективі. Вони, як правило, є соціально впевненими та емоційно стабільними.

Низьку або занижену самооцінку мають загалом 14,3% дітей : 6,3% низька, 8% занижена. Ці результати вказують на частину учнів, які схильні недооцінювати себе, сумніватися у власних можливостях або боятися помилок. Для таких дітей характерна підвищена тривожність, залежність від зовнішньої оцінки, потреба у підтримці з боку дорослих. Саме вони можуть належати до групи ризику щодо формування невпевненості у соціальній сфері.

Цікавим є також показник амбівалентної самооцінки, 8%, що свідчить про внутрішню суперечливість у сприйнятті власного «Я». Такі діти можуть поєднувати впевненість у певних сферах із невпевненістю в інших, демонструючи нестійкий емоційний фон або коливання між самопідтримкою і самокритикою. Подібна тенденція є типовою для віку 9–10 років, коли формується більш усвідомлене ставлення до себе та з'являється потреба у зовнішньому визнанні.

Загалом можна зробити висновок, що більшість молодших школярів мають адекватний або завищений рівень самооцінки, що свідчить про позитивний емоційний фон і сформовану базову впевненість у собі. Однак наявність дітей із низькою та амбівалентною самооцінкою підкреслює важливість психолого-педагогічної підтримки, спрямованої на розвиток стійкого позитивного образу «Я» та навичок самоприйняття.

Результати дослідження соціальної впевненості проведеного за допомогою методики напівпроективна методика «Фільм-Тест» Р.Жиля наведено у таб. 2.2.

Таблиця 2.2

Результати дослідження напівпроективної методики «Фільм-Тест»

Р.Жиля

№	Показник	Нижче норми, %	Норма, %	Перевищення норми, %
1	Ставлення до матері	14	76	10
2	Ставлення до батька	10	87	3
3	Ставлення до братів і сестер	-	91	9
4	Товариськість	30	66	4
5	Домінантність, лідерство в групі дітей	5	83	12
6	Прагнення до усамітнення, відчуженість	-	63	37

Методика загалом включає 13 шкал, проте для цілей даного дослідження було відібрано ті шкали, які найбільш адекватно відображають соціальну взаємодію та впевненість дітей у міжособистісних стосунках: ставлення до матері, ставлення до батька, ставлення до братів і сестер, товариськість, домінантність та прагнення до усамітнення.

З отриманих даних видно, що у більшості дітей рівень соціальної впевненість відповідає віковій нормі, однак певна частина респондентів демонструє занижений рівень товариськості, 30% та підвищене прагнення до усамітнення, 37%. Також окремі діти проявляють перевищення норми у прояві лідерських якостей, 12%, що свідчить про різний рівень соціальної активності та самовираження в групі однолітків.

Показники нижче норми у ставленні до матері та батька свідчать, що ці діти можуть відчувати труднощі у взаєминах з батьками – недостатньо довіри, підтримки або емоційного тепла. Можливо у них спостерігаються підвищена тривожність чи замкнутість, що проявляється у невпевненості у сімейному середовищі.

Низький рівень позитивного ставлення до батьків часто корелює з тим, що дитина менш впевнена у взаємодії з іншими людьми та однолітками. При цьому більшість, 76–87% дітей у нормі, тобто вони мають стабільні, позитивні взаємини з батьками, що формує у них емоційну безпеку та підтримує соціальну впевненість.

Діти, у яких показники ставлення до братів і сестер перевищують норму, 9%, можуть сприймати їх як значущу фігуру підтримки чи авторитету, своєрідних «дорослих» у сімейній системі. Це може бути наслідком менш емоційно насичених взаємин із батьками або ознакою початкового етапу підліткового розвитку, коли дитина починає орієнтуватися на ближчих за віком членів родини. Така ситуація не є патологічною, але може впливати на соціальну впевненість та поведінку дитини в групі однолітків.

Показники товариськості нижчі за норму у 30% дітей, можуть свідчити про часткову замкнутість, труднощі у спілкуванні або про емоційну обережність.

Такі діти можуть відчувати невпевненість, сором'язливість чи страх оцінки, що ускладнює включення в групову діяльність. Низька товариськість часто корелює з меншою впевненістю у групі та потребує розвитку навичок соціальної взаємодії. Цей показник не обов'язково свідчить про проблеми серйозного рівня, але вказує на групу дітей, які можуть потребувати підтримки у розвитку соціальних навичок і впевненості. Водночас знижена товариськість не завжди є свідченням серйозних труднощів у багатьох випадках це тимчасовий прояв адаптаційного процесу. Важливо враховувати, що у класах, де проводилось дослідження, є багато нових учнів, які ще проходять етап знайомства, формування довіри та встановлення соціальних зв'язків, тому частина дітей може демонструвати меншу відкритість саме з цієї причини.

Показник домінантності та лідерства свідчать, що більшість дітей, 83% демонструють адекватну активність у спільній діяльності, проявляють ініціативу та вміють співпрацювати та домовлятися з однолітками без надмірного прагнення до контролю.

У 12% дітей цей показник перевищує норму, що може свідчити про підвищене прагнення до самоствердження, контролю та керівництва групою. Така поведінка часто є проявом природних лідерських рис, однак за відсутності соціальної гнучкості, надмірна домінантність може створювати конфліктні ситуації або викликати труднощі у взаємодії з іншими дітьми.

Підвищений показник прагнення до усамітнення, 37% свідчить про те, що частина дітей віддає перевагу самотності або має схильність до емоційного дистанціювання.. Це може проявлятися у небажанні активно брати участь у колективних іграх, униканні групових завдань або в спостереженні за іншими, замість прямої участі. Таке прагнення не обов'язково є негативним, адже воно може відображати індивідуальні особливості характеру або потребу у відпочинку від соціальної взаємодії. Водночас високий рівень усамітнення може свідчити про певну соціальну тривожність або недостатню впевненість у спілкуванні, що потребує підтримки та розвитку навичок взаємодії з однолітками.

Загалом результати свідчать про те, що переважна більшість дітей має нормальний рівень соціальної впевненості, однак існує група учнів, яким притаманна нижча товариськість, підвищене прагнення до усамітнення або надмірне лідерство. Це вказує на потребу у цілеспрямованій роботі з розвитку емоційної стабільності, комунікативних навичок та впевненості у соціальних ситуаціях.

Наступним етапом стало проведення психологічної діагностики батьків відібраних дітей. На цьому етапі здійснювалося вивчення стилів виховання, особливостей батьківського ставлення та проявів «розширених батьківських почуттів». Для досягнення мети був розроблений комплекс психодіагностичних методик, такі як: Аналіз сімейних відносин Е.Ейдемільера і В.Юстіцкіса та модифікована версія опитувальника «Батьківське ставлення» на основі методики А.Варги та В.Століна.

Результати дослідження домінувального типу виховання, характерного для батьків відібраних дітей (див. табл. 2.3), а також дані про глибинні психологічні проблеми, що зумовлюють формування тих чи інших виховних установок, в тому числі «розширення батьківських почуттів» (див. табл. 2.4). свідчать про наявність порушень за всіма шкалами, що відображають крайнощі у виховних підходах.

Таблиця 2.3

Показники рівня наявних порушень виховання

Типи виховання		Виразеність порушень виховного процесу, %
Гіперопіка	Г+	50
Гіпоопіка	Г-	75
Потураюче виховання	У+	50
Ігнорування потреб дитини	У-	17
Надмірність вимог-обов'язків	Т+	42
Недостатність вимог-обов'язків	Т-	17
Надмірність вимог-заборон	З+	33
Недостатність вимог-заборон	З-	75
Надмірність санкцій (жорст. став-ня)	С+	25
Мінімум санкцій	С-	33
Нестійкий стиль виховання	Н	42

Щодо нашого дослідження, результати виявилися дещо неочікуваними. Спочатку могло здатися, що гіпотеза не підтвердилася, однак вона все ж підтвердилася, але не зовсім у тому вигляді, як прогнозувалося. Ми очікували побачити жорсткий контроль та гіперопіку, посилену вимогливість і дефіцит емоційної підтримки. Натомість проявився їх «зворотний бік» – виснаження, емоційне дистанціювання та зниження батьківського ресурсу, що в результаті дає картину гіпоопіки. У сім'ях із прихованою або періодичною гіперопікою на тлі стресу, психічних порушень або залежностей виникає «злам» у вигляді відкату в гіпоопіку. Детальні причини й механізми цього переходу ми розглянемо у фінальній частині аналізу, співставивши результати всіх шкал.

Поки ж зафіксуємо всі отримані результати:

Отже, провідний тип групи: гіпоопіка «Г-» і недостатність вимог-заборон «З-» по 75 % , що є одними з найбільш значущих та несподіваних даних у нашому дослідженні. З одного боку, це вказує на дефіцит тепла, уваги, емоційної підтримки та залученості батьків у життя дитини. З іншого на відсутність чітких меж, правил, кордонів, стабільної системи вимог чи наслідків. У такому поєднанні виникає середовище хаотичного виховання, у якому дитина одночасно відчувається і залишеною, і нерегульованою.

Важливо також врахувати, що гіпоопіка може бути не первинним стилем, а наслідком емоційного виснаження батьків з надмірним емоційним включенням або контролем. Це створює «замкнене коло» від гіперопіки до емоційного відступу.

Таке поєднання, гіпоопіка і недостатність заборон, породжує суперечливий досвід безпечності: зовнішня свобода, але відсутність відчуття захищеності. Для дитини це ґрунт для тривожності, демонстративної поведінки, емоційної самотності або пошуку зовнішнього контролю (в однолітках, авторитетах, іноді у залежній поведінці).

2. Середньо виражені тенденції: гіперопіка «Г+» і потураюче виховання «У+» по 50%. Це саме ті результати, на які ми спочатку очікували. Вони свідчать,

що половина батьків демонструють надмірний контроль життя своїх дітей, обмежуючи їхню самостійність і формуючи залежність від дорослого. Такий стиль може знижувати здатність дитини приймати рішення самостійно, підвищує тривожність, уповільнює формування автономії та сприяє розвитку невпевненості у власних діях. Гіперопіка у поєднанні з потуранням створює внутрішню дезорганізацію: дитина відчуває і високий тиск, і вседозволеність, але не отримує послідовності та передбачуваності у стосунках.

При потураючому вихованні дитина не має чітких меж дозволеного, її бажання задовольняються без обмежень, а вимоги або відсутні, або є непослідовними. Наслідками можуть бути: інфантильність, егоцентризм, труднощі в адаптації до соціальних норм і регуляції власної поведінки.

У частини батьків простежується емоційно суперечливий стиль: періоди надмірної турботи й контролю чергуються з епізодами вседозволеності і поступливості. Така нестабільність створює для дитини непередбачуване виховне середовище. Ця тенденція корелює з показником нестійкого стилю виховання, 42 %, який буде розглянуто далі.

3. Надмірність вимог-обов'язків «Т+» і нестійкий стиль «Н» по 42 %. Надмірність вимог-обов'язків свідчить про підвищений рівень тиску та завищених очікувань, що характерно для родин із жорсткими правилами або високими амбіціями щодо дитини. У таких умовах діти часто переживають напруження, страх невідповідності встановленим стандартам та постійне відчуття оцінювання. Це може призводити до емоційного виснаження, підвищеної тривожності, перфекціонізму та труднощів у формуванні внутрішньої мотивації.

Нестійкий стиль виховання може вказувати на непослідовність виховних стратегій і зміну позицій батьків залежно від настрою, втоми або зовнішніх обставин. У таких умовах дитина не розуміє за що її можуть похвалити або покарати, що робить батьківські реакції непередбачуваними. Наслідком стає нестабільна самооцінка, тривожність та схильність до маніпулятивної, протестної або демонстративної поведінки. Дитина фактично живе у стані

постійного сканування дорослого, намагаючись вгадати його реакції, що перешкоджає формуванню відчуття внутрішньої опори та безпеки.

4. Надмірність вимог-заборон «З+» і мінімум санкцій «С-» по 33 %. Надмірність вимог свідчить про помірний рівень обмежень і заборон, що може спричиняє опір, напруження, конфліктність, протестну поведінку дитини. Дитина може сприймати таке виховання як несвободу, що підвищує фрустрацію та посилює внутрішній спротив.

А мінімум санкцій, навпаки, вказує на м'який або поблажливий стиль, у якому правила існують формально, але їх невиконання не має чітких наслідків. У таких умовах діти можуть не розуміти меж дозволеного, не формують внутрішніх моральних обмежень і навичок саморегуляції. Це створює ризик розвитку безвідповідальності, імпульсивності та потенційно девіантних форм поведінки.

Разом ці два показники, знову ж, відображають непослідовний виховний підхід, який з одного боку обмежує, а з іншого не навчає відповідальності.

5. Надмірність санкцій «С+» 25 %. Цей показник є слабо вираженим, однак свідчить про наявність у частини батьків тенденції до емоційної відстороненості та використання жорстких методів покарання. У 25 % сімей спостерігається використання санкцій, які можуть включати різкі зауваження, покарання або емоційний тиск, іноді фізичні чи принизливі форми впливу. Такий підхід створює ризики формування у дитини страху, підвищеної агресивності, емоційної нестійкості та заниженої самооцінки.

Надмірність санкцій часто поєднується з браком емоційної підтримки та тепла, що вказує на певну емоційну дистанцію та нехтування потребами дитини. У такому середовищі порушується відчуття безпеки й прив'язаності, що може впливати на розвиток довіри, саморегуляції та стабільності емоційних зв'язків.

6. Ігнорування потреб (У-) і недостатність вимог-обов'язків «Т- » по 17 %. Ці показники є низькими, що загалом свідчить про наявність базової турботи, уваги та певної стабільності у більшості сімей. Проте навіть такі невисокі значення залишаються важливими, оскільки показують, що деяких батьків все ж є проблемні тенденції.

Низький рівень ігнорування потреб може свідчити про помірковане та загалом емоційне ставлення до дитини. У більшості батьків базові потреби враховуються, що є позитивним сигналом. Проте в контексті виявленої гіпоопіки цей показник може означати не теплу автономію, а пасивність, емоційну байдужість або уникання виховного впливу. Тобто дитина отримує мінімально необхідне, але без емоційної включеності, що також є одним із виявів «розширених батьківських почуттів».

Недостатність вимог-обов'язків свідчить про відсутність чіткої системи дисципліни, обов'язків і структурованості. У таких умовах дитині складніше формувати відповідальність, розуміння послідовності дій і внутрішні правила поведінки. Призводить до низької самодисципліни, ухилянні від обов'язків та невмінні регулювати свою поведінку без зовнішнього контролю.

В результаті, профіль сімейного виховання учасників групи виглядає так: гіпоопіка, 75 %, мінімум заборон, 75 %; потурання, 50 %, гіперопіка, 50 % та нестійкість стилю, 42 %. Це свідчить, що батьки емоційно включені, але поведінково непослідовні. Вони поєднують елементи гіпоопіки: байдужість, емоційна втома та гіперопіки; контроль, «я знаю краще». І саме ця амбівалентність і є типовим проявом «розширених батьківських почуттів»: емоційна сфера надмірно активна, батьки живуть дітьми, турбуються, тривожаться, але структура виховання дезорганізована.

Далі представлені результати за психологічними проблемами батьків, які викликали даний профіль сімейного виховання (див. табл. 2.4). Дослідження виявило низку батьківських психологічних проблем, які безпосередньо впливають на формування порушень у стилях виховання.

Таблиця 2.4

Показники рівня психічних проблем батьків, які викликають певний тип виховання

Психологічні проблеми батьків, які викликають даний певний тип виховання		Вираженість проблем батьків, %
Розширення батьківських почуттів	РБП	67
Переважа дитячим рисам у дитини	ПДР	33
Виховна невпевненість батьків	ВН	25

Фобія втрати дитини	ФВ	42
Нерозвиненість батьківських почуттів	НБП	50
Проекція на дитину власних небажаних якостей	ПНЯ	17
Винесення конфлікту між подружжям в сферу виховання	ВК	25
Надання переваги жіночим рисам	ПЖР	25
Надання переваги в особистості дитини чоловічим рисам	ПЧР	0

1. Розширення батьківських почуттів «РБП», 67 %. Цей показник є найвищим серед виявлених, що було очікуваним та підтвердило нашу гіпотезу. Він свідчить про тенденцію до гіперопіки та емоційного злиття з дитиною, що супроводжується систематичним порушенням її особистісних меж. Часто такі батьки намагаються «пережити себе» у дитині, намагаючись реалізувати через неї власні нереалізовані потреби чи амбіції. Це призводить до пригнічення індивідуальності дитини, обмеження її автономії та надмірного контролю з боку дорослих. Подібна динаміка створює передумови для формування залежних, нестійких або співзалежних моделей поведінки у подальшому дорослому житті.

2. Нерозвиненість батьківських почуттів «НБП», 50 %. Вказує, що у половини респондентів недостатня емоційна зрілість і труднощі у формуванні глибоких, стабільних та теплих стосунків з дитиною, що на нашу думку має історично сформоване коріння. Проявляється у слабкому розумінні потреб дитини, труднощах у прояві турботи, низькій емпатії та схильності до емоційної дистанційованості. Внаслідок цього виховання набуває ознак нестабільності, непослідовності, амбівалентності або емоційної холодності. Батьки не забезпечують базового почуття безпеки й підтримки. Відповідно дитина не отримує необхідного відчуття безпеки, підтримки та емоційного укорінення, що може зумовлювати труднощі у формуванні довіри, саморегуляції та стійких прив'язаностей у дорослому житті.

3. Фобія втрати дитини «ФВ», 42 %. Такий рівень показує поширеність надмірної тривоги за життя та безпеку дитини. Фобія втрати проявляється у надконтролі, постійних перевірках, забороні самостійних дій та ризиків, навіть

вікових і необхідних. Батьки часто несвідомо обмежують розвиток автономії, незалежності й уміння приймати рішення. У довгостроковій перспективі це може сприяти формуванню у дитини залежності, уникаючої поведінки та труднощів у дорослішанні.

У нинішніх умовах цей показник може бути зумовлений не лише індивідуальними психологічними особливостями батьків, а й зовнішніми факторами зокрема війною. Воєнний досвід підсилює відчуття небезпеки, формує гіпервідповідальність і тривогу за життя близьких.

4. Перевага дитячим рисам у дитини «ПДР», 33 %. Показник відображає помірну тенденцію батьків заохочувати інфантильність, безвідповідальність, надмірну грайливість або уникання складних завдань. У таких сім'ях дитині дозволяють залишатися «маленькою» довше, ніж це відповідає її віку. Це часто пов'язано з небажанням батьків відпускати дитину у дорослість або з власними незадоволеними потребами. Така модель не стримує розвиток самостійності, відповідальності, наполегливості й вольових якостей.

5. Надання переваги жіночим рисам у дитини «ПЖР», 25 %. Цей показник, також на помірному рівні, свідчить про заохочення м'якості, покірності, емоційності та пасивності незалежно від статі дитини. У такому стилі виховання негативно оцінюються прояви наполегливості, лідерства або активної позиції. Це може перешкоджати формуванню вольових якостей, рішучості, здатності відстоювати власні межі та приймати відповідальні рішення. У майбутньому діти з такою моделлю переживають труднощі у самоствердженні, мають схильність до залежних або підлеглих ролей у стосунках.

6. Винесення конфлікту між подружжям у виховання «ВК», 25 %. Цей показник свідчить про тенденцію використовувати виховання як спосіб з'ясування подружніх стосунків. Дитина опиняється «між двох вогнів»: її можуть залучати до конфлікту, використовувати як союзника, інструмент впливу або «аргумент» у суперечках. У таких ситуаціях дитина переживає підвищений рівень тривоги, відчуває нестабільність і непередбачуваність сімейного середовища. Це формує у неї гіпервідповідальність, страх помилитися,

схильність до посередницьких ролей у стосунках, а в дорослому віці може спричинити труднощі у вибудовуванні власних кордонів та партнерських стосунків.

7. Виховна невпевненість батьків «ВН», 25 %. Свідчить про те, що частина батьків не має стабільної та цілісної виховної позиції. Вони вагаються у власних діях, сумніваються у прийнятих рішеннях, часто діють емоційно або інтуїтивно, без опори на сталі правила. Це призводить, знову ж до непослідовності та частих змін стилю виховання. Для дитини таке середовище є хаотичним і непередбачуваним: вона не може зрозуміти, які реакції очікувати від дорослих, що формує тривожність, нестійку самооцінку та труднощі у розвитку саморегуляції.

8. Проекція на дитину власних небажаних якостей «ПНЯ», 17%. Цей показник свідчить про тенденцію у незначної частини батьків бачити у дитині ті риси, які вони не приймають у собі. У відповідь вони можуть застосовувати надмірний контроль, критику або «виправлення», нав'язуючи дитині надто високі або неприродні вимоги. Така динаміка позбавляє дитину права на індивідуальність, створює внутрішній конфлікт та підвищує ризик формування почуття сорому, провини й хронічного відчуття «я не відповідаю».

9. Надання переваги чоловічим рисам «ПЧР», 0%. Нульовий показник означає, що жоден із батьків не акцентує увагу на розвитку таких рис, як самостійність, рішучість, ініціативність чи сила волі через заохочення так званих «чоловічих» якостей. Це узгоджується із загальною картиною переважанням контролю, гіперопіки, поблажливості та недостатньої вимогливості.

У поєднанні з 25 % надання переваги жіночим рисам це свідчить про схильність батьків формувати у дитини м'якість, залежність та уникання відповідальності, водночас знижуючи розвиток автономії та рішучості. Нульовий показник ПЧР є індикатором дефіциту формування самостійності й сили волі, важливих ресурсів для запобігання залежній поведінці в майбутньому.

Отже, як і очікувалося, найбільш критичними факторами, зафіксованими у дослідженні є: розширення батьківських почуттів, 67%, нерозвиненість батьківських почуттів, 50 % та фобія втрати дитини, 42 %.

Отримані результати засвідчили, що батьки, які приймали участь у дослідженні, поєднують елементи гіпоопіки: байдужість, емоційна втома та гіперопіки: контроль, *«Я знаю краще»*. Така непослідовність виховання вказує на нестійкий стиль виховання, який проявлявся не один раз. Проаналізуємо отримані результати більш детально та в контексті теми нашого дослідження.

На перший погляд, здається, що гіпоопіка, 75 % це відсторонення, а не «розширення». Але за Е.Ейдемільером і В.Юстицькісом гіпоопіка часто є наслідком емоційного виснаження батьків з надмірним емоційним включенням. Механізм виглядає так: спочатку надмірне емоційне включення, контроль, самопожертва; потім втома, безсилля, відсторонення; далі почуття провини і знов потурання чи гіперопіка.

Отримуємо замкнене коло «турбота - втома - дистанція - провини - новий виток гіперопіки». Це замкнене коло пояснює високу нестійкість стилю, 42 % та поєднання гіпо- та гіперопіки, що корелює з 67 % випадків розширених батьківських почуттів. Саме така нестійкість стилю, 42 % і високе поєднання гіпо- та гіперопіки пояснює 67 % розширених почуттів.

Цей результат напряду пов'язаний із соціокультурними факторами сучасної української сім'ї. Старше покоління виховувалося в авторитарному колективістському контексті, де емоції стримувались; молодші батьки прагнуть більшої емоційної відкритості, теплоти, бути *«дружніми»*, *«не як мої»*. Але їм не вистачає структурної підтримки: емоційна культура не збалансована: замість жорсткості з'являється потурання, замість структури хаотична гіперопіка. Ця тенденція корелює з показником нерозвиненості батьківських почуттів в 50 %.

Крім того, соціальна невизначеність: війна, економічна нестабільність, нестача ресурсів породжують високу батьківську тривогу, що трансформується у «розширені батьківські почуття» надмірний контроль та турбота як спосіб компенсації відчуття безсилля. В умовах невизначеності батьки намагаються

компенсувати це тотальним захистом дитини звідси гіперопіка й «розширені батьківські почуття»: *«Я мушу все контролювати, щоб дитина вижила / не помилилась / мала краще життя»*. Це психологічний захист проти відчуття безсилля. Дитина стає сенсом у нестабільному світі.

На початку дослідження припускалося, що у сучасних батьків збереглися риси колективістського виховання, типового для історичної системи, орієнтація на норму, послух, колектив, авторитет, а не на особистісні потреби дитини. Але результати показують перехід від колективістського авторитарного виховання до нової, але ще не збалансованої моделі: старі жорсткі форми контролю зруйновані, але нові, особистісно орієнтовані методи ще не до кінця сформовані. У результаті «вакуум виховання»: батьки хочуть дати свободу, але не вміють будувати кордони.

Це типово для перехідного покоління, яке намагається відійти від старої парадигми, але не має стабільних внутрішніх орієнтирів у новій. Так, у жінок покоління 30–45 років, ще сильний сценарій самопожертви, про що свідчать результати напівструктуровані інтерв'ю з ними: *«Хороша мати це та, що забула про себе»*. Матері, особливо самотні, стають емоційними партнерами своїх дітей, що створює злиття ролей і відсутність кордонів, що є сутністю розширених почуттів. Соціальні очікування типу: *«Мати повинна все дати дитині», «Діти головне у житті», «Справжня мати, та, що живе дитиною»* звучать у підсвідомості та формують емоційну надвідповідальність.

Чоловіки ж у більшості родин або емоційно дистанційовані, або мають патерн зовнішньої відповідальності без емоційної близькості, що підсилює симбіоз із боку матері, що також прослідковується у відповідях дітей за методикою напівпроективного тесту Р.Жиля.

Профіль сімейного виховання: гіпоопіка + мінімум заборон + потурання + гіперопіка вказує на емоційно перевантажений і нестійкий стиль виховання, який формується під впливом сучасних соціокультурних факторів. Розширені батьківські почуття, 67 % є не ознакою жорсткості чи колективізму, а реакцією на втрату стабільності та чітких виховних орієнтирів. Батьки демонструють

тривожну форму любові: *«аби нічого не сталося»*, *«я краще зроблю за тебе»*, *«я ж тебе люблю, тому мушу знати все»*. Це відображає соціальну норму турботи, яка зараз переосмислюється: суспільство очікує автономії, але емоційна культура ще патернальна. Батьки прагнуть дати дитині все найкраще, але роблять це через гіперконтроль, тривогу, відсутність меж і структури, що веде до чергування гіпер- і гіпоопіки.

Отже, досліджуване явище «розширення батьківських почуттів», підтвердилося у 67 % батьків і проявляється у суперечливому поєднанні гіпоопіки, потурання й епізодичної гіперопіки. 67 % - це показник не крайніх патологічних проявів, а їх масовості, притаманності більшості батьків. Такі особливості можуть бути пояснені такими соціокультурними факторами: трансформацією ролей у сім'ї, підвищеною тривожністю суспільства, відсутністю стабільних виховних моделей після руйнування авторитарно-колективістської системи. Емоційна інтенсивність почуттів до дитини стає для батьків засобом компенсації власної невизначеності, що зумовлює нестійкість стилю виховання та труднощі з формуванням автономії дитини.

Колективістське виховання базувалося на: підпорядкуванні особистості нормам групи, страху покарання, моралізаторстві, придушенні індивідуальних емоцій. Довгий час заперечувалися індивідуальні межі: *«усі як один»*, *«для дітей, все життя»*.

А група, навпаки демонструє: зниження контролю, уникання конфліктів, дефіцит особистої відповідальності, відсутність внутрішньої системи правил. Зовнішні орієнтири зникли, але емоційна структура залишилась: любов = жертва, турбота = контроль, підтримка = розчинення в іншому. Тобто на місце колективного контролю прийшов внутрішній контроль через дитину.

Тобто колективізм як ідеологія виховання відмер, але залишилися його емоційні наслідки: батьки не вміють відкрито проявляти почуття, будувати рівноправні стосунки, довіряти дитині, показник НБП – 50%, водночас бояться бути «поганими батьками», тому часто обирають вседозволеність як форму м'якості.

Виявлені результати свідчать не стільки про збереження авторитарно-колективістських рис виховання, скільки про втрату структурності й емоційної зрілості батьківської позиції, що також підтверджується показником нерозвинутості батьківських почуттів, 50%.

Це покоління батьків стоїть на межі двох парадигм: від контролю та колективного мислення до особистісного підходу, але процес адаптації ще не завершився. З одного боку, послабилися традиційні колективістські та авторитарні моделі; з іншого це спричинило зростання емоційної тривожності батьків, які намагаються втримати стабільність через надмірну турботу про дитину.

Таким чином, соціокультурні факторами: нестабільність, розмиття гендерних ролей, перехід від колективізму до індивідуалізму, дефіцит довіри до майбутнього) сприяють формуванню «розширених батьківських почуттів» як компенсаторної реакції на невизначеність сучасного світу.

Далі представлені результати дослідження особливостей емоційного ставлення до дитини, типових форм контролю, гіперопіки чи відстороненості у стосунках проведеного за допомогою модифікованої версії опитувальника «Батьківське ставлення» на основі методики А.Варги та В.Століна наведено у таб. 2.5.

Отримані дані вказують на виражену емоційну прийнятність дитини з боку батьків. Високий показник за шкалою Прийняття–Відкидання, сирий бал 27, демонструє, що батьки здебільшого позитивно налаштовані щодо своїх дітей, визнають їхню індивідуальність, прагнуть підтримувати теплі стосунки та уникати критики чи покарань, що знецінюють.

Однак низькі показники кооперації, 6/19,22, вказують на іншу тенденцію. Батьки не завжди включені у діяльність та розвиткові процеси дитини настільки, щоб сприяти її автономності. Значення за шкалою Кооперації нижче середнього означає, що підтримка є радше емоційною, ніж інструментальною, і дитина може залишатися без належного супроводу у вирішенні вікових завдань.

Таблиця 2.5

Результати дослідження модифікованої версії опитувальника
«Батьківське ставлення» (на основі методики А.Я.Варга, В.В. Столін)

№ шкали	Показник	Сер. бал за вибіркою	Процентиль-ний ранг	Значення
1	Прийняття/відторгнення дитини	27	0	високе
2	Кооперація	6	19,22	середнє/нижче середнього
3	Симбіоз	5	86,63	середнє/вище середнього
4	Контроль	4	69,30	середнє/норма
5	Ставлення до невдач дитини	1	45,57	низьке/норма

В той же час, підвищення рівня Симбіозу, 5/86,63, демонструє схильність до гіперопіки та емоційного злиття. Для таких сімей характерні труднощі з встановленням психологічних кордонів, бажання батьків контролювати дрібні аспекти життя дитини та запобігати будь-яким ризикам або труднощам.

Показники Авторитарності/Контролю та Інфантилізації/Інвалидизації перебувають у межах норми. Це свідчить, що батьки не використовують надмірно директивні або принижувальні стилі впливу, однак не вибудовують і умов, які сприяли б розвитку впевненості, компетентності та самостійності.

У контексті обраної вибірки це означає, що незважаючи на виражене прийняття, стилі виховання можуть частково підтримувати низьку самооцінку та соціальну невпевненість дітей. Особливо це проявляється у поєднанні помірної кооперації з підвищеною гіперопікою: батьки дбають про дитину, але часто контролюють і захищають її, що обмежує можливості для самостійного прийняття рішень і соціальної активності.

У сукупності така структура ставлення створює специфічну виховну атмосферу: тепле, емоційно включене, але недостатньо автономізуюче середовище, у якому дитина отримує любов і прийняття, проте відчуває певні

обмеження щодо самостійності, прийняття рішень та соціальної активності. Запропонований профіль виховання є таким, що «з любов'ю, але без автономії».

Ці результати підтверджують попередні висновки, отримані за методикою аналізу сімейних відносин Е.Ейдемільера і В. Юстіцкіса, демонструють чітку узгодженість двох діагностичних блоків і служать додатковим доказом описаних тенденцій у стилях виховання.

Низька кооперація співзвучна з гіпоопікою та мінімумом заборон, які виявили у 75% батьків, тобто мало чітких правил, недостатня структурованість виховання. Підвищений симбіоз підтверджує виявленні у 50 % батьків потурання та гіперопіка, тобто емоційну прив'язаність, прагнення захистити дитину від труднощів. Нестійкий стиль виховання, надмірність вимог, по 42%, узгоджується з тим, що батьки на словах приймають дитину, але можуть давати суперечливі сигнали: від тепла — до контролю. А низька авторитарність в опитувальнику А.Варги, В.Століна. відповідають виявленим мінімальним санкціям, 25 %.

Таким чином, два методи підтверджують єдину динаміку: поєднання теплих емоційних стосунків і суперечливих форм контролю, які не забезпечують дитині достатнього рівня структурованості, опори та умов для поступового відокремлення та набуття впевненості.

Таке поєднання виховних стратегій створює умови, за яких у дітей можуть формуватися: занижена самооцінка, оскільки гіперопіка передає прихований меседж «ти не впораєшся»; підвищена соціальна тривожність, через недостатній досвід самостійності; утриманська позиція або залежність від дорослого у прийнятті рішень; відсутність сформованих coping-стратегій, бо батьки надмірно захищають дитину від ситуацій, які б ці навички тренували.

Що ж стосується результатів напівструктурованих інтерв'ю з батьками маємо наступні результати. Під час розмов з батьками про автономію та самооцінку дітей стало помітно, що їхні уявлення поєднують прагнення до сучасного, більш м'якого стилю виховання, але з елементами традиційних, контрольних моделей.

Абсолютно всі батьки висловлювали бажання бачити своїх дітей самостійними та впевненими у собі, однак у їхніх формулюваннях часто проглядалося прагнення керувати виборами дитини або оцінювати їх крізь призму «правильно або неправильно». Ці особливості відображають внутрішню напругу між підтримкою індивідуальності та страхом втратити контроль над розвитком дитини.

Саме така подвійність у виховних стилях була зафіксована й у результатах використаних методик: аналізу сімейних відносин Е.Ейдеміллера і В.Юстіцкіса та модифікованої версії «Батьківського ставлення» за методикою А.Варга, В.Столін. Профілі за цими шкалами вже демонстрували поєднання гіпоопіки та мінімальності заборон із тенденцією до емоційної злитості, гіперопіки та нестійких стилів виховання. Дані інтерв'ю лише поглибили розуміння цього феномену, показавши, як ці установки проявляються в повсякденній мові батьків, їхніх оцінках рішень дітей та способах організації сімейної взаємодії.

Всі учасники підкреслювали, що прагнуть виховати самостійних, впевнених у собі та незалежних дітей. На питання: *«Я поважаю своє чадо»* 100 % батьків відповіли *«Так»*. Однак під час подальшого обговорення вияснилося, що розуміння самостійності та поваги у батьків не повністю відповідають психологічним підходам до цих понять. «Самостійність» дітей, на думку батьків, це здатність самостійно виконувати інструментальні завдання: домашні обов'язки, такі як прибирання, приготування їжі, миття посуду, покупки), а також дії самообслуговування й догляду за собою. Важливим вважали навчання орієнтуванню в середовищі поза домом, уміння організовувати власний час і простір та виконувати свої функції без постійних нагадувань: *«Щоб робила все без нагадування»*.

Втім, у розповідях самих батьків простежується суперечність: прагнучи самостійності дітей, вони водночас регулярно застосовують практику багаторазових нагадувань, що фактично знижує можливість дитини до саморегуляції. Як зазначала одна з учасниць: *«Як папуга повторюю одне й те*

саме...». Батьки переконанні, що постійні дорікання щодо домашніх та навчальних обов'язків допомагають дітям досягти успіху в майбутньому та розвинути необхідну дисципліну.

Батьки вважали важливим не лише підтримувати автономію а й контролювати деякі аспекти їхньої поведінки. Батьки часто нав'язують власне бачення важливості завдань, виконуючи їх замість своїх дітей, сподіваючись, що це допоможе їм зрештою усвідомити цінність прибирання або інших обов'язків в майбутньому: *«Я думаю, що людина, яка звикла до чистоти, не може довго залишатися в бруді»*. Водночас не завжди було зрозуміло, як така практика сприятиме формуванню *«внутрішнього контролю»* у дітей, який батьки сподівалися від них розвинути.

Проте всі батьки, все ж таки, прагнуть підтримувати індивідуальність дітей та зменшувати ієрархічність взаємодії порівняно з досвідом власного дитинства. У розмовах батьки часто апелювали до свого минулого й описували опір надмірному контролю з боку власних батьків: *«Мама була більш домінантною, у неї було більше контролю, я даю їй (дитині) більше свободи, я більше їй довіряю»*.

Усі учасники наголошували, що діти мають навчитися функціонувати самотійно; проте автономія не розуміється як повна свобода. Навпаки, батьки вважають, що встановлення обмежень і чітких обов'язків сприяє розвитку самодисципліни: *«Якщо навколо неї порядок, то і в голові буде порядок»*.

Лише двоє батьків зазначили, що автономія включає також здатність дитини самотійно налагоджувати дружні стосунки без втручання дорослих. Водночас прояви емоційної чи когнітивної незалежності майже не згадувалася. Лише одна мати описала автономію як уміння дитини формулювати власну думку без надмірної орієнтації на зовнішнє схвалення.

На нашу думку, така звуженість у розумінні автономії пов'язана з особливостями досвіду самих батьків: їхнє дитинство, особливо шкільне середовище вимагало високого рівня конформізму, тому цінувалися конкретність, передбачуваність і «правильні» відповіді. У такій системі менше

заохочували самостійність мислення, ініціативність або вміння відстоювати власну позицію, що, ймовірно, вплинуло на те, як теперішні батьки трактують автономію дітей.

Коли мова зайшла про емоційну незалежність, учасники переважно вважали природним, що діти залежать від їхнього настрою, і не сприймали це як проблему. Загалом батьки рідко визначали автономію у внутрішньо-психологічних категоріях, як усвідомлення власної унікальності чи здатність відстоювати власні потреби чи регулювати свій емоційний стан незалежно від емоцій дорослих.

Батьки швидше висловлювали стурбованість тим, що сучасна культура знижує побутову, просторову та частково соціальну самостійність дітей, і говорили про власні зусилля щодо компенсації цих тенденцій.

За словами учасників, їхнє дитинство було пов'язане з багатьма повсякденними обов'язками, і таким чином сприяло розвитку почуття відповідальності перед своїм домом та родиною з раннього віку. А зараз діти не ставляться серйозно до домашніх обов'язків, і це дуже турбує батьків: *«Я думаю, що вона повинна більше допомагати по дому, бо це може зіпсувати її»*.

Самостійність також визначали, як вміння приймати *«правильні рішення»*, під якими батьки зазвичай мали на увазі ті варіанти поведінки, що відповідають їхнім уявленням про норму. Це свідчить про певну недовіру до здатності дітей робити власні висновки, особливо якщо вони не збігаються з батьківською позицією. Для багатьох учасників мислення в категоріях *«правильно — неправильно»* залишається центральним, батькам складно прийняти, що доречність рішення може залежати від конкретних пріоритетів та потреб окремої дитини.

Оскільки матері не завжди довіряли рішенням своїх дітей, але водночас не хотіли придушувати їхню індивідуальність, вони іноді вдаються до більш тонких, прихованих методів впливу, що видно з наведених висловлювань. Наприклад, твердження *«... дати їм можливість приймати деякі рішення самостійно, особливо там, де ці рішення не такі важливі»* або *«Я приймаю*

рішення за них, але роблю це так, щоб вони думали, що вони самі його прийняли» свідчать про своєрідний компроміс між контролем і декларованою підтримкою автономії.

Такі стратегії демонструють, що батьки не завжди усвідомлюють різницю між імітацією поваги до вибору дитини та справжнім врахуванням її думок. Формальна «видимість» автономії не дорівнює автентичній автономії та може створювати у дітей плутанину щодо власної компетентності й відповідальності.

В таких проявленнях простежується вплив колективістських виховних моделей, який батьки успадкували від своїх родин. Такий підхід узгоджується з ширшою логікою колективізму, де дорослі зазвичай вважають своїм обов'язком давати непрохані поради, виходячи з переконання про доступ до «правильнішої» інформації про те, як слід діяти.

Контролюючі установки деяких батьків виникали неявно, оскільки суперечили їхньому свідомому прагненню розвивати в дітей індивідуалізм та самостійність. Однак, мовлення батьків часто суперечило з їх прямо зробленим заявам. У висловлюваннях регулярно траплялися категоричні вирази: «обов'язково», «повинна», «необхідно», директивні інструкції: *«Іди вже спати!»*, *«Сядь!»* та елементи психологічної злитості: *«ми не зробили домашнє завдання»* навіть у ситуаціях, які стосуються виключно особистих справ дитини. Це свідчить про збереження вертикальної моделі взаємодії, що вступає в суперечність з декларованою орієнтацією на більш автономні стосунки.

Попри заявлену повагу до індивідуальності, батьки іноді применшували значущість думок дітей, описуючи їх як *«вставляє свої дві копійки»*, що фактично знецінює її суб'єктивний досвід і послаблює розвиток справжньої автономії. Така тенденція, ймовірно, пов'язана також із батьківською стурбованістю публічною оцінкою, наприклад, з боку вчителів або друзів, що виникає через невідповідність дитини соціальним стандартам. Ці занепокоєння, здається, також узгоджуються з колишньою колективістською моделлю

виховання, у якій межі між почуттями індивіда та родини чи близьких людей були дещо розмиті.

Батьки висловили хвилювання, що сильна зосередженість дитини на власному внутрішньому світі може призвести до дитячого егоцентризму, а у майбутньому, до труднощів із саморегуляцією та прийняттям рішень: *«Бо навколо неї є люди... Я думаю, що ця фіксація на собі дуже, погана для неї»*.

Батьки також згадували свій власний досвід дитинства, який впливав на формування їхніх виховних позицій. Батьки говорили, що *«вирости на вулиці»*, і вважали, що це сприяло їх соціальній адаптивності та самостійності, адже вони мали менше нагляду дорослих, і у них не було іншого вибору, окрім як шукати способи домовлятися та вирішувати конфлікти зі своїми однолітками. Ось одна із установок: *«Я ніколи не втручаюсь в стосунки дитини. Вона повинна навчитися вирішувати проблеми самостійно, бо я вважаю, що це дуже важливо в житті»*.

Окремо обговорювалося питання похвали. Деякі батьки свідомо обмежували її, навіть враховуючи власний досвід нестачі схвалення в дитинстві: *«Мама ніколи не хвалила нас...»*. Батьки вважають, що, спонукаючи дітей наполегливо працювати для досягнення своїх цілей та обмежуючи їхню похвалу чи інші форми потурання, вони допомагають своїм дітям навчитися реалістично оцінювати свою поведінку, і таким чином ставати більш зрілими та незалежними: *«Я ніколи не хвалю його «просто так». Я хвалю лише тоді, коли він справді щось добре зробив»*.

Отже, за результатами розмов з батьками було встановлено, що їм часто складно знайти баланс між наданням свободи та контролем. Зібрані дані показують, що прагнення підтримувати автономію дітей нерідко вступає в суперечність зі звичними моделями контролю, успадкованими з власного досвіду виховання. Додатковим, тригерним чинником, на теперішній момент, є контекст війни: в умовах підвищеної небезпеки батьківський контроль стає особливо актуальним, адже діти дійсно можуть легко потрапити в небезпечні ситуації без нагляду дорослих.

Усе це створює напружену подвійність: між бажанням виховувати самостійність і необхідністю забезпечити безпеку. Вказана подвійність, яка простежується протягом усього дослідження, значною мірою формує сучасні батьківські підходи, коріння яких сягає ширших соціокультурних факторів.

Отже, дослідження підтвердило тенденцію до «розширення батьківських почуттів» у 67% респондентів, що проявляється переважно у виснаженні та емоційному дистанціюванні, тобто гіпоопіці, а також довело, що батьки одного історико-соціального періоду демонструють подібні нестійкі моделі виховання, зумовлені спільними стресовими та соціокультурними факторами.

Висновки до другого розділу

У межах дослідження передбачалося, що соціокультурні умови виховання можуть сприяти формуванню у батьків тенденції до «розширення батьківських почуттів», що проявляється надмірним контролем, опікою та обмеженням автономії дитини при недостатній емоційній підтримці.

Початковий етап був зосереджений на вивченні емоційно-особистісних особливостей дітей молодшого шкільного віку, як чутливого індикатора сімейної взаємодії. Наступним кроком став аналіз стилю виховання їхніх батьків. Такий підхід дав змогу простежити зв'язок між особливостями розвитку дітей та проявами «розширення батьківських почуттів» у конкретному соціальному середовищі.

Отримані результати свідчать, що загалом діти мають достатній рівень самооцінки та соціальної впевненості. Проте виділено групу з ознаками невпевненості, низької товарищескості й емоційної замкнутості. У низки дітей спостерігається дисбаланс між високою самооцінкою та недостатньою соціальною впевненістю, що є показником потреби у подальшій корекційно-розвивальній роботі, спрямованій на формування позитивного образу «Я» та навичок конструктивної взаємодії.

Результати дослідження батьків відібраних дітей показали, що батьки демонструють переважно нестійкий, суперечливий стиль виховання, поєднуючи

елементи гіпоопіки, потурання та епізодичної гіперопіки. Це вказує на поєднання емоційного залучення з поведінковою непослідовністю: батьки щиро турбуються про дітей, але не забезпечують стабільних правил і меж. У дітей це формує тривожність, емоційну самотність, потребу у зовнішньому контролі та труднощі в розвитку автономності.

Найбільш значущими психологічними факторами, що впливають на стиль виховання, стали: як і очікувалося, розширення батьківських почуттів, 67%; нерозвиненість батьківських почуттів, 50 % та фобія втрати дитини, 42 %. Отримані дані показують, що емоційна залученість батьків поєднується з виснаженням та невпевненістю, що призводить до чергування гіпер- і гіпоопіки. Механізм цього можна описати як цикл: турбота – втома – дистанція – провина – новий виток контролю.

Соціокультурні фактори суттєво впливають на сучасні виховні тенденції. Перехід від авторитарно-колективістської моделі до більш особистісно орієнтованого підходу, посилений війною, економічною та соціальною нестабільністю, породжує в батьків тривожну, компенсаторну форму любові: «аби нічого не сталося», «я знаю краще». Це й проявляється у феномені «розширених батьківських почуттів».

Таким чином, нинішнє покоління батьків опиняється між двома парадигмами: спадком колективістського контролю та ще нестабільною індивідуально-орієнтованою моделлю. У результаті виникає нестійкість стилю виховання, емоційне виснаження дорослих і суперечливе відчуття безпеки у дітей, що позначається на їхній автономії, самостійності та емоційній стійкості.

Отже, дослідження підтвердило тенденцію до «розширення батьківських почуттів» (67%), однак не у вигляді посиленого контролю чи гіперопіки, а через виснаження, емоційне дистанціювання та зниження батьківського ресурсу, що приводить до гіпоопіки. У сім'ях із прихованою або періодичною гіперопікою стрес і психологічні труднощі спричиняють «злам» стилю виховання, створюючи непередбачуване середовище. Це підвищує емоційне навантаження на дитину й ускладнює розвиток автономності, самооцінки та саморегуляції.

РОЗДІЛ 3

КОРЕКЦІЯ РОЗШИРЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПОЧУТТІВ ПІД ВПЛИВОМ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ ВИХОВАННЯ

3.1. Корекційно-розвивальна програма розширення батьківських почуттів під впливом соціокультурних факторів виховання

У процесі організації дослідження виникла складність із підбором батьківської вибірки, що відповідала критеріям теми. Тому емпіричний етап розпочався з вивчення емоційно-особистісних особливостей дітей, до яких був доступ. Після цього здійснено аналіз стилю виховання їхніх батьків. Хоча планувалося залучити всіх батьків, брати участь виявили бажання лише 12 осіб, що ускладнило роботу з дорослими. Тому корекційні заняття було прийнято проводити також з дітьми, а батькам надати відповідні рекомендації.

Розроблена програма (додаток І) спрямована на розвиток у дітей позитивного ставлення до себе, формування впевненості, уміння довіряти, налагоджувати емоційний контакт і взаємодіяти з іншими. Вона має корекційно-розвивальний характер і створена для дітей молодшого шкільного віку, які демонструють ознаки зниженої самооцінки, невпевненості або труднощів у соціальній сфері.

Мета програми сприяти розвитку позитивного образу «Я» через усвідомлення власних ресурсів, прийняття себе, формування навичок упевненої поведінки, емоційної відкритості та довіри у стосунках з іншими.

Програма включає чотири напрямки роботи, кожен з яких складається з комплексу вправ і символічних завдань, спрямованих на поступове розкриття внутрішнього світу дитини та зміцнення її емоційної сфери. Програму розраховано на чотири зустрічі, які проводяться в інтерактивній ігровій формі з використанням арт-терапевтичних, когнітивно-поведінкових та психодраматичних елементів.

Нижче представлено коротку характеристику програми психологічного тренінгу, розроблену як послідовний цикл занять, що передбачає рух від пізнання себе до соціальної взаємодії.

До програми увійшли такі тематичні блоки:

1. «Печера скарбів»: арт-терапевтична робота з власними ресурсами, символічне відкриття внутрішнього потенціалу. Заняття спрямоване на розвиток уяви, самосвідомості та внутрішніх ресурсів дитини через творчість і символічні образи. Медитативна частина допомагає зануритися у власний внутрішній простір, а малювання «чарівного диму» та пошук у ньому «скарбів» дозволяє дитині побачити свої позитивні риси у метафоричній формі. Завдяки створенню «печери» та ритуалу повернення скарбів діти навчаються символічно зберігати власні сили й таланти, формують відчуття внутрішньої цінності та безпеки.

2. «Подорож у країну сміливців»: розвиток самоприйняття та впевненості через метафоричні вправи: «Ехо», «Поза сили», «Квітка», «Дзеркало». Ігрово-рухове заняття, побудоване у формі пригоди з послідовними випробуваннями, спрямоване на розвиток впевненості, сили голосу, тілесної стійкості та навичок подолання страху. Через позу, рух, групову підтримку й образність діти тренують асертивність, самоприйняття та довіру до інших. Створення символічних «ключів сили» та фінальна зустріч із «чарівним дзеркалом» допомагають сформувати позитивний образ «Я» і відчуття себе сміливими та здатними долати труднощі.

3. «Магазин впевненості»: формування уявлення про власні сильні сторони, тренування впевнених реакцій у соціальних ситуаціях. Заняття моделює «магазин», де діти «купують» важливі якості, такі як сміливість, голос, аргументи, контроль емоцій за допомогою символічних монеток. Через виконання практичних рольових завдань: представлення себе, прохання про допомогу, суперечка, короткий виступ, діти застосовують отримані «ресурси» у типових шкільних ситуаціях. Мета заняття навчити користуватися внутрішніми силами, регулювати сором і тривогу, впевнено взаємодіяти з однолітками та дорослими, а також розвинути навички самопідтримки й саморегуляції.

4. «Ми разом»: спрямування на соціальну взаємодію, розвиток довіри, емпатії, почуття єдності та співпраці в групі. Заняття спрямоване на формування згуртованості, взаємної довіри та командної взаємопідтримки через рухові, сенсорні та міжособистісні вправи. Діти вчаться взаємодіяти без слів,

встановлювати безпечний контакт, відчувати інших через погляд, дотик і ритм спільних дій. Завдяки іграм на довіру, пошук схожостей та вправам на «м'яке відкриття» учасники усвідомлюють цінність команди, важливість кожного її члена та силу ненасильницької взаємодії. Заняття допомагає зменшити напругу, розвиває емпатію, делікатність і навички співпраці, створюючи досвід теплих, безпечних стосунків і командної єдності.

У процесі занять використовуються групові методи: обговорення, творчі ігри, елементи театралізації, міні-лекції, тілесні практики та рефлексивні вправи. Усе це сприяє формуванню позитивного образу «Я», підвищенню рівня самооцінки, розкриттю емоційної чутливості та соціальної компетентності дітей. У процесі проведення серії занять було зафіксовано позитивну динаміку у поведінці, емоційних реакціях та взаємодії дітей. Використані групові методи — творчі ігри, обговорення, елементи театралізації, тілесні практики, міні-лекції та рефлексивні вправи сприяли активній включеності учасників і створили безпечний емоційний простір для самовираження.

На початкових заняттях діти демонстрували стриманість, спостерігалася невпевненість у рухах і небажання займати центральну позицію в групі. Оскільки вони були з різних класів, частина дітей навіть не була знайома між собою. Однак уже після перших взаємодій із метафоричними та тілесними вправами відзначалося поступове «розм'якшення» емоційної напруги: діти почали посміхатися, частіше сміятися, спонтанно підтримувати одне одного. З кожним наступним заняттям їхня відкритість і згуртованість зростали — діти із задоволенням чекали зустрічі й радісно поспішали на заняття.

Під час вправи з чаклуном, який бачить лише зовнішнє, а не внутрішній страх, у багатьох дітей виникали важливі інсайти: вони усвідомлювали свої емоції, вчилися розпізнавати і приймати страх, а також помічати, як зовнішня поведінка може відрізнятись від внутрішніх переживань.

Під час вправ на довіру: «Сліпий і поводитир», нетрадиційні вітання діти висловлювали здивування та цікавість; багато хто зазначав, що «страшно тільки

спочатку», а згодом з'являється відчуття безпеки й комфорту. Такі моменти були ключовими у формуванні групової згуртованості.

Під час обговорень звучали такі репліки: «Я думала, що не зможу, але вийшло», «Коли мене вели, я був спокійний, бо відчував, що мене тримають», «Прикольно, що ми схожі, я й не здогадувався», «Коли ми робили вітання спинами мені було приємно, що ми справді друзі», «Я сам відкрив кулак, бо мені довіряли». Такі висловлювання свідчать про формування досвіду безпечної близькості, прийняття та розширення меж особистісної взаємодії.

Під час завершальних кіл рефлексії діти частіше говорили про: нове відчуття себе: «я можу більше, ніж думав», відчуття взаємності: «мені сподобалось, коли мене слухали», відкриття спільності: «ми різні, але разом — сильніші», зниження страху помилитися чи бути не таким: «я менше соромився». Значущими були інсайти під час вправи «Розтисніть кулак». Діти самі помітили, що сила викликає опір, а м'якість та довіра — відкриття. Багато учасників говорили: «Коли на мене не тиснули, я сам відкрив руку», «Так само і зі мною — я відкриваюсь, коли зі мною добре». Ці висловлювання підтверджують формування емоційної чутливості, розуміння власних реакцій і навичок регуляції.

Упродовж занять відбулися очевидні зміни: зросла кількість ініціативних висловлювань; діти почали активно підтримувати одне одного: дружити, підказувати, допомагати, підбадьорювати; збільшився рівень включеності у групові активності; зменшився рівень сором'язливості, кількість унікальних реакцій; у парах і трійках взаємодія стала більш рівною, не домінантною. Група перейшла від початкової фази «обережного спостереження» до фази «спільної творчості та довіри».

Проведені заняття сприяли формуванню позитивного образу «Я», розвитку емоційної відкритості, саморегуляції та соціальної компетентності дітей. Учасники набули досвіду безпечного тілесного та емоційного контакту, відчуття причетності до групи, а також вміння взаємодіяти в умовах довіри та підтримки. У цілому заняття продемонстрували високу ефективність у формуванні навичок емпатії, кооперації, впевненості та внутрішньої стабільності.

Такий чином, проведена корекційно-розвивальна програма сприяла розвитку у дітей позитивного образу «Я», впевненості, емоційної відкритості та соціальної компетентності. Заняття з метафоричними, тілесними та ігровими вправами допомогли зменшити емоційну напругу, формувати довіру, емпатію та навички співпраці, підвищити самооцінку та саморегуляцію. Учасники продемонстрували активну включеність, готовність до взаємодії та усвідомлення власних ресурсів, що свідчить про ефективність програми у розвитку емоційної та соціальної зрілості дітей.

3.2. Аналіз результатів формувального етапу дослідження.

На початковому етапі дослідження було виявлено, що значна частина дітей демонструє низький або середній рівень соціальної впевненості, труднощі у вираженні емоцій, невпевненість у спілкуванні з однолітками та дорослими, а також обмежену здатність до співпраці та адаптації у групових активностях. Такі прояви свідчать не лише про певні особистісні труднощі дітей, а й про наявність у батьків тенденції до «розширених батьківських почуттів», які формують специфічний емоційний клімат у сім'ї. Водночас вони вказують на потребу у спеціальному корекційно-розвивальному втручанні, спрямованому на формування позитивного образу «Я», підвищення емоційної стійкості, розвиток впевненості та навичок ефективної соціальної взаємодії у дітей.

Для проведення формувального експерименту було відібрано вибірку з 26 дітей: 13 хлопчиків та 13 дівчаток, віком 9–10 років, які відповідали критеріям дослідження. До складу вибірки увійшли учні, що потребували психологічної підтримки у розвитку впевненості, самовираженні та встановленні ефективних контактів з однолітками і дорослими. Особлива увага приділялася дітям із помітними проявами сором'язливості, небажанням брати участь у колективних заходах та труднощами у вираженні власних думок і почуттів.

Попередні результати діагностики рівня соціальної впевненості дітей наведено нижче (табл. 3.1), що відображає початковий стан досліджуваних до проведення формувального етапу експерименту. Аналіз цих даних дозволив

окреслити основні напрями роботи програми: розвиток впевненості у соціальних ситуаціях, навчання адекватного вираження емоцій, формування навичок комунікації та взаємодії в групі, а також підвищення самооцінки та почуття власної цінності. Такий комплексний підхід забезпечував можливість систематичного та цілеспрямованого впливу на емоційно-соціальний розвиток дітей протягом всього формувального етапу експерименту.

Таблиця 3.1

Попередні результати діагностики рівня самовпевненості та соціальної впевненості дітей

№	Прізвище та ім'я	Егоцентризм	Емоційне злиття		Знижена Товарицькість	Підвищене прагнення до усамітнення		Само-оцінка
			Стосунки з мамою	Стосунки з татом		В дитячих групах	В дитячо-дорослих групах	
1	А. Р.	-	+	+	-	+	-	н
2	З.А.	+	+	+	+	осторож	-	с
3	Н.С.	-	+	+	-	+	-	с
4	С.П.	-	н	н	+	Не позначає	-	н
5	Т.Я.	-	+	+	+	+	-	с/н
6	Ф.Д.	-	Дистан.	Дистан.	-	+	+	в/с
7	Г.Є.	-	н	н	+	окремо	-	амбів
8	Д.М.	-	+	н	+	+	-	с
9	Є.С.	-	н	н	-	+	-	зав
10	К.В.	-	н	н	-	Н, але є випадки	-	с
11	Л.Д.	-	+	н, але окремо	+	+		зан
12	С.А.	-	н	н	-	Лише в парних	+	амбів
13	Ш.Н.	-	-	+	-	+	-	зав
14	Л.Г.	-	н	н	+	-	-	зан
15	Н.О.	-	-	н	+	+	+	амбів
16	Б.Т.	-	+ і бабуся, і тітка	н	+	+	-	сер
17	Л.К.	-	-	н	+	+	-	амбів
18	М.М.	-	н	н	-	+	-	с
19	П.В.	+	н	н	+	+		зав
20	С.М.	-	-	н	+	+	-	зан
21	С.О.	-	+	н	+	+	-	вис

22	Ю.К.	-	-	н	+	+	-	зан
23	К.М.	-	н	н	+	-	-	зав
24	М.А.	+	н	н	+	+	+	амбів
25	О.М.	-	н	н, але далеко	-	-	-	с
26	Т.С.	-	-	н	+	+	+	с

Результати діагностики демонструють низький або середній рівень соціальної впевненості та самооцінки, проявляють емоційне злиття або дистанціювання, а також схильність до усамітнення. Взаємини з батьками характеризуються різним рівнем підтримки: у деяких дітей контакти з мамою чи татом відзначаються позитивно, у інших – обмежені або суперечливі. У групових активностях більшість дітей поводитися стримано, частина демонструвала уникання або нерівномірну взаємодію з однолітками та дорослими. Ці дані підтверджують необхідність систематичної корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на підвищення соціальної впевненості, розвиток комунікативних навичок, формування позитивного образу «Я» та емоційної стабільності.

Формуючий експеримент було проведено з метою перевірки ефективності розробленої програми розвитку соціальної впевненості та самооцінки молодших школярів. Основна мета експерименту полягала у визначенні того, наскільки комплекс корекційно-розвивальних заходів здатен сприяти підвищенню рівня впевненості у дітей, формуванню позитивного образу «Я», розвитку емоційної відкритості та навичок конструктивної взаємодії з однолітками й дорослими.

Для подолання виявлених труднощів було організовано серію з чотирьох інтерактивних занять, що включали арт-терапевтичні, психодраматичні та когнітивно-поведінкові методики. Кожне заняття було спрямоване на поступове розкриття внутрішнього світу дитини, формування самосвідомості та розвитку емоційної чутливості, а також на тренування конкретних соціальних навичок: здатності до співпраці, асертивності, довіри та підтримки інших. Заняття поєднували ігрові та творчі елементи, групові обговорення, рефлексивні вправи та тілесні практики, що створювало безпечний емоційний простір і стимулювало активну включеність дітей у процес взаємодії.

Після завершення програми було проведено повторну діагностику, метою якої стало виявлення динаміки змін у рівні самооцінки та соціальної впевненості дітей. Повторне обстеження дозволило оцінити ефективність корекційно-розвивальних заходів, визначити, наскільки заняття сприяли підвищенню впевненості у спілкуванні з однолітками та дорослими, розвитку позитивного образу «Я», а також формуванню навичок конструктивної соціальної взаємодії. Аналіз результатів повторної діагностики дав змогу порівняти початковий і кінцевий стан дітей, виявити позитивні зміни у поведінці, емоційній відкритості, ініціативності та рівні включеності у групові активності, а також оцінити, наскільки діти змогли подолати початкові труднощі у вираженні емоцій і взаємодії в соціальному середовищі. Отримані дані стали підставою для висновків щодо ефективності програми та визначення подальших напрямків корекційно-розвивальної роботи (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Порівняльні результати рівня самовпевненості дітей до та після
формування експерименту

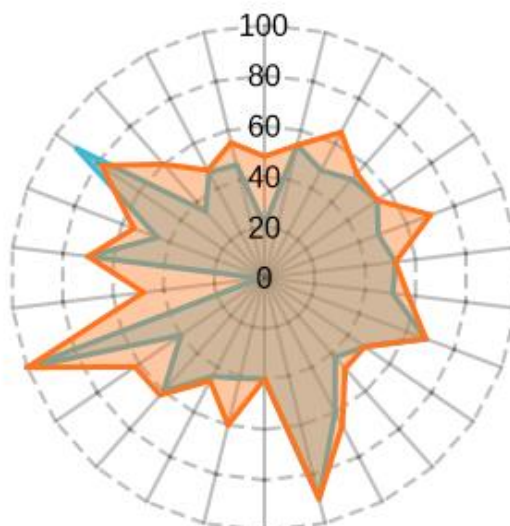
№	Прізвище і ім'я	Рівень самооцінки до експерименту, бали	Рівень самооцінки після експерименту, бали	Примітка
1	А. Р.	21	48	
2	З.А.	54	54	Без змін
3	Н.С.	48	65	
4	С.П.	52	55	
5	Т.Я.	54	54	
6	Ф.Д.	48	70	
7	Г.Є.	52	52	Без змін
8	Д.М.	51	57	
9	Є.С.	68	68	Без змін
10	К.В.	48	48	Без змін
11	Л.Д.	42	48	
12	С.А.	60	66	

13	Ш.Н.	90	90	Без змін
14	Л.Г.	40	40	Без змін
15	Н.О.	41	60	
16	Б.Т.	44	46	
17	Л.К.	60	62	
18	М.М.	40	62	
19	П.В.	100	100	Без змін
20	С.М.	2	48	
21	С.О.	70	70	Без змін
22	Ю.К.	45	55	
23	К.М.	90	78	
24	М.А.	35	60	
25	О.М.	47	48	
26	Т.С.	46	55	

Діаграма. 3.1

Порівняльні результати рівня самовпевненості дітей до та після
формуального експерименту

● Рівень самооцінки до експерименту ● Рівень самооцінки після експерименту



Зважаючи на результати попереднього етапу дослідження, було прийнято рішення використати для повторної діагностики лише одну методику — методику оцінки самооцінки Т.Дембо та С.Рубінштейна у модифікації А.Парафіян. Таке рішення обґрунтоване тим, що ця методика дозволяє найбільш точно і надійно визначити зміни у рівні самооцінки дітей, а також ступінь їхньої впевненості у власних можливостях. Вона дає змогу оцінити не лише загальний рівень самооцінки, а й окремі її компоненти, що безпосередньо корелюють із соціальною впевненістю, ініціативністю та здатністю до ефективної взаємодії з однолітками та дорослими. Таким чином, використання цієї методики забезпечує отримання точних і порівнянних даних для аналізу ефективності проведеного формуючого експерименту та дозволяє об'єктивно оцінити динаміку змін у психоемоційній сфері дітей. Аналіз порівняльних даних рівня самооцінки дітей до та після формувального експерименту свідчить про позитивну динаміку більшості учасників. У більшості дітей, що мали низький або середній початковий рівень самооцінки, після проведення корекційно-розвивальних занять спостерігалось значне підвищення балів, що свідчить про ефективність програми у формуванні позитивного образу «Я» та підвищенні самовпевненості. Так, у таких учасників, як А.Р., Н.С., Ф.Д., М.М. та С.М., рівень самооцінки зріс на 20–46 балів.

Одночасно частина дітей із високим початковим рівнем самооцінки не зазнала суттєвих змін, наприклад, З.А., Г.Є., Є.С., П.В., Ш.Н., що можна пояснити їхнім уже стабільним позитивним «Я-образом» і відсутністю потреби у значних корекційних впливах. В окремих випадках, як у К.М., відзначається незначне зниження балів, що може бути пов'язано з більш критичною самооцінкою після усвідомлення власних можливостей і ресурсів у процесі тренінгу, так як спочатку самооцінка була завищена.

В цілому результати демонструють, що проведена програма сприяла підвищенню рівня самооцінки у дітей, особливо тих, хто потребував підтримки у розвитку соціальної впевненості та позитивного «Я-образу», підтверджуючи ефективність формувального експерименту та доцільність використаних корекційно-розвивальних методик.

Отже, за результатами формувального етапу експерименту встановлено, що у 8 дітей, 31% рівень впевненості залишився без суттєвих змін, у 1 дитини, 4% спостерігалось зниження показника, яке, однак, свідчить про перехід до більш адекватної самооцінки. Водночас у 17 дітей, 65% зафіксовано підвищення рівня впевненості, причому у 6 з них, 23% майже вдвічі, що свідчить про виражену позитивну динаміку розвитку впевненості в собі та навичок соціальної взаємодії (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Підсумкова таблиця результатів формувального експерименту

№	Показник рівня самовпевненості	Відсоток, %
1	Немає змін	31
2	Зниження (до адекватних меж)	4
3	Підвищення	65
	у т.ч. значне підвищення ($\approx$ удвічі)	23

Таким чином, проведений формувальний експеримент підтвердив ефективність використання психологічних тренінгових занять у розвитку впевненості та позитивного ставлення до себе в молодших школярів. Отримані результати можуть бути використані в подальшій практиці шкільного психолога у системі профілактичної та розвивальної роботи з дітьми цього віку. Повторне дослідження дало змогу проаналізувати ефективність програми розвитку соціальної впевненості та окреслити подальші напрями корекційно-розвивальної роботи з молодшими школярами.

Незважаючи на те, що саме у дорослих спостерігається феномен «розширених батьківських почуттів», коли емоційне залучення перевищує реальні потреби дитини й ускладнює конструктивну співпрацю в реальних умовах не завжди вдається налагодити повноцінний контакт із батьками. Робота з батьками була б найбільш ефективною для зміни їхнього виховного впливу, проте, коли це неможливо, все ж можна знайти альтернативні шляхи. І одним із таких шляхів є системна робота з дітьми: вона стає ключовим напрямом підтримки й дозволяє

зміцнювати їхню впевненість, розвивати навички саморегуляції та здатність вибудовувати здорові стосунки — навіть тоді, коли батьківська поведінка залишається надмірно емоційною чи контролюючою.

Правильне та свідоме виховання, спрямоване на формування автономії, емоційної стійкості та позитивного ставлення до себе, крім того, має виражений міжпоколінний ефект: діти, які отримують таку підтримку, із більшою ймовірністю виростають уважними, відповідальними та емоційно зрілими батьками у майбутньому. Отже, корекційно-розвивальна робота з молодшими школярами сприяє не лише їхньому особистісному становленню, а й формуванню здорових моделей батьківства в наступних поколіннях.

3.3 Розробка рекомендацій щодо розширення батьківських почуттів під впливом соціокультурних факторів виховання

Батькам слід пам'ятати, що саме їхнє ставлення є ключовим чинником формування самооцінки дитини. Вона виростає з атмосфери любові, прийняття та довіри, де дитину бачать, чують і визнають. Якщо ж у сім'ї переважають порівняння, осуд, критика чи покарання, у дитини формується занижене відчуття власної цінності, невпевненість, страх помилки.

Важливо не порівнювати дитину з іншими, а оцінювати лише її власні зусилля. Фізичні покарання, приниження, сарказм або байдужість батьків руйнують віру дитини у власні сили. Натомість варто хвалити її за конкретні досягнення, заохочувати навіть невеликі успіхи, підтримувати у невдачах, показувати, що помилятися нормально. Батьки мають навчити дитину бачити цінність у самому процесі, а не лише в результаті.

Велику роль відіграє емоційна підтримка: щоденні прояви любові, щирі слова, обійми, спільні справи. Дитина, яку слухають і поважають, відчуває стабільність, безпеку й віру у власні можливості. Важливо уникати узагальнень на кшталт «ти завжди» або «ти ніколи» вони закріплюють негативні уявлення про себе.

Якщо дитина невпевнена, її слід м'яко підбадьорити, підкреслюючи, що труднощі тимчасові й успіх можливий. Якщо ж дитина надто самовпевнена, потрібно обережно звертати її увагу на недоліки, не принижуючи, а допомагаючи побачити реальну картину. Найкраще виховання це поєднання тепла і вимогливості, коли любов не ставиться під сумнів, але водночас існують чіткі межі й справедливі очікування. Так створюються умови, у яких дитина відчуває себе прийнятою, здатною, гідною любові та поваги. У таких сім'ях виростають діти з адекватною самооцінкою, які не бояться труднощів, довіряють собі й іншим і вміють приймати як свої перемоги, так і помилки.

Негативно на формування самооцінки в дитини впливають:

Емоційне нехтування – тобто відсутність справжньої уваги та інтересу до дитини з боку її опікунів, відсутність не тільки фізичного, але й ментального доступу, наприклад, у зв'язку з розлученням, великою кількістю роботи або надмірною самоконцентрацією батьків. Непослідовність повідомлень – опікуни одночасно висилають дитині суперечливі сигнали, що викликає ще більшу невпевненість і розгубленість. Наприклад: «Я хочу проводити з тобою якомога більше часу, тому що ти для мене найважливіший, але зараз у мене зустріч з колегою на каву, і я повинен бігти». Критика і вимога досконалості – очікування, що дитина буде ідеальною; демонструвати своє незадоволення, бо вона не є такою, хвалити її лише в ситуаціях, у яких, на думку опікунів, дитина заслуговує на це. Надмірний контроль – гноблення дитини, ухвалювання всіх рішень за неї, позбавлення її права на ініціативу, свободу волі та самостійність. Насаджування почуття провини – покладання на дитину відповідальності за проблеми та невдачі в сім'ї; виміщування свого гніву, розчарування та незадоволення на дитині. Вимога якнайшвидше подорослішати – тиск на дитину, аби вона якнайшвидше подорослішала, стала відповідальною та почала дбати про своїх батьків, братів і сестер і про себе.

Позитивно на формування самооцінки в дитини впливають:

Емоційна підтримка щира зацікавленість дитиною, прояв любові, прийняття її емоцій, навіть «негативних». Відчуття, що її люблять не за

досягнення, а просто так, зміцнює впевненість у власній цінності. Послідовність і стабільність передбачувана поведінка дорослих, зрозумілі правила і межі. Коли дитина знає, чого очікувати, вона почувається у безпеці та вчиться довіряти світу. Підтримка ініціативи заохочення спроб, ідей, експериментів. Навіть якщо дитина помиляється, важливо не карати, а підкреслити її зусилля: «Ти гарно старався, спробуй інакше». Похвала та визнання помічати успіхи, говорити про них конкретно: «Мені подобається, як ти сам зібрав іграшки», а не просто «Молодець». Це допомагає формувати реалістичну самооцінку. Повага до особистих меж надання дитині простору для власних почуттів, думок і вибору, право сказати «ні» або мати іншу думку. Спільний час і залученість регулярно проведення часу разом, спільні ігри, розмови, прогулянки. Це створює відчуття значущості дитини для батьків. Позитивний приклад дорослих коли батьки показують здорову самооцінку, приймають себе, не принижують інших, визнають свої помилки дитина засвоює цей стиль ставлення до себе. Підтримка у труднощах не знецінювати проблеми дитини, а допомагати знайти рішення, вислухати, бути поруч.

Поради педагогам: як підтримувати позитивну самооцінку учнів:

Приймайте дитину такою, якою вона є – поважайте її індивідуальність, темп розвитку, характер і здібності. Не порівнюйте з іншими, а лише з її власними досягненнями. Хваліть за зусилля, а не лише за результат – помічайте старання, ставайте союзником у процесі навчання: «Я бачу, ти справді старався над цим завданням». Будьте послідовними та справедливими – чітко формулюйте правила, виконуйте свої обіцянки, пояснюйте причини рішень. Дитина має відчувати довіру і безпеку. Підтримуйте ініціативу й самостійність – дозволяйте учням пропонувати ідеї, брати участь у виборі завдань чи форм роботи. Це підвищує почуття значущості. Створюйте атмосферу прийняття і поваги – не допускайте приниження, порівнянь, насмішок у класі. Формуйте командний дух і взаємну підтримку між дітьми. Навчайте конструктивно реагувати на помилки – показуйте, що помилка це частина навчання, а не привід для сорому. Обговорюйте, як зробити краще наступного разу. Будьте уважними

до емоцій дітей – помічайте, коли дитина засмучена чи тривожна, запитуйте, як вона себе почуває, вислуховуйте без осуду. Давайте можливість вибору – навіть невеликий вибір «з якої справи почнемо?» допомагає дитині відчувати контроль і впевненість у собі. Подавайте позитивний приклад – демонструйте повагу до себе, до інших, спокійно визнавайте свої помилки. Учні переймають не лише слова, а й стиль ставлення. Підтримуйте контакт з батьками – діліться спостереженнями про успіхи, а не лише про проблеми. Спільна позиція дорослих дає дитині стабільність.

Отже, самооцінка дитини формується насамперед у сім'ї, і ключову роль тут відіграє емоційний стиль взаємодії батьків із дитиною. Атмосфера підтримки, прийняття та поваги сприяє розвитку впевненості, тоді як критика, непослідовність і надмірний контроль її руйнують. Позитивні моделі виховання: увага до емоцій дитини, підтримка її ініціативності, стабільні правила, похвала за зусилля — допомагають формувати реалістичну й стійку самооцінку. Педагоги можуть відігравати важливу роль, підсилюючи ці процеси у школі через атмосферу довіри та прийняття. Таким чином, гармонійна взаємодія сім'ї та освітнього середовища створює умови, у яких дитина відчуває себе цінною, здатною та гідною поваги, що є основою її впевненості й успішного розвитку в майбутньому.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі було розроблено та впроваджено корекційно-розвивальну програму, спрямовану на формування позитивного образу «Я», », підвищення рівня впевненості, розвиток довіри та емоційної включеності молодших школярів. Після завершення формувального етапу проведено повторну діагностику, результати якої засвідчили чітко виражені позитивні зміни в рівнях самооцінки та особистісної впевненості дітей.

Що стосується феномену «розширених батьківських почуттів»: надмірне емоційне залучення дорослих, яке нерідко перевищує реальні потреби дитини та ускладнює конструктивну взаємодію. Це, в першу чергу, проблема батьківської сфери, а отже, найбільш ефективною була б безпосередня робота саме з

батьками. Проте, в реальних умовах встановити стабільний контакт із ними буває складно, що обмежує можливості впливу на їхній виховний стиль. У такій ситуації важливо шукати альтернативні напрями втручання, і одним із найбільш результативних стає системна та цілеспрямована робота з дітьми. Вона дозволяє зміцнювати їхню впевненість у собі, розвивати саморегуляцію, навички розв'язання конфліктів та здатність будувати здорові стосунки — навіть тоді, коли сімейний контекст залишається емоційно перенасиченим або недостатньо сприятливим.

Динаміка формувального експерименту свідчить про суттєве покращення емоційної відкритості дітей, зростання їхньої соціальної активності та розвиток навичок конструктивної взаємодії з однолітками. Також простежується підвищення здатності до рефлексії, усвідомлення власних емоцій і формування більш стабільного та адекватного «Я-образу».

У ході дослідження було сформульовано низку рекомендацій щодо розвитку адекватної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку. Вони спрямовані на вдосконалення роботи педагогів і батьків, а також на створення таких умов виховання, які підтримують формування здорової самооцінки, упевненості та емоційної стійкості.

Запроваджена корекційно-розвивальна програма дозволила глибше зрозуміти психологічні механізми становлення самооцінки, підтвердила ефективність використаних методів та продемонструвала важливість цілеспрямованої психологічної підтримки для гармонійного розвитку дитини. Крім того, формування автономії, емоційної стабільності та позитивного ставлення до себе має виражений міжпоколінний ефект: діти, які отримують таку підтримку, у майбутньому з більшою ймовірністю стають уважними, відповідальними та емоційно зрілими батьками.

Отже, корекційно-розвивальна робота з молодшими школярами сприяє не лише їхньому безпосередньому особистісному розвитку, а й формуванню здорових моделей батьківства у наступних поколіннях, що підсилює її довготривалу суспільну цінність.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було успішно виконано всі поставлені завдання, що дозволило комплексно розкрити питання батьківства, сімейної взаємодії та феномену «розширених батьківських почуттів» у контексті соціокультурних факторів.

У межах першого завдання досліджено теоретичні засади батьківства та сімейної взаємодії. Психолого-педагогічна література підтвердила, що сім'я є базовою соціальною системою формування особистості дитини, а якість сімейної взаємодії, стиль виховання та емоційний клімат визначають розвиток ціннісних орієнтацій, автономності, емоційної стабільності та соціальної адаптації. Авторитетний стиль виховання, який поєднує теплі стосунки, повагу до індивідуальності дитини та чіткі межі, сприяє розвитку впевненості, саморегуляції, емоційної стійкості та здатності до побудови здорових міжособистісних відносин.

У межах другого завдання досліджено феномен «розширених батьківських почуттів», який проявляється надмірним, часто компенсаторним емоційним залученням батьків, що перевищує реальні потреби дитини. Типові прояви цього феномену включають гіперопіку, порушення особистісних меж, емоційне злиття та посилений контроль, що стримує розвиток автономності та ініціативи дітей.

Емпіричні результати засвідчили високу поширеність цього явища: 67% батьків демонструють ознаки розширених батьківських почуттів, поєднаних з емоційною втомою та виснаженням. Це призводить до циклічної зміни поведінки — від гіперопіки до емоційного відсторонення, а згодом до почуття провини й нового витка посиленого контролю. Таким чином формується замкнене коло, що дезорганізує виховний процес.

Отримані за методиками Е.Ейдеміллера й В.Юстіцкіса дані підтвердили, що гіпоопіка у 75% випадків не є первинним стилем, а є наслідком виснаження після періодів надмірного емоційного включення, на що вказують показники

гіперопіки у 50%. Додатково виявлено високі показники фобії втрати дитини, 42% та нерозвиненості батьківських почуттів, 50%.

Результати опитувальника «Батьківське ставлення» за А.Варгою, В.Століним узгоджуються з цими висновками і підтверджують суперечливе поєднання гіперопіки, гіпоопіки та потурання.

Третє завдання було спрямоване на дослідження соціокультурних факторів виховання як чинників формування стилів батьківства та феномену розширених батьківських почуттів та їхнього впливу на виховання. Встановлено, що розширені батьківські почуття мають не лише психологічну природу, а й соціокультурне походження. Історичні етапи розвитку українського сімейного виховання, які змінювалося від колективістських моделей (1945–1970рр.), через гуманістичні підходи (1970–1980рр.), до демократизації й індивідуалізації після 1990-х, формують сучасні, але ще нестійкі орієнтири батьківської поведінки.

Сучасні батьки перебувають між двома парадигмами: традиційною моделлю контролю і дисципліни та новою моделлю автономності, рівноправності й розвитку індивідуальності дитини. Це зумовлює емоційну нестійкість, амбівалентність та непослідовність правил, посилену тривожність та підвищене емоційне навантаження батьків. Крім того, тривалість та наслідки війни посилюють цю тенденцію, збільшуючи втому батьків і їхню схильність до надмірного занурення в дитячі потреби.

У межах четвертого завдання було розроблено та апробовано психоосвітню корекційно-розвивальну програму для дітей, спрямовану на подолання наслідків розширених батьківських почуттів, зокрема на зниження дитячої невпевненості та формування позитивного образу «Я». Програма містила комплекс з чотирьох занять, спрямованих на розвиток емоційної стійкості, самоприйняття та навичок саморегуляції. Після формувального етапу зафіксовано суттєві позитивні зміни: підвищення самооцінки та впевненості, покращення емоційної регуляції, розвиток рефлексивності та навичок конструктивного спілкування. Ефективність програми підтверджує її

компенсаторні можливості в умовах емоційно нестійкого або суперечливого стилю виховання.

У межах п'ятого завдання розроблено рекомендації для батьків і педагогів щодо оптимізації батьківсько-дитячої взаємодії, формування здорових меж, розвитку емоційної компетентності дорослих та підтримки автономності й впевненості дітей.

Отже, дослідження підтвердило, що сім'я є базовим середовищем формування емоційної та соціальної зрілості дитини, а батьківські почуття є провідним механізмом цього процесу. Феномен розширених батьківських почуттів є багатовимірним явищем, що поєднує психологічні, соціокультурні та сімейні фактори, зумовлюючи певну суперечливість виховних практик. Стиль виховання значною мірою визначається емоційною ресурсністю батьків, рівнем їхньої тривожності та впливом соціальних факторів.

Виявлено, що у дітей, які зростають в умовах емоційної нестабільності або непослідовного виховання, частіше спостерігаються труднощі з автономністю, емоційною стійкістю та соціальною впевненістю. Водночас психоосвітня корекційно-розвивальна програма довела свою ефективність у зміцненні самооцінки та розвитку соціальних навичок дітей, що свідчить про можливість часткової компенсації наслідків нестійких батьківських стратегій.

Дослідження також виявило додатковий аспект — наявність гіпоопіки, яка проявляється як вторинна реакція на виснаження після періодів надмірної опіки, що уточнює і розширює початкову гіпотезу.

Отримані результати мають високу наукову, практичну та соціальну цінність і можуть бути використані в психологічній, педагогічній та соціальній практиці для формування здорових моделей батьківсько-дитячої взаємодії, підтримки гармонійного розвитку дітей та запобігання негативним наслідкам нестійких батьківських стратегій у наступних поколіннях.

Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на уточнення психологічних механізмів розширених батьківських почуттів, аналіз їхніх

міжпоколінних та соціокультурних джерел, дослідження дитячої перспективи та розробку поглиблених програм підтримки батьків і дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алпатова О.В. Вікова психологія: конспект лекцій. Київ: 2007. 147 с.
2. Аметова Є.Р. Про значення сім'ї у формуванні вільної особистості дитини//Педагогіка і психологія. 2006. № 2. С. 36-43.
3. Артимович Н. Виховання емоційної культури та засоби впливу на процес формування емоційної культури молодших школярів. Наука. Освіта. Молодь. Ч.1. 2022. С. 11-14
4. Афанасьєва Т. Сімейні портрети. Київ: 1984. 223 с.
5. Афuzова Г.В., Заболотня А.С., Вплив стилю сімейного виховання на формування особистості дітей з порушеннями розвитку//Науково-методичний журнал «Логопедія». 2015. № 7. С. 3-8
6. Бастркова А.С. Вплив стилю батьківського виховання на становлення самодетермінації як складової особистісного потенціалу підлітків//Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2015. № 2 (37). С. 59-67.
7. Брага Є.О. Уявлення про батьківство//Вісник ОНУ ім. І.І.Мечникова. Психологія.2013. Т. 18. № 22. Ч. 1. С. 45-52.
8. Бех І. Д. Педагогіка сердечності В. О. Сухомлинського. *Науковий вісник Миколаївського державного університету*. Пед. науки: зб. наук. праць. Миколаїв: 2004. № 8. С. 18 – 21.
9. Буніна Л.М. Усвідомлене батьківство як соціально-педагогічне явище//Вісник Луган. Держ.пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка: Пед. Науки. 2003. № 7. С. 18-20.
10. Ващенко Г. Дві концепції українського ренесансу. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.). Хрестоматія. Київ: 2003. С. 377 – 391.
11. Водолазська О.О., Бандур Ю.К. Співвідношення показників типів сімейних стосунків і батьківського ставлення до дітей//Актуальні проблеми психології особистості: теорія, досвід, практика: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (28-29 квітня 2022 р.). Одеса: 2022. С. 13-19.

12. Волошенко М.О. Сучасне батьківство як предмет дослідження в закордонній науковій літературі//Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. № 77. Т. 1. С. 24-28.
13. Горецька О.В. Психологічні особливості ставлення батьків до дитини дошкільного віку//Бердянський ДПУ. URL: <https://dspace.bdpi.org.ua/server/api/core/bitstreams/bf142782-77b1-4345-acc7-024943b350b4/content>
14. Гросул Т. Мультиmodalний підхід як простір для зцілення та пошуку внутрішніх ресурсів особистості. Миколаїв. 2025
15. Гільяшева І.П., Ігнат'єва Н.Д. Методика дослідження міжособистісних відносин дитини: Метод. посібник. № 7. – М.: Фоліум, 1994. 64 с.
16. Дашенкова Н.М., Коробкіна Т.В. Трансформація феномену батьківства в сучасному суспільстві// URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3263/1/Dashenkova_Transformatsiia
17. Калиняк, О.Т., Колядко, А.Ю. Індивідуалістичні та колективістичні цінності в сучасному українському суспільстві: особливості міжпоколінних інтерпретацій (на прикладі жителів Львівщини)//Хабітус, 2020, № 11, с. 41–47.
18. Кириченко О.В., Батьківство як соціально-психологічний феномен//Соціально-гуманітарний вісник. 2018. № 23. С. 58-62
19. Кодекс України про шлюб та сім'ю: офіц. текст. URL: <http://www.Zakon1.rada.gov.ua>. 51 с.
20. Козир М.В. Інтеграція інформаційної педагогіки в освітній процес: теорія поколінь//Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць. № 27. 2017. С. 36-40
21. Корнілова, В.В. Стилi батьківського виховання як чинник морального розвитку дошкільників//Наукові записки Національного університету «Острозька академія», 2012, № 21, с. 41–45.
22. Красницька О.В. Депривація як соціально-педагогічна проблема//Психолого-педагогічні науки. 2013. № 1. С. 24-28.

23. Кушнір Є.О., Аналіз наукових підходів до вивчення феномену «Батьківство»//Теоретичні і прикладні проблеми психології, № 3 (38) 2015. С. 223-230
24. Крячко С.С., Вплив стилю сімейного виховання на схильність до алкогольної залежності//Курсова робота. ЧНУ ім. П. Могили. Миколаїв. 2025. 92 с.
25. Лекція 1. Батьківство, як психологічно-педагогічний феномен, ЗНУ. URL:
https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1270044/mod_folder/content/0/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%201.pdf
26. Лелюк-Стефанчук О.О. Психологічні аспекти основ батьківства//Науковий вісник Херсонського державного університету//Серія: Психологічні науки. 2015. № 5. С. 135-139.
27. Лемак М.В., Петрище В.Ю. Психологу для роботи: діагностичні методики//Збірник. Ужгород, 2012, 616 с.
28. Лемещенко О.Р. Аналіз наукових підходів до вивчення феномену «Батьківство»//Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2015. № 3 (38). С. 223-230.
29. Максименко О.Г. Соціально-батьківське виховання та його вплив на формування тенденції до самодепривації психіки суб'єкта//Вісник післядипломної освіти. 2013. № 9 (2). С. 186-193.
30. Михальська, С.А. Вплив сім'ї на формування особистості дитини//Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки, 2014, № 121(2), с. 22–28.
31. Павелків Р.В. Дитяча психологія. Київ: Академвидав, 2011. 464 с.
32. Пентилюк. М.І. Культура мови і стилістика, Київ: 1994. 237 с.
33. Перший український сайт для батьків та дитячих психологів: Дитячий психолог, 2015 URL: <https://dytpsyholog.com/2015/06/04/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D0%BB%D1%8F/>

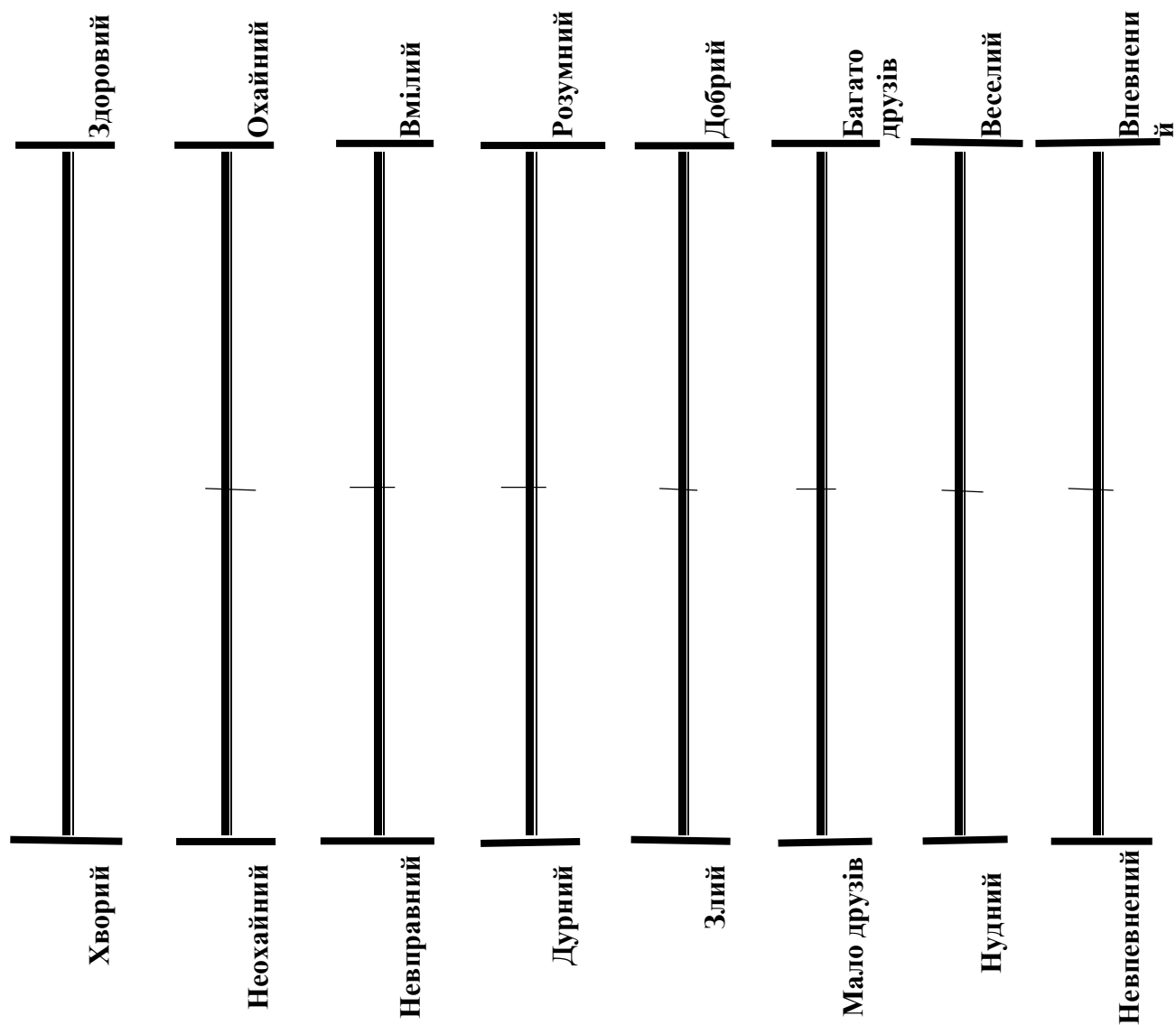
34. Поставий В. Г. Ціннісні орієнтації української сім'ї (історико-педагогічний аспект)//Педагогіка та психологія. 1997. № 1. С. 185 – 190.
35. Потюк С.В. Методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейн (модифікація А.М. Парафіян)//Всеосвіта: Бібліотека методичних матеріалів, 2024. URL: <https://vseosvita.ua/library/metodyka-diahnostyky-samootsinky-dembo-rubinshtein-modyfikatsiia-am-parafiiian> 817102. html
36. Психологічна газета. Проблеми формування самооцінки у молодших школярів. <https://psyfactor.org>.
37. Рогаль Н.І. Порівняльний аналіз материнського і батьківського ставлення до підлітка//Наука і освіта. Психологія 2014. № 12. С. 179-184.
38. Русова С. Соціальне виховання, його значення в громадському житті//Вибрані педагогічні твори: в 2 кн. / Кн. 1. Київ: 1997. С. 144 – 151.
39. Русова С. Про дитячі іграшки//Вибрані педагогічні твори: в 2 кн. Кн. 1. Київ: 1997. С. 158 – 162.
40. Савчин М.В. Психологія розвитку особистості. Івано-Франківськ: Плай, 2014. 384 с.
41. Стельмахович М. Г. Народне родинознавство в школі. Рідна школа. 1993. № 7. С. 13 –15.
42. Столярчук О.А. Психологія сучасної сім'ї: навч.посіб. 2015. 136 с. 22
43. Сухомлинский В. О Батьківська педагогіка. 1978. 263 с.
44. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу// Вибрані твори. В 5 т. Т.1. Київ: 1976. С. 403 – 637.
45. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа// Вибрані твори. В 5 т. Т. 4. Київ: 1976. 390 с.
46. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям//Вибрані твори. В 5 т. Т. 5. Київ: 1977. 279 с.
47. Тищенко Ю.А. Сімя в Україні у 1970-х – на початку 1980-х років: погляд із сьогодення//Наукові праці історичного факультету Запорізького НУ, № 48, 2017, С. 188-193

48. Тюття О. Материнство-батьківство як соціокультурні феномени//Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. № 1(7). 2013. С. 80-83.
49. Усатенко Т.П. Батьківство в себ'єктних системах «Чоловік-жінка», «Батьки-діти»//Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи.2012. № 4. С.79-89
50. Федяєва В.Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX – XX століття)//монографія. Херсон: 2010. 348 с.
51. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в соціально-педагогічній діяльності. Луганск: 2007. С. 339 – 348.
52. Чорноштан Є. Історія та еволюція української сім'ї: Аналіз проблем і шляхи їх вирішення//Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. № 1 (66). 2025. С. 127-132
53. Хоув Н., Штраус В., «Покоління» (1991)
54. Хоув Н., Штраус В., «Четверте перетворення» (1997)
55. Шаматріна Л.П. Консультація для батьків дітей з ООП на тему «Самооцінювання дитини»//Всеосвіта: Бібліотека методичних матеріалів, 2022: URL: <https://vseosvita.ua/library/konsultacia-dla-batkiv-ditej-z-ooop-na-temu-samoocinuvanna-ditini-539679.html>.
56. Шукалова О.С. Дедуктивне дослідження авторитарного стилю сімейного виховання молодших школярів//Наука і освіта. № 7. 2013.С. 208-212
57. Яцук О.І. Концепція теорії поколінь Н. Хоуфа і В. Штрауса її критика та образ сучасної молоді на прикладі покоління Z//Курсова робота. НУ Києво-Могилянська академія. Кафедра культурології. Київ: 2020. 54 с.
58. Benjamin L.S. Structural Analysis of Sosial Behavior//Psychol. Rev. 1974. Vol. 81. P. 392-426.
59. Datan N., Ginsbern L. (ed.) Live-Span Development Psychology: Normative Life Crises// Elsevier. 2013. 321 p.
60. Diana Baumrind. Current Patterns of Parental Authority// Developmental Psychology Monograph. Volume 4, No. 1, Part 2. Januare 1971.

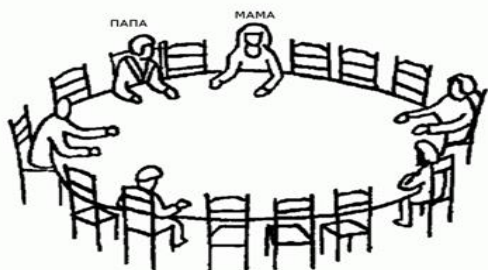
61. Lüscher K. Postmodern societies-postmodern families// The Family. Contemporary Perspectives and Challenges. 1998. pp. 181–194.
62. Miller I.W. Learned helplessness in humans: a review and attribution theory model//Psychological Bulletin.1979. Vol. 86. P. 93-118.
63. Minuchin. S. Families and Family Therapy. Cambridge. MA: Harvard University Press. 1974. 280 p.
64. Milton Rokeach. The Nature of Human Values//Free Press. New York. 1973. 438 p.
65. Komolova M., Jane Y Lipnitsky. “I Want Her to Make Correct Decisions on Her Own” Former Soviet Union Mothers' Beliefs about Autonomy Developmen//The National library of medicine. The National Center for Biotechnology Information. 2018.
<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5791530>.
66. Oechsle M., Zoll R. Young people and their ideas on parenthood. European Parents in the1990s: Contradictions and Comparisons//New Brunswic, New Jersey. Trasaction Publishers. 1991. pp. 45–58.
67. Rossi A.S. Transition to parenthood. Journal of Marriage and the Family. Vol. 30, No. 1, 1968. p. 26–39
68. Schaefer E.S. Childrens report of parental behavior an inventory//Child Development. 1965. Vol. 36. P. 413-424.
69. Wall G. Mothers' experiences with intensive parenting and brain development discourse//Women's Studies International Forum. Pergamon, 2010. Vol. 33. № 3. pp. 253–263.

ДОДАТКИ

Додаток А



Додаток Б

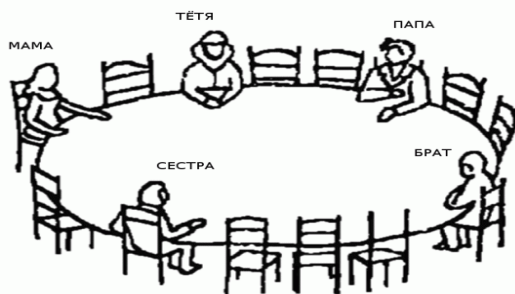


1. Ось стіл, за яким сидять різні люди.
Познач хрестиком, де сиди ти.

1

2

3



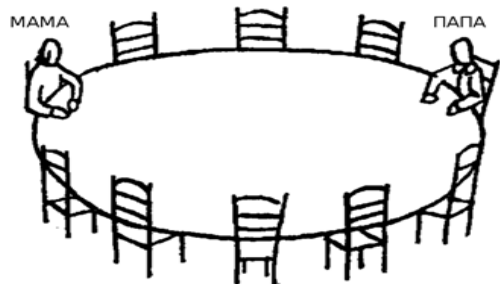
2. Познач хрестиком, де ти сидітимеш.

1

2

4

5

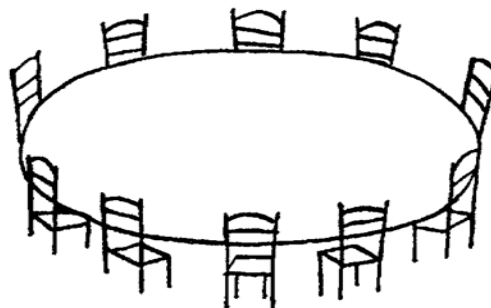


3. Познач хрестиком, де ти сидітимеш.

1

2

3



4. А тепер розташуй декількох людей і себе за цим столом. Познач їх відношення як родичів

1

2

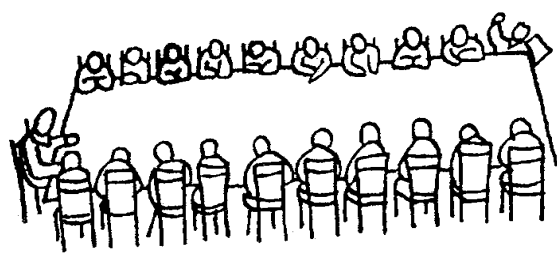
3

4

5

6

9



5. Ось стіл, за яким сидять люди.
Очолює їх людина, яку ти добре знаєш.
Де б сів ти? Хто ця людина?

2

3

4

5

6

8

БРАТ				ПАПА и МАМА
СЕСТРА				

6. Ти разом зі своєю родиною будеш проводити канікули у господарів, які мають великий будинок. Твоя сім'я вже зайняла кілька кімнат. Вибери кімнату для себе.

3

4

ПАПА и МАМА				
ДЕДУШКА и БАБУШКА				

3

5

1

2

3

4

5

6

9

7. Ти довгий час гостюєш у знайомих. Познач хрестиком кімнату, яку б вибрав (вибрала) ти.	13	8. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей і твою кімнату.	13	13
9. Вирішено піднести одній людині сюрприз. Ти хочеш, щоб це зробили? Кому? А можливо тобі все одно? Напиши нижче.	1 2 4 5 6 7 13	10. Ти маєш можливість виїхати на кілька днів відпочивати, але там, куди ти їдеш, тільки два вільних місця: одне для тебе, друге для іншої людини. Кого б ти взяв із собою? Напиши нижче.	1 2 4 5 6 13	1 2 4 5 6 13
11. Ти втратив щось, що коштує дуже дорого. Кому першому ти розповіси про цю прикрість? Напиши нижче.	1 2 4 5 6 7	12. У тебе болять зуби, і ти повинен піти до зубного лікаря, щоб вирвати хворий зуб. Ти підеш один? Або з кимось? Якщо підеш з кимось, то хто ця людина? Напиши.	1 2 4 5 6 13	1 2 4 5 6 13
13. Отримав гарну оцінку. Кому першому ти розповіси про це? Напиши нижче.	1 2 3 4 5 6 7	 14. Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де знаходишся ти.	1 2 3 13	1 2 3 13
	1 2 4		4	4



15. Інша прогулянка. Познач, де ти на цей раз.

13



16. Де ти на цей раз?

13



17. Тепер на цьому малюнку розмісти кілька людей і себе. Намалюй або познач хрестиками. Підпиши, що це за люди.

1

2

3

4

5

6

7

9

13

18. Тобі і деяким іншим дали подарунки. Хтось отримав подарунок набагато кращий за інших. Кого б ти хотів бачити на його місці? А можливо тобі13 все одно? Напиши.

1

2

4

5

6

7

13

19. Ти збираєшся в далеку дорогу, їдеш далеко від своїх рідних. За ким би ти сумував найсильніше? Напиши нижче.

1

2

4

5

6

13



20. Ось твої товариші йдуть на прогулянку. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

10

21. З ким ти любиш грати:

- з товаришами твого віку;
- молодшими за тебе;
- старшими за тебе?

Підкресли одну з можливих відповідей.

10

13



22. Це майданчик для ігор. Познач, де знаходишся ти

9

10

11

13



23. Ось твої товариші. Вони сваряться з невідомої тобі причини. Познач хрестиком, де будеш ти.

9
10
11



24. Це твої товариші, сваряться через правила гри. Познач, де ти.

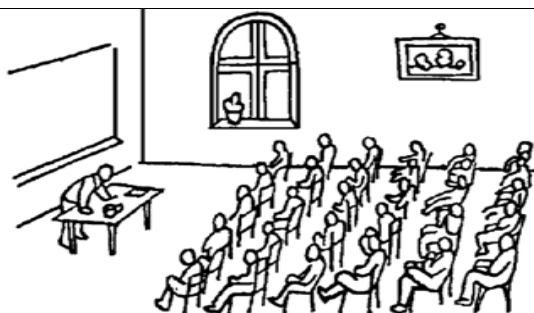
9
10
11
13

25. Товариш навмисне штовхнув тебе і звалив з ніг. Що робитимеш:

- будеш плакати;
- поскаржишся вчителю;
- вдариш його;
- зробиш йому зауваження;
- не скажеш нічого?

Підкресли одну з відповідей.

11
12



26. Ось людина, добре тобі відома. Вона щось говорить сидячим на стільцях людям. Ти знаходишся серед них. Познач хрестиком, де ти.

7
8

27. Ти багато допомагаєш мамі?

- Мало?
- Інколи?

Підкресли одну з відповідей.

1



28. Ці люди стоять навколо столу, і один з них щось пояснює. Ти знаходишся серед тих, які слухають. Познач, де ти.

7
8

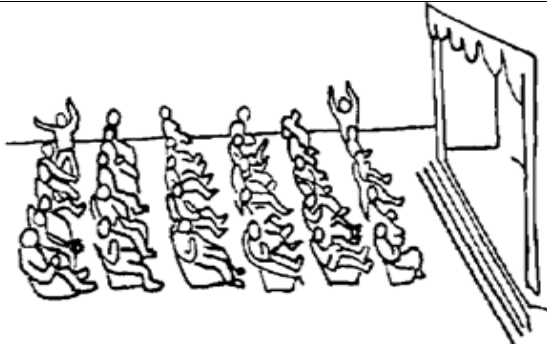


29. Ти і твої товариші на прогулянці, одна жінка вам щось пояснює. Познач

7
8



4
5
6
7

хрестиком, де ти.	13	30. Під час прогулянки всі розташувалися на траві. Познач, де знаходишся ти.	13
	8		7 8
31. Це люди, які дивляться цікавий спектакль. Познач хрестиком, де ти		32. Це показ біля таблиці. Познач хрестиком, де ти.	
33. Один з товаришів сміється над тобою. Що роби́тимеш:		34. Один з товаришів сміється над твоїм другом. Що роби́тимеш:	
• будеш плакати; • пожмеш плечима; • сам будеш сміятися над ним; • будеш ображати його, бити?		• будеш плакати; • пожмеш плечима; • сам будеш сміятися над ним; • будеш ображати його, бити?	6
Підкресли одну з цих відповідей.	11 12	Підкресли одну з цих відповідей.	11 12
35. Товариш взяв твою ручку без дозволу. Що роби́тимеш:		36. Ти граєш в лото (або в шашки, або в іншу гру) і два рази поспіль програєш. Ти незадоволений? Що роби́тимеш:	
• будеш плакати; • скаржитися; • кричати; • спробуєш відібрати; • почнеш його бити?	11 12	• будеш плакати; • продовжувати грати далі; • нічого не скажеш; • почнеш злитися?	12
Підкресли одну з цих відповідей.		Підкресли одну з цих відповідей.	
37. Батько не дозволяє тобі йти гуляти. Що роби́тимеш:	2	38. Мама не дозволяє тобі йти гуляти. Що роби́тимеш:	1
• нічого не відповіси; • образишся; • почнеш плакати; • почнеш протестувати;	11 12	• нічого не відповіси; • образишся; • почнеш плакати; • почнеш протестувати;	11 12

- спробуєш піти всупереч забороні?

Підкресли одну з цих відповідей.

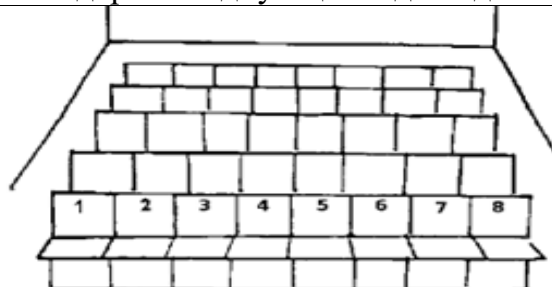
39. Учитель вийшов і довірив тобі наглядати за класом.

Чи здатний ти виконати це доручення?
Напиши нижче.

10

- спробуєш піти всупереч забороні?

Підкресли одну з цих відповідей.



40. Ти пішов у кіно разом зі своєю родиною. У кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш? Де сядуть ті, хто прийшов разом з тобою?

1

2

3

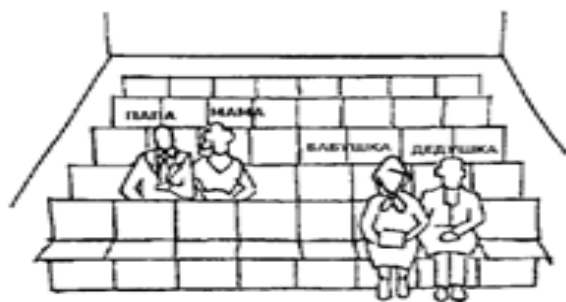
4

5

6

7

13



41. У кінотеатрі багато порожніх місць. Твої родичі вже зайняли свої місця. Познач хрестиком, де сядеш ти.

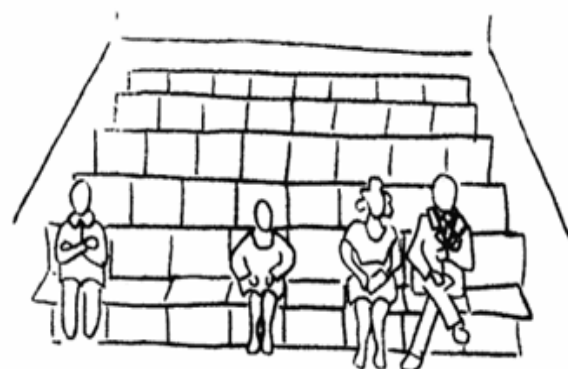
1

2

3

5

13



42. Знову в кінотеатрі. Де ти будеш сидіти?

1

2

3

4

13

Поведінка: типи відповідей

№

Активно-агресивна реакція

25

33

34

Пасивно-страждальна реакція

35

36

37

38

Нейтральна, індиферентна реакція

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

Додаток В

Ключ до «Методики Рене Жиля»

№ шкали	Назва шкали	№ завдань	Заг. кількість завдань
1	Ставлення до матері	1–4, 8–15, 17–19, 27, 38, 40–42	20
2	Ставлення до батька	1–5, 8–15, 17–19, 37, 40–42	20
3	Ставлення до матері і батька як до подружжя	1, 3, 4, 6–8, 13–14, 17, 40–42	12
4	Ставлення до братів і сестер	2, 4–6, 8–13, 15–19, 30, 40, 42	18
5	Ставлення до бабусі й дідуся	2, 4, 5, 7–13, 17–19, 30, 40, 41	16
6	Ставлення друга, подруги	4, 5, 8–13, 17–19, 30, 34, 40	14
7	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	5, 9, 11, 13, 17, 18, 26, 28–30, 32, 40	12
8	Допитливість	5, 26, 28, 29, 31, 32	6
9	Товариськість	4, 8, 17, 22–24, 40	7
10	Домінантність, лідерство в групі дітей	20–24, 39	6
11	Конфліктність, агресивність	22–25, 33–35, 37, 38	9
12	Соціальна адекватність поведінки	25, 33–38	7
13	Прагнення до усамітнення, відчуженість	7–10, 12, 14–18, 22–24, 29, 30, 40–42	18

Додаток Г

Нормативні дані молодших школярів віком 8–11 років

№ шкали	Назва шкал	Границі норми
1	Ставлення до матері	5 - 10
2	Ставлення до батька	1–6
3	Ставлення до матері і батька як до подружжя	1–5
4	Ставлення до братів і сестер	1–7
5	Ставлення до бабусі й дідуся	0–2
6	Ставлення друга, подруги	0–3
7	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	1–4
8	Допитливість	1–4
9	Товариськість	2–3
10	Домінантність, лідерство в групі дітей	1–2
11	Конфліктність, агресивність	1–4
12	Соціальна адекватність поведінки	2–5
13	Прагнення до усамітнення, відчуженість	0–3

“АНАЛІЗ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН” (АСВ)

Е.Ейдемільера та В.Юстіцкіса

Шановний(а) батьку (матір)! Пропонуємо Вам опитувальник, що містить твердження про виховання дітей. Твердження пронумеровані. Такі ж номери є в “Бланку для відповідей”.

Читайте по черзі твердження опитувальника. Якщо Ви загалом з ними згодні, то у “Бланку для відповідей” обведіть кружечком номер твердження. Якщо Ви загалом не згодні – закресліть цей же номер у бланку. Якщо дуже важко вибрати, то поставте на номері знак питання. Намагайтеся, щоб таких відповідей було не більше 5.

В опитувальнику немає “неправильних” або “правильних” тверджень. Відповідайте так, як Ви самі вважаєте. Цим Ви допоможете психологу у роботі з Вами.

На твердження, номери яких виділені в опитувальнику *курсивом*, татусі можуть не відповідати.

1. Все, що я роблю, я роблю заради мого сина (дочки).
2. У мене часто не вистачає часу позайматися з сином (дочкою) чимось цікавим – кудись піти разом, довше поговорити про щось цікаве.
3. Мені доводиться дозволяти моїй дитині такі речі, які забороняють багато інших батьків.
4. Не люблю, коли син (дочка) приходить до мене із запитаннями. Краще, щоб здогадався сам (сама).
5. Моя дитина має більше обов’язків, ніж більшість його товаришів.
6. Мого сина (дочку) дуже важко змусити щось зробити по дому.
7. Краще, якщо діти не думають про те, чи правильні погляди у їхніх батьків.
8. Мій син (дочка) повертається ввечері тоді, коли хоче.
9. Якщо хочеш, щоб твій син (дочка) став хорошою людиною, не залишай без покарання жодного його (її) поганого вчинку.
10. Якщо це можливо, стараюся не карати сина (дочку).
11. Коли я в гарному настрої, нерідко прощаю своєму сину (дочці) те, за що в інший час покарав(ла) би.
12. Люблю свого сина (дочку) більше, ніж люблю (любила) чоловіка (дружину).
13. Молодші діти мені подобаються більше, ніж старші.
14. Коли мій син (дочка) довго впирається чи злиться, у мене буває відчуття, що я вчинив(ла) неправильно щодо нього (неї).
15. У нас довго не було дітей, хоча ми їх дуже чекали.
16. Спілкування з дітьми в цілому – це виснажлива справа.
17. У мого сина є деякі риси, які виводять мене із себе.
18. Виховання мого сина (дочки) йшло б значно краще, якби мій чоловік (дружина) не заважав мені.
19. Впевнений(а), що чоловіки легковажніші, ніж жінки.
20. Впевнений(а), що жінки легковажніші, ніж чоловіки.
21. Мій син (дочка) для мене – найголовніше у житті.

22. Часто буває, що я не знаю, що саме робить у даний момент мій син (дочка).
23. Намагаюсь купити своєму сину (дочці) такий одяг, який він (вона) сам(а) хоче, навіть якщо він дорогий.
24. Мій син (дочка) незграбний(а). Легше самому зробити двічі, ніж один раз пояснити йому (їй).
25. Моєму сину (дочці) нерідко доводиться (або доводилося раніше) доглядати за молодшим братом (сестрою).
26. Часто буває так: нагадую, нагадую сину (дочці) зробити щось, а потім плюю і роблю сам(а).
27. Батьки ні в якому разі не повинні допускати, щоб діти помічали їхні слабкості й недоліки.
28. Мій син (дочка) сам(а) вирішує, з ким йому (їй) грати.
29. Діти повинні не тільки любити своїх батьків, а й боятися їх.
30. Дуже рідко лаю сина (дочку).
31. У нашій строгості до сина (дочки) бувають великі коливання. Іноді ми дуже суворі, а іноді все дозволяємо.
32. *Я з сином розумію одне одного краще, ніж з чоловіком.*
33. Мене засмучує, що мій син (дочка) занадто швидко дорослішає.
34. Якщо дитина упирається, тому що погано себе почуває, краще за все зробити так, як вона хоче.
35. Моя дитина росла слабка і хвороблива.
36. Якби у мене не було дітей, я б досяг(ла) у житті значно більшого.
37. У мого сина (дочки) є слабкості, які не виправляються, хоча я наполегливо з ними борюся.
38. Не рідко буває, що коли я караю свого сина (дочку), мій чоловік (дружина) одразу починає дорікати мені за надмірну суворість і заспокоювати його (її).
39. Чоловіки більш схильні до подружньої зради, ніж жінки.
40. Жінки більш схильні до подружньої зради, ніж чоловіки.
41. Турботи про сина (дочку) займають більшу частину мого часу.
42. Мені багато разів довелося пропустити батьківські збори.
43. Я намагаюсь купити йому (їй) усе, що він (вона) хоче, навіть якщо це дороге.
44. Якщо довше побути в компанії мого сина (дочки), можна сильно втомитися.
45. Мені багато разів доводилося доручати моєму сину (дочці) важливі й складні справи.
46. На мого сина (дочку) не можна покластися у серйозній справі.
47. Головне, чому батьки можуть навчити своїх дітей – це слухатися.
48. Мій син сам вирішує, курити йому чи ні.
49. Чим суворіші батьки до дитини, тим краще для неї.
50. За характером я – м'яка людина.
51. Якщо моєму сину (доньці) щось від мене потрібно, він (вона) намагається вибрати момент, коли я в гарному настрої.
52. *Якщо я думаю про те, що коли-небудь мій син (дочка) виросте і я буду йому (їй) не потрібен(а), у мене псується настрій.*
53. Чим старші діти, тим важче з ними ладнати.

54. Найчастіше впертість дитини викликана тим, що батьки не вміють знаходити до неї підхід.
55. Я постійно переживаю за здоров'я сина (дочки).
56. Якби у мене не було дітей, моє здоров'я було б значно кращим.
57. Деякі дуже важливі недоліки мого сина (дочки) наполегливо не зникають, незважаючи на всі заходи.
58. Мій син (дочка) недолюблює мого чоловіка (дружину).
59. Чоловік гірше розуміє почуття іншої людини, ніж жінка.
60. Жінка гірше розуміє почуття іншої людини, ніж чоловік.
61. Заради мого сина (дочки) мені довелося відмовитися від багатьох речей у житті.
62. Бувало, що я не дізнавався(лася) про зауваження чи двійки у школі тому, що не переглядав(ла) щоденник.
63. Витрачаю на мого сина (дочку) значно більше грошей, ніж на себе.
64. Не люблю, коли син (дочка) щось просить. Сам(а) краще знаю, що йому (їй) більше потрібно.
65. У мого сина (дочки) важче дитинство, ніж у більшості його (її) товаришів.
66. Мій син (дочка) робить тільки те, що йому (їй) хочеться, а не те, що треба.
67. Діти повинні поважати батьків більше, ніж інших людей.
68. Мій син (донька) сам (а) вирішує, на що витратити власні кошти.
69. Я суворіше ставлюся до своєї дитини, ніж інші батьки до своїх.
70. В покараннях мало користі.
71. Члени нашої сім'ї не однаково суворі з сином (дочкою). Одні балують, інші, навпаки, дуже суворі.
72. *Я б хотів(ла), щоб мій син (дочка) не любив(ла) нікого, крім мене.*
73. Коли мій син (дочка) був(ла) маленьким(ою), він (вона) мені подобався(лася) більше, ніж тепер.
74. Часто я не знаю, як правильно вчинити з моїм сином (дочкою).
75. Через погане здоров'я сина (дочки) мені доводилося в дитинстві багато йому (їй) дозволяти.
76. Виховання дітей – важка й невдячна праця. Віддаєш усе, а натомість нічого не отримуєш.
77. Моєму синові (дочці) мало допомагає добре слово. Єдине, що на нього (неї) діє – це постійні суворі покарання.
78. Мій чоловік (дружина) намагається налаштувати сина (дочку) проти мене.
79. Чоловіки частіше, ніж жінки, діють безрозсудно, не обдумуючи наслідків.
80. Жінки частіше, ніж чоловіки, діють безрозсудно, не обдумуючи наслідків.
81. Увесь час думаю про свого сина (дочку), про його (її) справи, здоров'я тощо.
82. Не рідко мені доводилося підписуватися в щоденнику за кілька тижнів одразу.
83. Мій син (донька) уміє досягти від мене того, що бажає.
84. Мені більше подобаються тихі й спокійні діти.
85. Мій син (дочка) багато допомагає мені вдома, на роботі.
86. У мого сина (дочки) мало обов'язків по дому.

87. Навіть якщо діти впевнені, що батьки неправі, вони повинні робити так, як кажуть батьки.
88. Виходячи з дому, мій син (дочка) рідко говорить, куди йде.
89. У деяких випадках найкраще покарання – ремінь.
90. Багато недоліків у поведінці мого сина (дочки) зникли самі собою з віком.
91. Коли наш син (дочка) щось накоїть, ми боремося за нього (неї). Якщо все тихо, ми знову залишаємо його (її) в спокої.
92. *Якби мій син не був моєю дитиною, а я була би помолодше, то, мабуть, у нього закохалася б.*
93. Мені цікавіше говорити з маленькими дітьми, ніж із дорослими.
94. У недоліках мого сина (дочки) винен(а) я сам(а), тому що не вмів(ла) його (її) виховувати.
95. Тільки завдяки величезним зусиллям мій син (дочка) залишився(лася) живий(а).
96. Не рідко заздрю тим, хто живе без дітей.
97. Якщо надати моєму синові (дочці) свободу, він (вона) негайно використає це на шкоду собі чи оточуючим.
98. Часто буває, що якщо я кажу синові (дочці) одне, то мій чоловік (дружина) спеціально говорить навпаки.
99. Чоловіки частіше, ніж жінки, думають тільки про себе.
100. Жінки частіше, ніж чоловіки, думають тільки про себе.
101. Витрачаю на сина (доньку) більше сил і часу ніж на себе.
102. Я досить мало знаю про справи свого сина (дочки).
103. Бажання мого сина (доньки) — для мене закон.
104. *Коли мій син був маленьким, він дуже любив спати зі мною.*
105. У мого сина (доньки) поганий шлунок.
106. Батьки потрібні дитині лише поки вона не виросла. Потім вона все рідше згадує про них.
107. Заради сина (доньки) я пішов (пішла) б на будь-яку жертву.
108. Моєму синові (доньці) потрібно приділяти значно більше часу, ніж я можу.
109. Мій син (донька) вміє бути таким милим, що я йому (їй) все пробачаю.
110. Мені хотілося б, щоб мій син (донька) одружився (вийшла заміж) після 30 років.
111. Руки і ноги мого сина (доньки) часто бувають дуже холодними.
112. Більшість дітей — маленькі егоїсти. Вони зовсім не думають про здоров'я і почуття своїх батьків.
113. Якщо не віддавати моєму синові (доньці) всі час і сили, то все може погано закінчитися.
114. Коли все добре, я менше всього цікавлюся справами сина (доньки).
115. Мені дуже важко сказати своїй дитині «Ні».
116. Мене засмучує, що мій син (донька) все менше потребує мене.
117. Здоров'я мого сина (доньки) гірше, ніж у більшості його (її) однолітків.
118. Багато дітей відчують занадто мало вдячності до своїх батьків.
119. Мій син (донька) не може обходитися без моєї постійної допомоги.
120. Більшу частину свого вільного часу син (донька) проводить поза домом.

121. У мого сина (доньки) занадто багато часу на розваги.
122. *Окрім мого сина мені більше нікого в світі не потрібен.*
123. У мого сина (доньки) переривчастий і неспокійний сон.
124. Не рідно думаю, що занадто рано одружився (вийшла заміж).
125. Все, чого досяг мій син (донька) на даний момент (у навчанні, роботі чи іншому), він (вона) досяг(ла) лише завдяки моїй постійній допомозі.
126. Справами моєї дитини в основному займається мій чоловік (дружина).
127. Зробивши уроки (чи прийшовши з роботи), мій син (донька) займається тим, що йому (їй) подобається.
128. *Коли я бачу чи уявляю сина з дівчиною, у мене псується настрій.*
129. Мій син (донька) часто хворіє.
130. Родина мені не допомагає, а ускладнює моє життя.

Додаток Е

№ _____

Бланк для відповідей					ДЗ (*)		Бали
1	27	53	79	105	Г+	7	
2	28	54	80	106	Г-	8	
3	29	55	81	107	У+	8	
4	30	56	82	108	У-	4	
5	31	57	83	109	Т+	4	
6	32	58	84	110	Т-	4	
7	33	59	85	111	З+	4	
8	34	60	86	112	З-	3	
9	35	61	87	113	С+	4	
10	36	62	88	114	С-	4	
11	37	63	89	115	Н	5	
12	38	64	90	116	РРЧ	6	
13	39	65	91	117	ПДК	4	
14	40	66	92	118	ВН	5	
15	41	67	93	119	ФУ	6	
16	42	68	94	120	НРЧ	7	
17	43	69	95	121	ПНК	4	
18	44	70	96	122	ВК	4	
19	45	71	97	123	ПЖК	4	
20	46	72	98	124	ПМК	4	
21	47	73	99	125	Г+		
22	48	74	100	126	Г-		
23	49	75	101	127	У+		
24	50	76	102	128	РРЧ		
25	51	77	103	129	ФУ		
26	52	78	104	130	НРЧ		

Додаток Є**МОДИФІКОВАНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ (за методикою А.Варга, В.Столін)**

Опитувальник містить в собі 61 питання. Відповідати на питання необхідно згодою або ж незгодою. Призначений тест для батьків малюків віком від 3 до 10 років. Даний тест надійний і досить точно відображає особливості ставлення батька до дитини.

Учасники опитувальника батьківського ставлення повинні давати виключно правдиві відповіді. Це дозволить отримати найбільш точний результат у тестуванні.

Запитання

Тест складається з таких питань:

1. Я завжди відчуваю співчуття до мого малюка.
2. Мій обов'язок - бути обізнаним про те, що він думає.
3. На мій погляд, поведінка моєї дитини суттєво відхиляється від норми.
4. Дітей слід тримати подалі від реальних життєвих труднощів, оскільки вони можуть травмувати їх.
5. Я відчуваю щире почуття симпатії по відношенню до моєї дитини.
6. Я поважаю своє чадо.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя
8. Моя дитина часто дратує мене
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Іноді буває і так, що суворе, недобре ставлення йде дитині на користь.
11. По відношенню до нього я постійно відчуваю розчарування.
12. Хто-хто, а моя дитина навряд чи в цьому світі досягне успіху.
13. На мій погляд, інші діти люблять потішатися над моїм сином (дочкою).
14. Іноді моє чадо творить таке, за що можна тільки вилаяти.
15. У психологічному розвитку моє чадо не наздоганяє однолітків.
16. Він (вона) навмисно виводить мене з себе.
17. Моя дитина, подібно до губки, вбирає в себе тільки погане.
18. Як не старайся, а мою дитину вкрай складно навчити хорошим манерам.

19. Дітей треба з самого хлопства тримати в жорстких рамках. Тільки в такому випадку з них зможуть вирости хороші люди.
20. Мені подобається, коли друзі моєї дитини приходять в гості.
21. Я з задоволенням беру участь в іграх мого сина (дочки).
22. Все дурне моя дитина схоплює на льоту.
23. Моє чадо навряд чи доб'ється в житті істотних висот.
24. Коли мої знайомі говорять про своїх дітей, в душі мені стає ніяково, що моя дитина не така розумна і талановита.
25. Я часто шкодую своє чадо.
26. У порівнянні з іншими дітьми моя дитина набагато менш розумна і вихована.
27. Мені подобається проводити з дитиною вихідні та вечори.
28. Я нерідко шкодую про те, що скоро моя дитина подорослішає, і з ніжністю згадую ті часи, коли вона була ще немовлям.
29. Нерідко я ловлю себе на думці, що ненавиджу дитину.
30. Я мрію, щоб моя дитина змогла досягти успіху в тих сферах, в яких мріяв реалізуватися я сам.
31. Батьки повинні і бути суворими до дитини, і ставитися до неї з повагою.
32. Я прагну виконувати всі мрії моєї дитини.
33. Під час прийняття рішень у сім'ї потрібно враховувати думку сина (дочки).
34. Мені цікаве життя мого чада.
35. У конфлікті з дитиною часто можу визнати, що вона зі свого боку має рацію.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди рахуюсь із дитиною.
38. По відношенню до мого чаду я відчуваю дружні почуття.
39. Причини, через які моя дитина примхує - це самозакоханість, лінь і впертість.
40. У відпустці з дитиною неможливо відпочити по-людськи.
41. Головне, щоб у мого чада дитинство було спокійним і щасливим.

42. Нерідко мені здається, що моя дитина абсолютно нездатна ні на що слушне.
43. Мені теж цікаві хобі моєї дитини.
44. Моє чадо кого завгодно може вивести з рівноваги.
45. Засмучення мого сина (дочки) мені близькі, я їх розумію.
46. Нерідко моя дитина викликає в мені агресію.
47. Виховання дітей - це одне нервування.
48. Дисципліна з ранніх років розвиває характер.
49. Я не довіряю своєму чаду.
50. За суворе виховання вже дорослі діти завжди вдячні батькам.
51. Іноді здається, що я відчуваю тільки ненависть до нього (нею).
52. У моїй дитині більше мінусів, ніж плюсів.
53. Хобі мою дитину викликають інтерес і у мене.
54. Моє чадо нічого не може зробити як слід.
55. Він (вона) виросте непристосованим до реального життя.
56. Я люблю дитину такою, якою вона є.
57. Я намагаюся ретельно стежити за здоров'ям моєї дитини.
58. Мій син (дочка) викликає у мене захоплення.
59. У дитини не повинно бути своїх секретів від батьків.
60. Я невисокої думки про таланти мого чада, і не приховую цього.
61. Водити дружбу дитина повинна з тими дітьми, яких схвалюють її батьки.

Додаток Ж

Процентильні норми до модифікованого опитувальника батьківського ставлення (за методикою А.Варга-В.Столін)

«Сирий бал»	Процентильний ранг				
	1 Шкала (Інвертована)	2 Шкала	3 Шкала	4 Шкала	5 Шкала
0	100	1,57	4,72	4,41	14,55
1	100	3,46	19,53	13,86	45,57
2	100	5,67	39,06	32,13	70,25
3	100	7,88	57,96	53,87	84,81
4	100	9,77	74,97	69,30	93,04
5	100	12,29	86,63	83,79	96,83
6	99,37	19,22	92,93	95,76	99,83
7	96,21	31,19	96,65	-	99,37
8	87,98	48,82	-	-	100
9	68,99	-	-	-	-
10	46,21	-	-	-	-
11	68,55	-	-	-	-
12	22,79	-	-	-	-
13	15,83	-	-	-	-
14	11,4	-	-	-	-
15	9,5	-	-	-	-
16	7,6	-	-	-	-
17	6,33	-	-	-	-
18	5,7	-	-	-	-
19	4,5	-	-	-	-
20	2,54	-	-	-	-
21	1,9	-	-	-	-
22-24	1,27	-	-	-	-

«Сирий бал»	Процентильний ранг				
	1 Шкала (Інвертована)	2 Шкала	3 Шкала	4 Шкала	5 Шкала
25	0,64	-	-	-	-
26-32	0	-	-	-	-

Додаток 3

Результати дослідження учнів за допомогою комплексу методик: діагностика самооцінки Дембо-Рубінштейн (модифікація А.М. Парафіян) та напівпроективна методика «Фільм-Тест» Рене Жилія і тест «Сімейна соціограма» Є.Г. Ейдемільер

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
	Прізвище та ім'я дитини																
	Учні 3 класу (1)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	А.В.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Не було
2	А.Р. Дитяча сфера, Злиття з батьками	н /с	п	п	п	п	3 п	п	п	п	п	>n	>n	-	3п	Акт. Агрес.	Емоційне злиття з батьками ? Творчій (хоче бути на сцені). 5. Близький з дідусем 10. є потенціал (але п. 13) 13. завищено, з дітьми, щоб не було видно (в будинку), завжди з кимось (батьки, дідусь) Вважає себе злим і нудним
3	Б.І. Мама -	с	> п	п	п	п	3 п	-	п	п	2 п	>n	п	п	>n	Пас. Страж.	Спочатку бабуся, потім тато, а потім мама ? Вважає себе злим неохайним і злим.

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
4	В.Д.	з а в	п	-	п	п	п	п	-	п	п	>п				Акт. агрес	Егоцентризм, злиття мама і сестра. Вважає себе добрим, але хоче бути злим. Тато лише в складі сім'ї, мало. Авторитет лише мама.
5	В.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Не було
6	Г.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Не було
7	Г.С.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Не було
8	Д.С.	в/ з а в	п	-	п	2 п	п	п	п	п	п	2 п	> п	-	> п	Акт. Агрес.	Егоцентризм. Емоційне злиття. Папа ?
9	Ж.К.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Не було
10	З.А. Дитяча сфера	с	п	п	> п	п	-	п	п	п	< п	п	п	п	п	Нейт. Індиф.	Домашня дитина, між мамою і татом (емоційне злиття?) З дітьми осторонь, ніби поруч, але окремо, ніби спостерігає

[illegible]

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
15	Л.Є.	з а в	п	п	п	> п	п	п	п	> п	п	п	п	п	п	Нейт. Індиф.	Егоцентризм. Завищені і самооцінка і домагання. Гарні стосунки з батьками
16	М.М.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Не було
17	М.С.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Не було
18	М.І. Дитяча, батьківська сфера	с	< п	п	п	> п	п	п	п	п	?	п	?	-	п	Акт. Агр. ?	Егоцентризм, вважає себе неохайним. Не на всі питання відповів Малувато батьків, більше з братом. Зображує себе в компаніях з братом, агресивно
19	Н.С.	с/ н	п	п	п	-	п	п	-	п	п	п	п	п	4п	Нейт, інд	4. 1 в сім'ї ? 6. Міша 9. лише сім'я, емоційне злиття ? Зображує себе на сцені (творчість ?) Не відмічає себе в компанії друзів, ніби ховається (то в будинку, то в хмарах)

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
	дитяча сфера																13. прагнення усамітнення дуже високо
20	Н.О.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Не було
21	Н.А.	в	п	п	п	п	п	п	п	п	п	п	п	п	п	Суперечлива (плач, Агр., страж.)	Сімейна дитина, друзів окремо не позначає
22	П.Д.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Не було
23	П.А.	в	п	п	п	п	> п	п	п	> п	п	п	п	п	> п	Акт. Агр.	Егоцентризм. Ніби все ок, але тримається окремо коли сім'я в зборі. Близький з хрещеною, бабусею. Вважає, що йому мало друзів
24	Р.А.	в	п	п	п	п	п	п	п	п	п	п	п	п	> п	Нейт. Индиф.	Ніби все нормально, але щось не влаштовує в здоров'ї та сфері друзів. Відчуття сім'ї, як системи. Гарні стосунки з батьками, з братами/сестрами (рідні?)

[illegible]

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
31	Х.Є.	з а в	п	п	п	п	п	п	п	> п	п	2п	п	п	> п	Нейтр. індиф.	Егоцентризм. На 1 місці брат/брати потім мама і тато.
32	Х.А.	з а в	< п	> п	п	п	п	п	п	п	п	> п	п	п	> п	Нейтр. індиф.	В сім'ї є відчуття системи, підпорядкування. Завищена самооцінка та домагання. Папина донька, мами трішки не вистачає.
33	Ч.О.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Не було
34	Щ.А. Мало тата	в	п	-	2п	п	п	п	п	п	п	п	п	п	2п	Агр/Стра ж	Хворіє? Тато тільки разом з мамою (як подружжя), можливо тому так цінує їх стосунки. Позначає друзів. Усамітнення високі показники (або любить лазити по деревам (висоту) скрізь де сама - на дереві

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка 7 і 8 не оцінювалися 11 і 12 частково
	Прізвище та ім'я дитини	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	Учні 3 (2) класу	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Б.Д.	з а в	п	п	п	п	п	п	-	-	< п	п	п	п	0	Потр. уточнюв ати	2. В нормі, але папа більше лише разом з мамою 9. В групах – окремо
2	Б.Д.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
3	Б.Н.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
4	Б.Р.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
6	В.С.	з а в	п	п	п	п	> п	-	-	-	п	п	-	п	п	Нейт. Інд/ пасив. Страж.	5. близька з бабусею. 6. Сімейна
6	В.А.	в	п	-	п	?	-	п	-	-	п	п	п	>п	п	Потр. уточнюв ати	2. Тато, лише коли разом з мамою 4. 1 в сім'ї? 12. Нейт. Індиф. Лише з мамою.

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка 7 і 8 не оцінювалися 11 і 12 частково
	Прізвище та ім'я дитини	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
7	В.Н. Дитяча сфера	з а н	п	п	-	п	п	п	-	-	п	>п	п	п	>п	Нейт. Інд/А ?	Сильно занижена самовпевненість. Злиття з батьками. Проте є задатки лідера. 3. Іноді зображує батька окремо?
8	Г.І.	в	п	п	п	п	п	п	-	-	п	п	-	п	п	Нейт. Інд	Все Ок
9	Г.Є. Дитяча сфера	су п ер еч л и ва	п	п	п	?	-	п	-	-	-	п	п	-	п	Потрібно уточнювати	4. Не вказує? Є? 6. Сімейний 9. Скрізь окремо від інших, лише 1 раз вибрав себе поруч з 1 дитиною

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка 7 і 8 не оцінювалися 11 і 12 частково
	Прізвище та ім'я дитини	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
10	Д.М. Дитяча сфера, злиття?	с	> n	n	n	?	> n	n	-	-	> n	n	n		>n	В 15	Близький з мамою та бабусею. 4. 1 в сім'ї? 6. Сімейний 9. В дорослих групах близько, в дитячих: малі – близько, великі – окремо. Агр. 3 дітьми Нейтр. індиф. 3 батьками 13. лише з дітьми.
11	Є.С. Дитяча сфера	з а в	n	n	n	n-?	n	n	n	n	n	n	n	n	> n	?	4. Не видно сестру/брата, не вказує, є? 6. Анжела Анатоліївна? 13. 3 дітьми окремо
12	З.Р. Дитяча сфера	з а н	n	n	n	n	> n	n	-	-	n	n	n	n	> n	Потрібно уточнювати	Хворіє? Дуже занижив самооцінку? Близький з бабусею 13. В колі товаришів окремо

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка 7 і 8 не оцінювалися 11 і 12 частково
	Прізвище та ім'я дитини	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
18	К.С. Дитяча сфера	в	> п	п	п	-	п	п	-	-	< п	п	-	п	>п	Нейтр. індиф.	Егоцентризм. В деяких випадках самооцінка завищена, але собою задоволена. Рівень впевненості співпадає з рівнем домагань. Близька з мамою. 4. 1 в сім'ї? Багато бабусь, дідусів, всі близькі дитині. 9. З дітьми окремо, лише з сім'єю. 13. Лише в дитячій сфері.
19	К.М.	в	> п	п	п	п	-	п	-	-	п	п	п	п	п	суперечлива	Егоцентризм. Близький з мамою
20	Л.К.		п	п	п	п	п	п	-	-	< п	п	?	?	п	Пасив. Страж.	6. Сімейна 9. Буває осторононь

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка 7 і 8 не оцінювалися 11 і 12 частково
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
21	Л.Д. Дитяча сфера, злиття	з а н	п	п	п	-	-	-	-	-	-	-	- ?	п	3 п	Нейтр. індиф.	Егоцентризм, злиття з мамою. Близький з мамою. Тато, ставлення в межах норми, але якось окремо від них (Іздить кудись ?) 4. 1 в сім'ї? 9. Окремо від дітей, поруч скрізь лише з мамою
22	Л.М.	в/ с	п	п	п	п	п	п	-	-	п	п	п	п	>п	Нейтр. індиф.	Є система, межі. Усамітнення – самостійність ? 6. окремо друзів не позначив
23	Л.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
24	М.А.	в	п	п	п	-	п	> п	-	-	п	п	п	п	п	Потр. Уточнюв ати. Більше до актив. Агрес.	4. 1 в сім'ї? 5. ? згадала лише 1 раз 6. Близька з подругою 12. Нейт. Індиф. Лише з мамою. Тата не послухає, авторитет мама.

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка 7 і 8 не оцінювалися 11 і 12 частково
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
25	М.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
26	Н.З.	с	п	п	п	п	-	>п	-	-	п	п	п	п	п	Нейтр. індив./ Пас. Страж.	6. Вказує друзів
27	С.С.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
28	С.А. Дитяча/сімейна?	Су пе ре ч.	п	п	п	?	п	>п	-	-	п	п	п	п	>п	Потрібно уточнювати	Сім'я – відчуття системи. Лише 1 друг, а в сім'ї окремо – самостійність? 4. 1 в сім'ї? 6. Близький з 1 другом? 13. В сім'ї відділений, в групах дітей вказує себе в парних малюнках.
29	Ф.А.	в	п	п	п	п	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейтр. індив./ агрес.	6. в малих групах

№	Показники																	
		Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
	Учні 4 (1) класу	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
1	А.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б	
2	А.С.	за ви щ ен а	< п	п	п	п	п	2 п	-	-	п	п	п	п	п	Потрібно уточнювати	Ставлення до друга, Святослава, завищене, до мами занижене	
3	Б.Р.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б	
4	Б.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б	
5	Б.Л.	се р	п	п	>п	п	п	п	-	-	< п	п	п	п	п	Нейт- індиф.	3. Підвищене ставлення до мами і тата, як до подружжя 9. В групах дітей тримається окремо	
6	В.В.	за ви щ ен а	п	> п	>п	-	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейт- індиф.	Егоцентризм. Відчуття сімейної системи. Гарні стосунки з батьками 4. 1 в сім'ї?	
7	В.М.	ам бі ва ле нт на	п	> п	п	п	-	п	-	-	-	п	п	п	>п	Нейт- індиф./ак тив.агрес	Сім'я – відчуття системи 4. Ніби 1 в сім'ї, але вказує 6. В основному сім'я 13. Лише в групах товаришів	

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
7	В.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
9	В.С.	Висока	<n	n	n	?	n	?	-	-	-	-	-	n	n		4. Потрібно уточнювати: Соня, Стас, Ігор – хто це?
10	Г.М.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
11	Д.О.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
12	Д.А.	амбівалентна	n	0	n	-	n	>n	-	-	>n	3n	>n	n	n	Потрібно уточнювати	2. Тато? 4. 1 в сім'ї? 5. +тітка 6. вказує друзів 10. лідерські якості
13	Є.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
14	Ж.І.	Висер	?	n	n	?	?	?	-	-	?	?	?	?	?	-	Майже не робив. Є система, є підпорядкованість

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
15	Ж.Р.	за вищ ен а	п	п	п	-	п	п	-	-	>п	п	п	п	2п		Не на всі питання відповів 4. Вказав, що є брат і сестра, але ніде їх не відмітив, ставлення до них «0» 9. Майже завжди окремо
16	З.М.	Ви с/с ер	п	п	п	п	п	п	-	-	п	п	п	п	2п	Акт.агрес./нейтр.індиф.	Є система. 2 Тата? 4. Норма, але мало їх позначає 13. Можливо самостійний?
17	З.Я.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
18	З.А.	за вищ ен а	п	п	п	>п	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Акт. Агрес./пасивност ражда	+/- є система. Близькі стосунки з братами
19	К.А.	Вис /се р	>п	п	п	-	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейтрал. Індиф.	Егоцентризм. Близький з мамою 4. Ніби є брат, але ніде його немає 6. Завжди серед дітей

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
20	К.К.	се ре д	n >	n	n	n	n	n	-	-	n	n	n	n	>n	Нейтр. Індиф.	+/- система, підпорядкування. 1. Близький з мамою. 4. Норма, але рідко поруч 13. Іноді окремо
21	Л.Г.	за ни же на	n	n	n	n	n	n	-	-	< n	n	n	n	n	Потрібн о уточнюв ати	4. Єва маленька? Показує, що мама завжди з нею, як злиті 6. Сімейний 9. Окремо в групі товаришів
22	Л.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
23	М.В.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
24	Н.С.	За ви щ ен а	n	-	n	n>	n	n	-	-	n	n	n	n	n	Пасив. Стражд?	Хворіє? Занизила 2. Тато лише поруч з мамою ?

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
25	Н.О.	амбівалентна	<п	п	п	0	п	п	-	-	0	п	п	п	10п	Потрібно уточнювати	5. Вказує, але не близькі. 13. Вказує себе окремо і в сім'ї і в групі дітей. В тестуванні вибрав маму 2 р., а kota – 4 рази?
26	П.П.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
27	П.К.	завищена	п	п	п	-	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Потрібно уточнювати	4. 1 в сім'ї
28	П.К.	завищена	<п	п	п	-	п	>п	-	-	<п	п	п	п	>п	Потрібно уточнювати	4. 1 в сім'ї? 9.13. В групах окремо

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
29	П.Д.	за ви щ ен а	п	п	п	п	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейт. Індиф. /акт. Агрес.	Егоцентризм. +/- ситема. Все ок.
30	П.М.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
31	С.К.	се ре дн я	п	п	п	п	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Потрібн о уточню вати	Егоцентризм. 6. сімейна
32	С.М.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
33	С.Д.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
34	С.Д.	се ре дн я	п	п	п	п	3 п	п	-	-	п	п	п	п	>п	Потрібн о уточню вати	4. Норма, але думаю, що він 1 в сім'ї? 5. Близький з бабусями

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
	Прізвище та ім'я дитини																
	Учні 4 класу (2)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	А.Н.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
2	А.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
3	Б.Т.	Се р- ни зь ка	> п	п	п	0	> п	п	-	-	0	0	п	п	2п		Немає системи. 1. 5.Близький з мамою, бабусею, тіткою 4. Ніби є сестра? 6. 9. 13.Сімейний
4	Б.З.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
5	Г.А.	Се р/ ни з	п	0	п	0	0	> п	-	-	п	п	п	п	п	Акт. Агр/пас. страж	2. Тато? 4. 1 в сім'ї? 5. 2 бали у kota 6. Є близькі друзі
6	Є.Р.	за ни ж	п	п	п	>п	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейтрал. Індиф.	4. Дуже близький з сестрою 6. вказує друга Все ніби добре, але сам занижує собі самооцінку

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
	Прізвище та ім'я дитини	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
7	Ж.В.	Се р/ ви с	< п	п	п	0	4 п	п	-	-	> п	п	п	п	п		4. 1 в сім'ї? 5. Дуже близький з бабусею 9. В дитячих групах або в центрі подій, або окремо
8	К.М.	се р	п	п	п	п	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Потр.уто чнювати	Егоцентризм. 6. Сімейний
9	К.С.	ви с				п			-	-							Не відповідав
10	К.О.	се ре дн я	п	п	п	п	п	п	-	-	< п	п	п	п	>п	Пасивно -страж.	Егоцентризм. Всі крутяться навколо нього. 4. Хто К? 6. Сімейний 9. 13. В групах іноді окремо, де вчитель, поруч з вчителем
11	Л.К.	ам бі ва ле нт ни й	< п	п	п	0	п	п	-	-	< п	0	п	п	3п	Нейтра.і ндиф/ акт. Агр.	1. мами не вистачає 2. Вітчим норма 4. 1 в сім'ї? 6. Вказує друзів, але пише «человек»

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
	Прізвище та ім'я дитини	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
12	М.М.	Се р/ ни з	< п	п	п	2п	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейт. Індиф./а кт. Агр.	Система є, але переплутані ролі. 4. Дуже близька з братом 13. норма, але всі випадки в дитячих групах
13	М.Є.	ви с	п	п	>п	п	0	2 п	-	-	п	п	п	п	п	Нейтр. індиф	Егоцентризм. Система 6. Близька з Міланою
14	М.А.	се р/ ви	-	-	>п	0	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейтр. індиф	Структура 4. 1 в сім'ї?
15	М.Д.	за в	п	п	п	п	0	п	-	-	п	п	п	п	п	?	6. Сімейний
16	Н.Б.	Ви с/с ер	п	п	п	п	0	п	-	-	п	п	п	п	2п	Нейтр. Індиф.	Злиття, порушення кордонів. Ніби все добре, але чомусь підвищене усамітнення?
17	П.В.	Ви с/с ер	п	п	>п	п	0	п	-	-	п	0	п	>п	п		+/- система, підпорядкування. Дуже правильна. В дитячих групах, норма, але відділено рішки від дітей, переважно поруч з вчителем

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
18	П.Є.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
19	П.І.	ви с	< п	п	п	п	0	п	-	-	0	п	п	п	п	Нейтр. Індиф/па с. страж	В сім'ї злиття. 6. вказує 1 друга 9. В дитячих групах окремо
20	П.Д.	Ви с/с ер	п	п	п	п	0	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейтр.ін диф.	6.Сімейний
21	П.В.	за ви щ ен а	п	п	п	п	п	п	-	-	< п	п	п	п	<п	Нейтр.ін диф.	Егоцентризм. 6. Сімейна 9.13. Лише в дитячих групах.
22	Р.В.	за ви щ	п	п	п	п	0	п	-	-	п	п	п	>п	п	Нейтр.ін диф.	6. Вказує друзів (питання 4,6,8) Правильний?
23	Р.Т.	за ви щ	п	п	п	п	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейтр.ін диф.	6. Вказує друзів
24	С.Д.	се р	п	п	п	>п	-	0	-	-	п	п	п	п	п	Акт.агр./ пас. страж	Відчуваєсебе нудним і невпевненим 6. Сімейний

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
25	С.М.	за ни же на	< п	п	п	0	0	п	-	-	< п	п	п	п	3п	Акт. Агрес./н ейнтал. Індиф.	4. В сім'ї ніби є сестра? 9.13.Окремо і в групах і в сім'ї
26	С.Є.	Се р/з ав и щ	п	п	п	п	0	п	-	-	< п	п	п	п	2п	Нейтр.ін диф	9.13. Окремо в групах
27	С.О.	ви с	> п	п	>п	п	-	п	-	-	0	п	п	п	п	Нейтр. Індиф	6. Сімейний 9. В групах дітей осторонь, спостерігає. Там де є учитель поруч
28	С.С.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
29	Т.М.	за в	п	п	п	п	п	п	-	-	п	>п	>п	п	п	Актив. Агрес.	6. вказує друзів. Поведінка: Тато- пас/страж Мама – всі 3 Діти – акт. Агр.

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
	Прізвище та ім'я дитини	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
30	Ф.К.	ви со ка	п	0	п	п	2 п	2 п	-	-	п	>п	п	п	п	Пас.стра ж	2. папа лише в 3. 5.6.Близька з бабусею, дідуся, друзями, однокласниками 10. лідерські якості
31	Ю.К.	за ни же на	< п	п	п	>п	0	п	-	-	0	п	п	п	2п	Нейтрал. Індиф.	4. Близька з сестрою 9.13. Сімейна, в групі десь скраю В тестуванні написала, сама вибрала – пасивно- страждальну пов-ку
32	Я.М.		п	п	п	п	п	п	-	-	п	п	п	п	п		

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
	Учні 4 класу (3)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Б.А.	висока	п	п	п	п	п	>п	-	-	>п	п	п	п	п	Нейтр. Індиф/акт. Агр.	Лідерські якості
2	Б.Н.	низька	п	п	п	п	-	>п	-	-	<п	п	п	п	п	Потр. Уточн.	4. Норма, але ніби 1 в сім'ї? 6. Вказує друга, близький з ним 9.Тримається біля групи, але остеронь
3	Б.С.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
4	В.В.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
5	Г.М.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
6	Г.Т.	середня	п	п	п	п	п	п	-	-	>п	п	п	п	п	Нейтр. Індиф./акт. Агр.	Лідерські якості
7	Г.А.	Сервис	п	п	п	п	п	0	-	-	п	п	п	п	п	Потр. Уточн.	Система с. 6. Сімейний Все в нормі

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
13	К.А.	за ви щ ен а	> n	n	n	n	0	0	-	-	n	n	n	n	n	Нейт. Індиф./Пасив. Страж.	1.Близька з мамою 6. Окремо друзів не позначала
14	К.М.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
15	К.В.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
16	Л.В.	Амб іва ле н.	> n	n	n	n	0	n	-	-	n	n	n	n	n	Потр. Уточ.	1. Близька з мамою 2. Тато, норма, але чомусь окремо?
17	М.Г.	се ре дн я	n	n	n	n	n	n	-	-	n	n	n	n	n	Пасив. Страж.	4. норма, але ніби 1 сім'ї? 6. Показує себе поруч з дітьми, іноді поруч, спостерігає
18	М.М.	за ни ж	n	n	n	n	0	n	-	-	n	>n	n	n	n	Потр. Уточ.	12.3 батьками нейт. Індиф. 3 дітьми акт. Агр. 10. Лідерські якості

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
	Прізвище та ім'я дитини	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
19	М.А.	Несформованість	п	п	п	-	п	п	-	-	<п	п	п	п	>п	Потр. Уточ., але з мамою нейтрал. Индиф.	Егоцентризм. З чимось злитий, може телефон? 4. З братом не близький. 6. Друзів не вказує Вказував Олену Вікторівну (з.о.) 9. 13. Майже всюди сам, і в сім'ї, і в групі дітей
20	М.Д.	завищена	п	п	п	п	п	п	-	-	п	>п	п	п	п	Потрібно уточнювати	? Хто саме 4. Норма, але мабуть 1 в сім'ї, бо мало вибирав? 10. Лідерські якості
21	М.І.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
22	М.П.	завищена	п	п	п	-	>п	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейт. Индиф./Пасив. Страж.	? Хворіє? 2. Часто тата позначає окремо? 5. Близька з бабусею

№	Показники Прізвище та ім'я дитини	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
23	М.О.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
24	М.Е.	серед	>n	-	-	>n	0	n	-	-	n	n	n	n	n	Потрібно уточ.	Вважає себе невпевненою. 1. 4.Дуже близька з мамою, з сестрами. 2. папа є, але не поруч, вказала лише 2 р.? 6. вказує друзів 9. допомагаю, спостерігаю
25	О. А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
26	О.М.	ср	n	n	n	n	-	n	-	-	n	n	n	n	n	Пасив. Страж.	2. тато, норма, але чомусь далеко (може фізично буває?), мама з малою дитиною злита
27	П.А.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
28	П.М.	завищ	n	n	n	n	n	n	-	-	n	>n	n	n	n	Нейтрал. Индиф.	2. 2 тата? 10.Лідерські якості.
29	Т.С.	Сервис	n	n	-	n	n	n	-	-	<n	n	n	n	2n	Пасив. Страж.	2. Гена? 6. вказує подругу 9.13. Майже скрізь одна і в сім'ї і в дитячих групах

№	Показники	Самооцінка	Ставлення до матері	Ставлення до батька	Ставлення до матері і батька як до подружжя	Ставлення до братів і сестер	Ставлення до бабусі й дідуся	Ставлення до друга, подруги	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	Допитливість	Товариськість	Домінантність, лідерство в групі дітей	Конфліктність, агресивність	Соціальна адекватність поведінки	Прагнення до усамітнення, відчуженість	Поведінка	Примітка
	Прізвище та ім'я дитини	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
30	Т.А.	за ни ж	п	-	п	-	-	п	-	-	п	п	п	п	п	Потр. Уточ.	Система є. 2. Тато лише в сімейній системі 4. І в сім'ї? 9. Більше, як допомогти
31	Ф.Д.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
32	Ш.П.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/б
33	Ю.М.	ви с	п	п	п	п	п	п	-	-	п	п	п	п	п	Нейт. Індиф.	Все в нормі
34	Я.А.	се ре д	> п	п	п	2п	п	-	-	-	п	п	п	п	п	Амбівал ентра	1. З мамою не близький 4. Дуже близький з братом 6. Сімейний 10. Лідер. якості

Додаток I**ЗАНЯТТЯ 1. «Печера скарбів» арт-терапевтична робота**

Мета: Розвиток уяви, самосвідомості та внутрішніх ресурсів дитини через творчість і символічну гру, формування впевненості в собі та усвідомлення власних сильних сторін.

Ціль: Допомогти дітям усвідомити свої внутрішні «скарби» - ресурси, таланти, позитивні риси характеру – і навчитися символічно зберігати їх у безпечному внутрішньому просторі (печері).

Вступ. Медитація

Сядьте зручно, закрийте очі. Зробіть повільний вдих... і видих.

Уявіть, що ви йдете стежкою. Відчуйте, як ваші ноги торкаються землі: крок за кроком, спочатку п'ята, потім пальчики. Земля тверда, але тепла й приємна.

Трава легенько торкається ваших ніг, ви чуєте, як десь співають пташки. Повітря свіже, прохолодне, ви вдихаєте його на повні груди, вдих... і видих.

Ви йдете все далі, і попереду бачите вхід у печеру. Ви заходите всередину. Печера велика, кам'яна, у ній затишно і спокійно. Усередині тихо, коли ви йдете ваші кроки відлунюють по стінах.

Ви помічаєте велику скриню, підходите до неї. Вона стара, дерев'яна, і вся вкрита шаром пилу.

Ви обережно торкаєтесь кришки скрині... і вона починає повільно відчинятися.

Спершу чути тихий скрип, а тоді зсередини виривається легка хмаринка диму. Вона прозора, тоненька, мов подих.

Але з кожною секундою диму стає більше. Він підіймається вгору, закручується спіраллю, ніби танцює. Його клуби розтікаються в різні боки, торкаються ваших рук, плечей, щік.

Дим м'який і теплий, він ніби лоскоче шкіру, наче маленькі пухнасті хмаринки.

Іноді він хвилями котиться вниз, то піднімається догори, утворюючи фігури, які швидко змінюються. Дим ніби хоче показати вам щось таємниче.

Він світиться маленькими іскрами, наче хтось розсипав зірочки. І вся печера наповнюється цим сяйвом.

А тепер давайте разом намалюємо у повітрі руками цей чарівний дим, як він клубочиться, як піднімається, як розтікається. Намалюйте його рухи у просторі. А потім ми спробуємо зобразити цей дим на папері.

Малюємо, шукаємо в диму скарби...

- Те, що ви знайшли у своїх малюнках, це не просто скарби. Це символи того, що живе всередині вас. Кожен скарб це щось важливе, що допомагає вам бути сильними, сміливими, добрими.

Якщо хтось знайшов ключ це може бути ключ від серця, від дверей до нових можливостей. Дорогоцінний камінь можливо, це ваша внутрішня сила або талант. Квітка це ваша доброта або здатність радіти. Меч чи корона це впевненість і хоробрість. Пташка це свобода мріяти.

Питання для обговорення:

«Який скарб ви знайшли? Як він виглядає?»

«Як ви думаєте, що він може означати?»

«Що цей скарб може вам допомогти робити у житті?»

«Якщо цей скарб живе всередині вас коли ви можете його відчувати?»

- Кожен із вас має у собі чарівну скриню зі скарбами. Просто іноді ми про неї забуваємо. Але сьогодні ви побачили, що всі ці сили, як скарби, вже є у вас усередині потрібно лише заглянути в себе.

Завершення. Ритуал «повернення» скарбів у печеру.

Це дасть дітям відчуття цінності знахідок, і що в них є місце збереження їхніх ресурсів.

— Ми знайшли чарівні скарби. А тепер уявімо, що в нас є справжня печера, де вони можуть зберігатися, щоб ніхто не забрав їх, і щоб вони завжди чекали саме на нас. Кожен з вас може помістити свої скарби у печеру, так вони будуть у безпеці. Але пам'ятайте: це ваші скарби, і коли захочетеся, ви завжди зможете їх знову дістати.

Діти згортають свої малюнки-скарби у конвертики (печеру) і зверху на них ми ставимо печатку з пластиліну..

– Тепер печера зберігає наші внутрішні сили й ресурси. Ми знаємо, що вони є в нас, і ми завжди можемо прийти по них, печера спить і береже наші скарби.

ЗАНЯТТЯ 2. Сценарій пригоди «Подорож у Країну Сміливців»

Мета: розвиток впевненості, сили голосу, тілесної стійкості, позитивного образу «Я», навичок підтримки та довіри.

Ціль: сформувати у дітей відчуття власної сили, навчити регулювати страх через рух і позу, відчувати командну підтримку, розвинути навички самоприйняття й самооцінки.

Очікується, що діти навчатимуться висловлювати свої почуття через голос і тіло, зрозуміють, що відчувати страх це нормально, і можна його контролювати, відчують підтримку групи, сформулюють позитивне уявлення про себе як про сильних, добрих та сміливих особистостей.

Вступ

Сьогодні ми відправимось в Країну Сміливців в пошуках диво-скарбу. Туди може потрапити лише той, хто пройде п'ять чарівних випробувань і отримає ключі впевненості. Сьогодні ми вирушимо в цю подорож! Готові?

Діти погоджуються. Ведучий дає кожному бронежилет/щит (конверт, мішечок), куди вони збиратимуть символи (наклейки) після кожного завдання.

ВИПРОБУВАННЯ 1. Вхід у казку – «Охоронець Ехо»

Ми піднімаємося у високі гори. На вході у чарівний світ стоїть Охоронець Ехо. Воно охороняє вхід і впускає лише того, хто зможе сміливо промовити слово, а його відлуння підтвердить його силу Спробуймо! Для ефекту можна використати обруч чи шторки.

Діти по черзі кажуть «слово сили» (наприклад: «Я сміливий», «Я добрий», «Я можу»). Група відлунює це слово голосно, ніби ехо.

Слова сили:

- Я сміливий! / Я смілива!
- Я сильний! / Я сильна!
- Я герой!
- Я вмію дружити!

- | | |
|----------------------------|-----------------|
| ○ Я не боюся! | ○ Я світло! |
| ○ Я розумний! / Я розумна! | ○ Я переможець! |
| ○ Я вільний! / Я вільна! | ○ Я можу! |

ВИПРОБУВАННЯ 2. «Закляття сили»

- А ми йдемо далі. У чарівному лісі живе чаклун. Він любить лякати подорожніх. Але він має одну слабкість: він не бачить страху, він бачить лише вашу позу. Якщо поза сильна – чаклун думає, що ви могутніші за нього і тікає. Якщо поза слабка – він радіє і стає сильнішим». Станьте широко, відчуйте підлогу....., впирають руки в боки або піднімають руки, наче

Діти рухаються по кімнаті під музику (це ніби подорож). Коли музика зупиняється, ведучий каже: «Чаклун з'явився! Замри у позі сили!». Діти завмирають у сильних позах:

Список фігур (пози сили, переможні пози)

- | | |
|--|---|
| 1. «Супергерой» (ноги широко, руки в боки або на поясі). | 4. «Гора» (стояти рівно, руки з боків, але міцно як скеля). |
| 2. «Переможець» (руки вгору, як спортсмен після перемоги). | 5. «Захисник» (руки схрещені на грудях, голова високо). |
| 3. «Воїн» (одна нога вперед, руки в боках, груди розправлені). | 6. «Дерево сили» (руки вгору, як гілки, міцно стояти ногами). |

Підбадьюємо:

- «Навіть якщо тобі трохи страшно всередині то чаклун цього не бачить. Він бачить тільки твою силу!»;

- «Покажи йому, що ти могутній!»

Наприкінці всі разом стають у позу сили й «проганяють чаклуна» вигуком: «Ми сильні!»

ВИПРОБУВАННЯ 3. Вправа «Квітка, що оживає»

Матеріали: ватман із намальованою серединкою квітки (без пелюсток), кольоровий папір/картон для пелюсток (вирізані заздалегідь або діти вирізають самі), фломастери, олівці, клей-стік.

- Колись у цьому лісі жила чарівна квітка. Але злий чаклун, якого ми щойно прогнали, забрав у неї всі пелюстки. Вона зможе ожити тільки тоді, коли кожен із вас подарує їй добрі, сміливі, чарівні слова.

Створення пелюсток: кожна дитина бере пелюстку й пише або малює на ній слово/символ своєї сили:

Я добрий / добра.

Я допомагаю іншим.

Я веселий / весела.

Я можу навчитися будь-чого.

Я розумний / розумна.

Я сміливий / смілива.

Я кмітливий / кмітлива.

Я особливий / особлива.

Я швидкий / швидка.

Я творчий / творча.

Я сильний / сильна.

Я мрію і вмію досягати.

Я хороший друг.

Оживлення квітки: діти по черзі підходять і приклеюють свою пелюстку до серединки. Коли приклеюють, промовляють: «Моя пелюстка оживляє квітку, бо я (добрий / відважна / сильний / вмію допомагати)».

Фінал: коли всі пелюстки на місці: «Подивіться, яка гарна й жива квітка! Вона ожила завдяки вашим словам і тепер буде берегти вашу силу».

ВИПРОБУВАННЯ 4. Міст дружби і довіри

- Попереду нас річка, наше останнє випробування. Ось міст (мотузка на полу, стільці тощо), він дуже вузький, і пройти його можна тільки, якщо підтримувати одне одного. Діти, один за одним «проходять міст», а група підтримує її оплесками та словами: «Ти зможеш!», «Ми з тобою!».

Важливо, щоб кожна дитина відчула підтримку й була і тим, хто йде, і тим, хто підбадьорює.

Слова підтримки для «Мосту дружби»

Ти зможеш!

У тебе виходить!

Я з тобою!

Ти сильний / сильна!

Ми поруч!

Ми тебе підтримаємо!

Вірю в тебе!

Не бійся, ми разом!

Ти молодець!

Ти справишся!

ВИПРОБУВАННЯ 5. Знайдений скарб – «Чарівне дзеркало»

- Ми мандрували, щоб знайти диво. І ми знайшли скарб! (коробочка подарункова, а в ній на дні дзеркало). Але в ньому не золото. Тут щось, що набагато цінніше. Настільки цінне, що його не купиш ні за які гроші! Хочете побачити найчарівнішу, найціннішу річ в світі?

І диво це ви сам. Ти найцінніший. Ми шукали того, хто вміє оживляти квіти, перемагає страх і дарує добрі слова. Це ти! Ти володар чарівної сили, вона живе в тобі.

Всі випробування пройдено! Тепер кожен із вас стає справжнім Сміливим Серцем.

Усі ключі - символи залишаються з Вами. Сьогодні ми шукали диво-скарб і знайшли його в кожному з вас. Найбільший скарб це ти!

ЗАНЯТТЯ 3. Магазин упевненості

Мета: усвідомити власні внутрішні ресурси, навчитися ними користуватись у типових шкільних ситуаціях, закріпити впевненість у діях.

Матеріали: «Монетки впевненості» (картонні, пластикові або намальовані на папері, по 8–10 шт. на дитину), картки/плакати з «ресурсами» (сміливість, голос, аргументи, контроль емоцій, дружелюбність, увага до себе), табличка чи «прилавок магазину» (стіл з картками «ресурсів»), аркуші і фломастери для фінальної рефлексії.

Хід заняття

Вступ «Відкриття магазину»

Сьогодні ви потрапили до чарівного магазину, де замість солодощів чи іграшок продаються... якості та вміння! Це магазин упевненості. Кожен із вас має гаманець із монетками. Щоб упоратись із завданням, треба купити потрібну якість (роздаємо дітям монетки, показуємо картки з ресурсами)

Коротко пояснюємо кожен:

- Голос – говорити чітко й впевнено.
- Сміливість – робити крок уперед, навіть коли страшно.

- Аргументи – пояснювати свою думку.
- Контроль емоцій – не розгубитись, не сердитись.
- Дружелюбність – встановлювати контакт, робити компліменти.
- Увага до себе – слухати власні почуття і потреби.

2. Ознайомлення з товарами

Діти «підходять» до магазину й обирають, які якості їм здаються найціннішими.

Кожен витрачає перші 2 монетки на ті ресурси, які йому хочеться купити.

Коротке обговорення: «Чому саме ці якості ви вибрали?»

3. Виконання завдань із «покупками»

Завдання 1: «Знайомство»

Ситуація: «До нас прийшов новий учень. Представся: скажи ім'я, улюблене хобі й одну цікаву річ про себе.»

Ресурси: Голос + Сміливість або Голос+Дружелюбність.

Підказки: «Почни з усмішки, подивись на людей, привітайся голосно».

Якщо соромиться: «Уяви, що ти розповідаєш про себе своїй улюбленій іграшці, або уяви себе супергісером і скажи: «Я». Зразок фрази: «Привіт, я Оля. Я люблю малювати. Одного разу я намалювала величезного дракона!»

Тіло / голос: плечі відкриті, підборіддя на рівні, голос чіткий.

Що тобі допомогло? Що було найскладнішим? Як відчував(ла) себе після?»

Завдання 2: «Попроси допомогу»

Ситуація: «У вас не виходить завдання, потрібно попросити однокласника/вчителя допомогти».

Ресурси: аргументи + дружелюбність.

Підказки: «Візьми глибокий вдих, почни з «Вибач, можеш...» уяви, що ти говориш із другом, який дуже любить допомагати».

Зразок фрази: «Вибач, можеш пояснити мені цей приклад? Я пробував так, але не виходить.»

Тіло / голос: відкриті долоні, спокійний тон.

Рефлексія: «Що допомогло попросити допомогу?»

Як звучали слова прохання? Чи відчувалась впевненість?

Завдання 3: «Суперечка»

Ситуація: «Двоє дітей сперечаються, яку гру грати. Треба запропонувати рішення, щоб усім було добре».

Ресурси: контроль емоцій + аргументи + дружелюбність.

Кілька пар дітей розігрують міні-сценки.

Підказки: «Нагадати: говори повільно, слухай, потім пропонуй компроміс».

Підказки для дитини: «Якщо серце б'ється, порахуй до трьох і відповідай».

Зразок фрази: «Давайте зробимо так: по 10 хв кожен, або пограємо вдвох зараз, потім ти гратимеш сам».

Тіло / голос: заспокійливий тон, долоні розкриті.

Рефлексія: «Що допомогло знайти компроміс?»

Після обговорюємо: «Який ресурс був найкорисніший?»

Завдання 4: «Маленький виступ»

Ситуація: «Ви розповідаєте класу цікаву історію/анекдот/короткий вірш».

Ресурси: голос + сміливість.

Кожен може спробувати хоча б кілька речень.

Підказки: «Почни гучно «Доброго дня, я хочу розповісти...».

Підказки для дитини (як підсилення): «Уяви, що весь клас це м'які іграшки».

Зразок фрази: «Доброго дня! Я розповім про свій кумедний день у парку...»

Тіло / голос: глибокий вдих перед початком, голос упевнений.

Рефлексія: «Що було іншим у голосі до і після виступу?»

5. Висловити власну думку

Ситуація: «На уроці обговорення: скажи свою думку стосовно теми (наприклад, яку книгу краще читати).»

Ресурси: Голос + Аргументи

Підказки: «Перед тим як говорити, подумай 3 секунди, почни з «Я думаю...» або «На мою думку...»

Підказки для дитини: «Уяви, що ти даєш пораду другові, наче старший брат/сестра».

Зразок фрази: «На мою думку, краще читати пригодницькі книги, бо вони допомагають уяві і вчать рішучості.»

Тіло / голос: міцний зоровий контакт, чітка інтонація.

Рефлексія: «Чи було страшно, коли хтось з іншими не погодився?

6. Впоратися зі страхом невдач

Ситуація «Зроби невелике завдання, навіть якщо сумніваєшся у результаті (наприклад, швидка кросвордна відповідь або малюнок за 1 хв).»

Ресурси: Сміливість + Контроль емоцій

Підказки: «Кажі: «Можна помилитися це нормально». Підтримай похвалою за спробу».

Підказки для дитини: «Уяви, що ти дослідник: помилки це відкриття».

Зразок репліки перед дією: «Я спробую, просто починаю». Після: «Я спробував(ла), і це був цікавий досвід.»

Тіло / голос: коротка пауза, посмішка.

Рефлексія: «Що відчував(ла), коли пробував(ла) не знаючи точного результату?

7. Комплімент або допомога іншому

Ситуація: «Підійди до однокласника і зроби комплімент його малюнку або запропонуй допомогу.»

Ресурси: Дружелюбність + Голос

Підказки: «Покажи приклад: «Мені дуже подобається, як ти намалював...»

Підказки для дитини: «Почни з конкретики: «Мені подобається, що ти...»

Зразок фрази: «Твій малюнок дуже яскравий, класні кольори! Хочеш, я дам пензлик?»

Тіло / голос: теплий тон, легкий контакт очима.

Рефлексія: «Як відреагував інший? Як це вплинуло на твій настрій?»

8. Прийняти рішення

Ситуація: «Група має обрати гру. Скажи, що обираєш і чому і забори на себе ініціативу».

Ресурси: Аргументи + Контроль емоцій

Підказки: «Проси назвати 2 причини свого вибору: це додає впевненості».

Підказки для дитини: «Почни: «Я пропоную... тому що...»

Зразок фрази: «Я пропоную гру в капкани, бо нам потрібно рухатися й це весело. Хто за?»

Тіло / голос: рішучий тон, прямий погляд.

Рефлексія: «Як ти почував(ла)ся, коли брав(ла) на себе відповідальність?»

9. Відмова, сказати «НІ» (особливо важлива)

Ситуація: «Мені подобається твій портфель, я теж такий хочу. Подаруєш мені?»

Ресурси: Сміливість + Голос + (за потреби) Аргументи

Підказки: Дай варіанти відмови: м'яке «ні», тверде «ні», «ні» + альтернатива. (Техніка «робот» для тренування).

Підказки для дитини (вправи):

- Варіант «робот»: «Уяви, що ти робот, який може лише говорити «НІ» спочатку тренуємо твердість голосу.»

Твердо: «Ні, я не можу дати портфель.»

- Варіант “доброзичливий”: «Ні, я не можу віддати. Мій портфель потрібен мені». Доброзичливо: «Ні, мені це потрібно. Можу показати, де купити подібний.»

- Варіант «альтернатива»: «Ні, я не віддам, але можу позичити на перерві або показати, де купив».

Якщо тиск триває: «Я вже сказав(ла) ні. Будь ласка, перестань просити.»

Тіло / голос: стояти прямо, трохи відсторонитися, голос твердий, контакт очей.

Рефлексія: «Чи було тобі важко сказати «ні»? Як інша людина відреагувала?»

Завершення

- Впевненість – це не чарівний подарунок. Це ваші власні ресурси, які ви можете брати й використовувати, коли потрібно. Ваш гаманець завжди з вами!

ЗАНЯТТЯ 4. «Разом ми стали командою».

Мета: формування згуртованості, довіри, взаємопідтримки та позитивного емоційного зв'язку між учасниками групи; розвиток уміння взаємодіяти, відчувати інших без слів, усвідомлення значення командної єдності.

Ціль: допомогти дітям відчувати силу команди, зрозуміти, що кожен важливий; розвинути навички емпатії, довіри та м'якої комунікації; показати, що справжня сила у підтримці, відкритості й співпраці.

Очікується, що діти навчаться взаємодіяти без слів, через рух, дотик, погляд; усвідомлять, що довіра народжується зі спокою, уваги та взаємної підтримки; зрозуміють, що різність кожного збагачує групу; сформулюють досвід «м'якого відкриття» замість протидії.

1. Привітання:

Сьогодні ми привітаємось не звичайно. Зробімо це по-новому, так, як тільки ми вміємо. Без слів, але з посмішкою, рухом, дотиком, поглядом.

Кожен спосіб це наш особливий “код дружби”. Привітаємось по-особливому, щоб відчути одне одного і згадати, як ми стали ближчими.

Діти обирають або витягують картку зі способом вітання: долонями, спинами, ступнями, боком, поглядом тощо. Після кількох хвилин руху коротке коло відчуттів: Що ти відчув(ла), коли вітався так незвично?»

Нетрадиційні вітання:

1. Долонями: «дай п'ять» або «долонька до долоньки».
2. Кулаками: легке доторкання кулачків («бум»).
3. Колінами: легенько торкнутися коліном.
4. Боком: привітання «плече до плеча» або «боковий дотик».
5. Ступнями: «привіт ногами» (легенько торкнутися носками взуття).
6. Ліктями: популярне «привітання без мікробів».
7. Спинами: обережно торкнутися спинами.
8. Поглядом: зустрітися очима й посміхнутись.
9. Серцем: покласти руку на серце й нахилити голову.

Бачите, навіть без слів ми можемо зрозуміти одне одного. Це і є наша сила, відчувати.

2. Переходимо до довіри

- А тепер перевіримо, як ми довіряємо. Адже коли поруч друзі, можна навіть із заплющеними очима відчувати, що тебе не залишать.

Зараз важливо не дивитись, а чути, відчувати, вести й бути поруч.

Гра «Сліпий і поводитир»

Один учасник заплющує очі (або вдягає пов'язку), інший «поводир». Завдання: провести партнера по кімнаті, через «перешкоди», повільно, дбайливо.

Потім міняються ролями.

Обговорення: Як це довіряти?, Як це вести когось? Що допомагало почуватися спокійно?

Іноді ми боїмося втратити контроль, але довіра це не про сліпоту, а про впевненість, що тебе підтримають.

І кожен з вас сьогодні був і тим, хто довіряє, і тим, хто веде.

3. Переходимо до єдності

- А тепер давайте подивимось, що нас робить схожими. Ми різні, але є речі, які нас об'єднують. Коли знаходиш у комусь частинку себе стає спокійніше й тепліше.

Гра «Чим ми схожі?»

Мета: побачити, що попри відмінності, ми маємо багато спільного, створити відчуття єдності та команди.

Діти стоять у колі. Один учасник знаходить когось, з ким має спільну зовнішню ознаку (колір одягу, зачіску, окуляри тощо), називає її й обидва виходять у центр. Потім новий учасник шукає схожість з іншою людиною і так, поки всі не вийдуть.

Підсумок:

- Ми всі різні, але нас об'єднує більше, ніж здається. Ми, як мозаїка: різні кольори, але разом утворюємо малюнок. І цей малюнок має сенс лише тоді, коли всі поруч.»

4. Переходимо до відпускання

Буває, ми щось дуже тримаємо свою думку, образу, страх. І чим сильніше стискаємо, тим важче відпустити. Але, можливо, відкритись можна інакше?

Гра «Розтисніть кулак»

Зараз ми зробимо коротку гру про силу і довіру. Потрібно буде діяти швидко, але уважно.

Об'єднуємо дітей у пари. Один з учасників стискає кулак і тримає його перед собою. Другий отримує завдання: «Твоя мета якнайшвидше розтиснути кулак партнера.

Виконання

Психолог дає команду: «Почали!». Дитина намагається силою або хитрістю розтиснути кулак партнера. Зазвичай ніхто не може швидко це зробити, кулак чинить опір.

Через 20–30 секунд зупиніть гру. «Стоп. Тепер поміняйтесь ролями.»

Бачите? Чим сильніше я тягну, тим міцніше він стискає. А тепер подивимось, чи можна інакше.

Обговорення: Кому вдалося розтиснути кулак? Як саме? Що відчував той, хто стискав?, А що робив той, хто намагався відкрити?, Чи хотілося вам ще сильніше стискати, коли на вас тиснули?

Зазвичай діти помічають: коли на тебе тиснуть, хочеться ще сильніше стискатися, закриватися.

Іноді хтось здогадується розтиснути кулак через спокій, розмову, гумор, дотик, довіру і тоді це вдається.

Підсумок. Коли хтось намагається змусити нас, ми напружуємось і захищаємось. Але коли нам дають час, тепло, розуміння, ми самі готові відкриватись. Так само й у стосунках: від щирості та довіри відкриваєшся легше, ніж від сили.

Приклад “м’якого відкриття”: Усміхніться партнеру й скажіть спокійним голосом: «Можеш потрохи розслабити руку... довіря... нічого не станеться...» або просто лагідно торкніться руки, легко погладьте пальці.

Дуже часто після цього дитина сама поступово розтискає кулак.

Відпустити це не поразка. Це спосіб стати вільним. Коли ми не боремось, а довіряємо усе розкривається саме.

5. Завершальна промова + вправа з м’ячиком (іграшкою)

Усі сидять у колі. М’ячик передається по колу.

- Прислухайтесь до себе. На який колір схожий ваш настрій зараз? На яку погоду, музику, квітку чи тварину?». Обговорення

Коли ми зустрілись уперше, кожен був трохи окремо. Сьогодні ми команда, яка вміє чути, підтримувати і довіряти.

Ми побачили, що можемо довіряти, що нас багато що об’єднує, і коли ми відкриваємось стаємо сильнішими. Дякую кожному, хто був частиною цієї групи. Кожен із вас залишає тут частинку тепла, і забирає з собою частинку нашого кола.

Дякую вам за щирість, за сміх, за справжність. Хай усе, чого ви навчилися тут, допомагає вам бути відкритими і до людей, і до себе.

